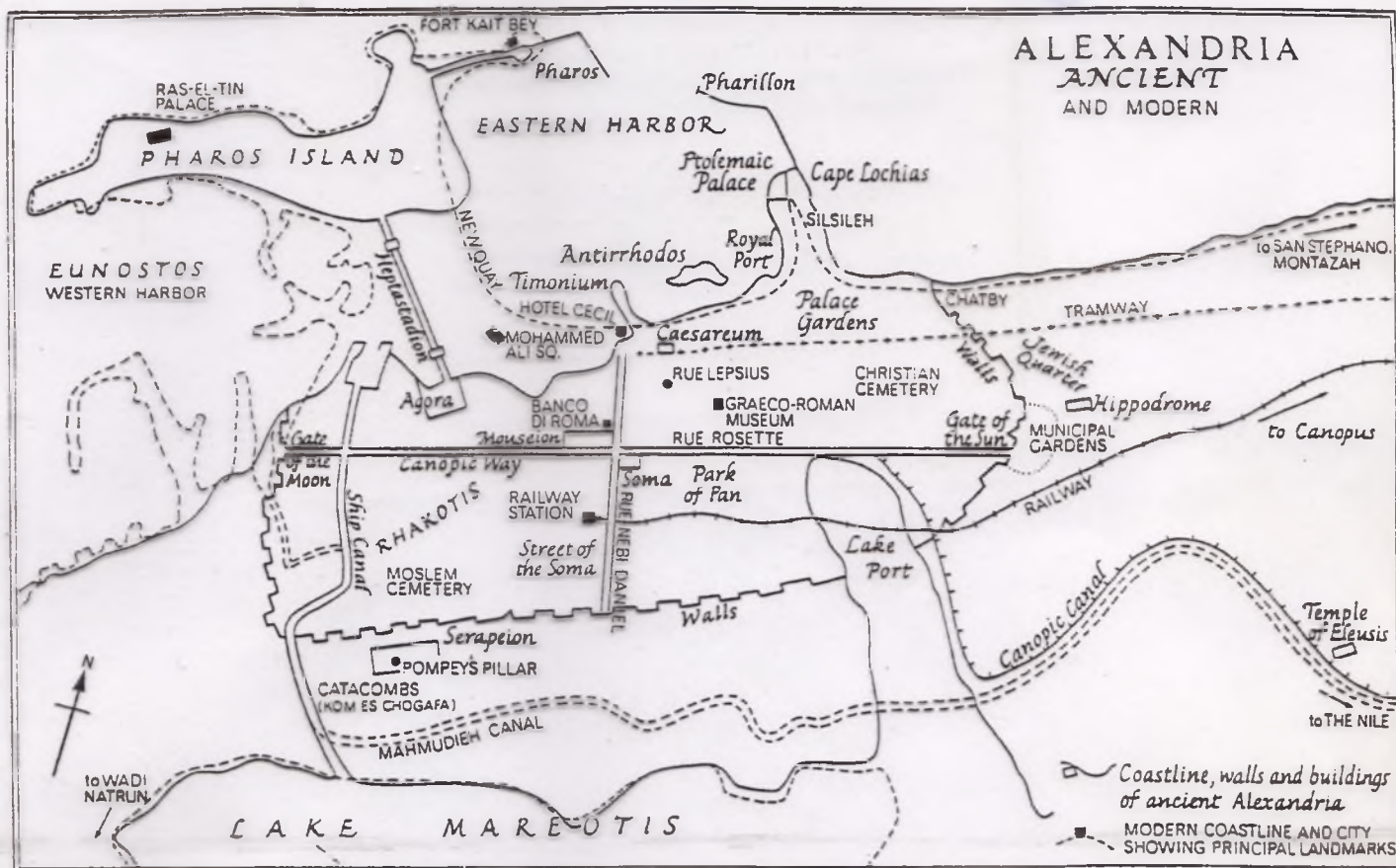

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
 ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
 ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
 ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : Η ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ .

ΥΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΒΛΕΨΗ ΤΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ : κ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ - ΑΙΝΙΑΝ
 κ. ΓΟΥΝΑΡΗ

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ : ΕΑΪΔΑΡΑ ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ : 1100106

ΒΟΛΟΣ
 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1 - 2
II. ΤΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ	3 - 6
III. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ	7 - 8
IV. ΤΑ ΤΕΙΧΗ	9 - 11
V. ΤΟ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ	12 - 15
VI. ΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ	16 - 17
VII. Η ΑΓΟΡΑ	17 - 18
VIII. ΟΙ ΠΥΛΕΣ	19
IX. Ο ΦΑΡΟΣ	20 - 31
X. ΤΟ ΕΠΤΑΣΤΑΔΙΟ	32 - 35
XI. Η ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΡΑΚΩΤΙΣ	36
XII. ΣΑΡΑΠΙΣ ΚΑΙ ΣΑΡΑΠΕΙΟ	37 - 41
XIII. Η ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΟΙΡΑ	42 - 44
XIV. ΟΙ ΝΕΚΡΟΠΟΛΕΙΣ	45 - 51
XV. Ο ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ	52 - 57
XVI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	58 - 59
XVII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	60 - 62
XVIII. ΕΙΚΟΝΕΣ	63 - 82

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην Μεσόγειο η Αλεξάνδρεια μοιράζονταν με την Αθήνα, την Ρώμη και το Βυζάντιο το προνόμιο να ενσαρκώνει από μόνη της ένα πολιτισμό. Μιλώντας για τον Αλεξανδρινό πολιτισμό και την Αλεξανδρινή τέχνη περιμένουμε όχι μόνο αλήθειες τοποθετημένες σε μία πόλη αλλά ένα τρόπο ζωής που ξεπερνά τα όριά της. Εξ' άλλου αν οι πρωτεύουσες, που κατέχουν όπως εκείνη αυτή την τιμή να περιλαμβάνουν ένα ολόκληρο κόσμο, φέρουν ονόματα θεών ή ηρώων, η Αλεξάνδρεια φέρει το όνομα ενός ανδρός που υπήρξε ο πιο αξιομνημόνευτος όλων των εποχών.

Οι Αρχαίοι συγγραφείς μας πληροφορούν πως η πόλη είχε την μορφή μιας μακεδονικής χλαμύδας. Αν και πρόκειται για παρατήρηση γεωμέτρου προβάλλεται ένα τόσο αξιοθαύμαστο σύμβολο. Το ελαφρύ ένδυμα των Ελλήνων στρατιωτών χαρακτηρίζει την πόλη που έζησε ριψοκίνδυνα όπως ο ιδρυτής της και όπως εκείνος άφησε το σημάδι της στον κόσμο.

Οι περιπέτειες της ιστορίας δεν θα σβήσουν ποτέ το όνομα του ιδρυτή της. Η σύγχρονη Iskanderia διατηρεί το όνομά του. Αυτός ο σεβασμός προς το όνομα του Αλεξάνδρου, δείχνει τον θαυμασμό που του αποδίδουν, κατά την διάρκεια είκοσι δύο αιώνων οι διαφορετικοί άρχοντες της Αιγύπτου.

Η σύγχρονη πόλη, ή καλύτερα η διαδοχή των διαφορετικών σύγχρονων πόλεων, αναπτύσσεται στην θέση της αρχαίας πόλης με τέτοιο τρόπο που δεν θα μπορούσαν ποτέ να υπάρξουν συστηματικές αρχαιολογικές ανασκαφές εκτενείς και συνεχιζόμενες. Μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα θα μπορούσαμε να πούμε πως η πόλη δεν γνώρισε τίποτα άλλο εκτός από επιφανειακές ανασκαφές.

Ο Πλούταρχος στον βίο του Αλεξάνδρου μας διηγείται πως έχοντας καταλάβει την Γάζα και πριν αναχωρήσει για την όαση του Άμμωνα, ο στρατηλάτης χάρη σε ένα θαυματουργό όνειρο γνώρισε αμέσως την τοποθέτηση και το λαμπρό πεπρωμένο της μελλοντικής πόλης. Συγκεκριμένα αναφέρει πως όταν κατέκτησε ο Αλέξανδρος την Αίγυπτο θέλησε να χτίσει μία μεγάλη πόλη όπου θα κατοικούσαν Έλληνες και στην οποία θα έδινε το όνομά του. Ήταν έτοιμος να επιλέξει την κατάλληλη θέση για την δημιουργία της βασιζόμενος στις συμβουλές των μηχανικών του και των αρχιεργατών του, αλλά την προηγούμενη νύχτα μία μορφή του παρουσιάστηκε έχοντας μαλλιά κάτασπρα από το γήρας. Η μορφή αυτή τον πηλυσίασε και του απήγγειλε κάποιους στίχους οι οποίοι αναφέρονται σε ένα νησί που βρίσκονταν στην βαθιά θάλασσα απέναντι από την Αιγυπτιακή γη και που ονομαζόταν Φάρος. Την επόμενη μέρα συνεχίζει ο Πλούταρχος κατευθύνθηκε στο νησί του Φάρου (κάτω από το στόμιο του Νείλου που ονομάζεται Κανοπική) που τώρα συνδέεται με την στεριά χάρη σε μία λωρίδα γης και βρήκε το καταλληλότερο σημείο / μέρος για την υλοποίηση των σχεδίων του. Εφόσον παρουσίαζε την μορφή γλώσσας, λωρίδας της γης αρκετά πλατιά η οποία χώριζε μία μεγάλη λίμνη από την μία πλευρά και την θάλασσα από την άλλη δημιουργώντας ένα μεγάλο λιμάνι, αποτελούσε τον κατάλληλο χώρο δημιουργίας της πόλης.

Τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν την εικόνα της ελληνιστικής Αλεξάνδρειας είναι ο Φάρος της Αλεξάνδρειας, το Επταστάδιο (ένα είδος χτιστής γέφυρας που συνένωνε την νήσο της Φάρου με την ακτή), τα δύο μεγάλα βόρεια λιμάνια : το Μέγα και τον Εύνοστο Λιμένα, το Ιπποδάμειο σύστημα και τα τείχη (από τον μηχανικό

Δεινοκράτη Ρόδιο που χωρίζει την πόλη σε insulae, οικοδομικά τετράγωνα με κάθετους μεταξύ τους δρόμους), το Σαράπειον (ακρόπολη που πήρε την ονομασία της από τον ναό του ομώνυμου θεού Σάραπιη - Osor Hari), το Εμπορείου - Αγορά (βρίσκονταν στον Εύνοστο Λιμένα και γύρω από αυτό οργανώνονταν το εμπόριο και κάθε είδους δραστηριότητα), η μεγάλη διώρυγα (μετέφερε νερό από τον Νείλο, ακολουθούσε σχεδόν όμοια πορεία με τα τείχη της πόλης και γι' αυτό τα διέκοπτε με γέφυρες και κατέληγε μέσα στον Εύνοστο Λιμένα - Δυτικό λιμάνι - στο χώρο που ονομάστηκε από την αρχή "Κιβωτόν").

Τα βασιλικά ανάκτορα στα Β.Α. της πόλης (διακρίνονται α) Στα βασιλεία ή regia που είναι το συγκρότημα με ένα τμήμα των ανακτόρων την Μεγάλη βιβλιοθήκη και το Μουσείο και β) Στο βασιλικό ανάκτορο και στο βασιλικό λιμάνι, στο ακρωτήριο της Λοχιάδος που βαίνει μέσα στο Μέγα λιμάνι), η Κανοπική οδός (η μεγαλύτερη και κεντρικότερη λεωφόρος που ξεκινούσε από την Κανοπική πύλη στα ανατολικά των τειχών περνούσε από το κέντρο της πόλης και κατέληγε στα δυτικά στην πύλη που ανοίγεται προς την μεγάλη δυτική ακρόπολη), η Αντίρροδος (νησάκι απέναντι από τα βασιλεία με κτισμένες επαύλεις της Κλεοπάτρας και πιθανόν με ένα μικρό λιμένα), η λίμνη Μαρεώτιδα (με το μεγάλο εμπορικό της λιμάνι που ένωνε το δίκτυο ανταλλαγών της Μεσόγειου και του Νείλου).

Ο Αλέξανδρος μόλις 23 χρόνων¹ ήταν όταν μαζί με τον Ρόδιο αρχιτέκτονα Δεινοκράτη και τους μηχανικούς του στρατού Διάδη και Χαρία χάραξε με αλεύρι το περίγραμμα της πόλης στις 20 Ιανουαρίου του 331 π.Χ. δηλαδή στις 25 του αιγυπτιακού μήνα Τύβι (Tybi).

Με το όνομα Αλεξάνδρεια υπήρξαν στην αρχαιότητα 70 πόλεις τις οποίες ίδρυσε ή επέκτεινε ο Μέγας Αλέξανδρος ή κτίστηκαν μετά το θάνατο του για να τιμηθεί η μνήμη του.

Καμία όμως δεν είχε υμνηθεί με τόσο ενθουσιασμό όσο εκείνη². Για να επιτευχθεί η διάκριση της Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου από τις υπόλοιπες ομώνυμες πόλεις που ίδρυσε ο κατακτητής, οι αρχαίοι συγγραφείς τόσο οι Έλληνες όσο και οι Λατίνοι την ονόμαζαν Αλεξάνδρεια προς Αίγυπτο ονομασία που στους ρωμαϊκούς χρόνους έγινε Alexandria ad Aegyptum.

Με τον τρόπο αυτό την διαφοροποιούσαν δίνοντας της ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, το γεγονός ότι βρισκόταν κοντά ή στην παρυφή της Αιγύπτου³.

¹ Πλούταρχος, Βίος Αλεξάνδρου VII,5.

² Διόδωρος Σικελιώτης, ΙΗ', 28, 2 - 29. Στράβων Ι ΖΙ, 31 - 33.

³ Πανσανίας 8, 33, 3. Πλίνιος Hist. Nat. 32, 450. Τίτος Λίβιος, 8, 24, Ι.

II. ΤΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η ρυμοτόμηση της Αλεξάνδρειας(πιν. II εικ. 13) πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με το σχέδιο που ήταν ευρέως γνωστό από τον 5^ο αι. π.Χ. δημιούργημα του Ιππόδαμου του Μιλήσιου⁴.

Είναι γνωστό πως η Μίλητος καταστράφηκε ολοσχερώς το 494 π.Χ. από τις περσικές στρατιές όταν κατευθυνόταν προς την Ελλάδα. Απελευθερώθηκε το 479 π.Χ. μετά την ήττα των Περσών στον Μαραθώνα και στις Πλαταιές.

Η ανακατασκευή της στον 5^ο αι. υπήρξε παραδειγματική εφόσον υπέδειξε στις ελληνικές πόλεις ένα αστικό συμμετρικό πολεοδομικό σχέδιο με λειτουργικούς ορθογωνικούς δρόμους και με γεωμετρικές οικοδομικές νησίδες⁵. Πρόκειται για ευθύγραμμους δρόμους που τέμνονται σε ορθή γωνία.

Το γεγονός ότι τέμνονταν όλοι δημιουργώντας, σχηματίζοντας ένα είδος άβακα διαπίστωσε ο Αιγύπτιος αστρονόμος Φαλάκι(πιν. I εικ1).

Αυτές οι προσπάθειες διαχώρισης της πόλης σε λειτουργικές ζώνες, αυτή η ιονική επινόηση του πολεοδομικού σχεδίου εξαπλωνόταν με τον Ιππόδαμο τον Μιλήσιο. Σε αυτόν αποδίδεται ο διαχωρισμός των πόλεων ανά τομείς καθώς και η χάραξη του σχεδίου του Πειραιά.

Στους μαθηματικούς και λογικούς διαχωρισμούς οι φιλόσοφοι - αρχιτέκτονες έψαχναν να εσωκλείσουν την ιδανική για αυτούς κοινωνία.⁶ Τις ίδιες αξίες πρέσβευε ο Αριστοτέλης δάσκαλος του Αλέξανδρου στον οποίο τις μετέδωσε.

Αν και παραμένουν άγνωστοι οι λόγοι που ώθησαν τον στρατηλάτη στην ίδρυση και στην δημιουργία αυτής της πόλης, ορισμένοι μελετητές έχουν υποστηρίξει πως επηρεάστηκε από τις διδαχές του παιδαγωγού του⁷.

Σε αυτές παρουσιάζονται οι αιτίες εγκαθίδρυσης μιας τέτοιας πόλης καθώς και το σχέδιο που επιλέχθηκε, η κατανομή του πληθυσμού και η κατασκευή των κτιρίων τα οποία ως απώτερο σκοπό είχαν την ίδρυση μια ιδανικής πολιτείας.

Το πολεοδομικό αυτό σχέδιο είχαν ακολουθήσει προηγουμένως άλλες πόλεις αποδεικνύοντας πως δεν υιοθετήθηκε για πρώτη φορά στην Αλεξάνδρεια⁸. Είχε χρησιμοποιηθεί λοιπόν πριν από τις κατακτήσεις του Αλέξανδρου. Απαντιόνταν ιδιαίτερος στις εγκαταστάσεις με στρατιωτικό χαρακτήρα⁹.

Το Ιπποδάμειο σύστημα με ένα ορθογώνιο κιγκλίδωμα διαιρεμένο σε κανονικά ορθογώνια υιοθετήθηκε από τις αστικές θεμελιώσεις του Αλέξανδρου και των διαδόχων του¹⁰.

Αυτό που έλκυσε τον στρατηλάτη είναι κατ' αρχάς η άνεση του από στρατιωτική άποψη εφόσον αυτή η διατετραγώνιση διευκόλυνε σε μέγιστο βαθμό την επίβλεψη της πόλης και των πιθανών αυξήσεων των διαφορετικών εθνοτήτων.

⁴ Στράβων ΙΖ', Ι 8

⁵ Πρόκειται για ευθύγραμμους δρόμους που τέμνονται σε ορθή γωνία. Το γεγονός ότι τέμνονταν όλοι σχηματίζοντας ένα είδος άβακα διαπίστωσε ο Αιγύπτιος αστρονόμος Φαλάκι.

⁶ Αριστοτέλης, Πολιτικά, VII,10. Πλάτωνος, Νόμοι, VI.

⁷ Αριστοτέλης, Πολιτικά, VII, 2.

⁸ Ο Πειραιάς στην Αττική, η Όλυνθος στην Χαλκιδική, η Πριήνη και Μαγνησία του Μαιάνδρου παρουσιάζουν όλες διαχωρισμό τμημάτων με κράτηση ζωνών για τα μεγάλα κτίρια και με παρουσία οικοδομικών νησίδων.

⁹ Martin 1956, σελ. 97 - 126 .

¹⁰ Martin 1956, σελ. 116.

Είναι φανερό πως πρόκειται για μια πόλη με ιδιαίτερη στρατιωτική σημασία και απόλυτη λειτουργικότητα όπως δείχνει το Ιπποδάμειο σύστημα της, οι διώρυγες που ένωναν το θαλάσσιο λιμάνι με το λιμναίο οι δρόμοι που οδηγούσαν στην Κάνωπο ή Κάνωβο (στα ανατολικά) και στο λυβικό οροπέδιο (στα δυτικά). Οι λόφοι θα παρέχουν την δυνατότητα συνολικής άποψης της πόλεως.

Η επιλογή της θέσης της πόλεως δίπλα στη θάλασσα βασίζεται στα λεγόμενα του Αριστοτέλη¹¹, ο οποίος υποστήριζε πως κατ' αρχάς περιφρουρείται η ασφάλεια του κράτους εφόσον ο λαός μπορεί να αντιμετωπίσει της εχθρικές επιθέσεις συγχρόνως σε δύο μέτωπα, στο κατά ξηρά και στο κατά θάλασσα. Το σχέδιο παρουσίαζε ενδιαφέρον ακόμη εφόσον προνοούσε για την εμπορική ανάπτυξη της πόλης.

Το σχέδιο σε συνδυασμό με την θέση έδινε την ευκαιρία στην πόλη να εξασφαλίσει την αφθονία των ειδών πρώτης ανάγκης και ανεπτυγμένη εμπορική δραστηριότητα¹². Αυτά τα πλεονεκτήματα τα κατείχε η Αλεξάνδρεια εφόσον διέθετε δύο λιμάνια : ο Εύνοστος λιμήν και ο Μέγας λιμήν(πιν II εικ.13).

Εξάλλου το υγρό στοιχείο ήταν ιδιαίτερα έκδηλο στο ελληνιστικό άστυ διότι εκτός των δύο λιμανιών κατείχε και τρεις λίμνες, την λίμνη Μαρεώτιδος, Αμπουκίρ και Ενκού(πιν. I εικ. 13). Η πρόσβαση στα λιμάνια της θάλασσας ή της λίμνης ήταν ιδιαίτερα προσιτή χάρη στις τεράστιες λεωφόρους με τις οποίες επικοινωνούσαν σύντομα οι δύο πόλοι της εμπορικής ζωής, η θάλασσα και η λίμνη.

Η σχεδίαση εν γένει της πόλεως ήταν ιδιαίτέρως προσεγμένη κάτι που ώθησε τους αρχαίους συγγραφείς να την αποδώσουν στον ίδιο τον Αλέξανδρο.

Αυτή την άποψη ενστερνίζονταν ο Διόδωρος ο Σικελιώτης¹³ ο οποίος υποστήριζε πως χάρη στην κατάλληλη γωνία των οδών το άστυ ευνοούνταν από τους ανέμους εφόσον δημιουργούνταν ένα καλό κλίμα.

Το σχέδιο όντως εξασφάλιζε την έκθεση της πόλης στους βόρειους ανέμους που όπως παρατήρησε ο Διόδωρος διατηρούσε την Αλεξάνδρεια δροσερή κατά την διάρκεια των θερινών μηνών.

Βλέπουμε πως το ρυμοτομικό σχέδιο μεριμνεί και για την υγεία των πολιτών η οποία διαφυλάσσεται χάρη την κατεύθυνση των ανέμων και στην υδροδότηση που πρότεινε ο Ιππόδαμος.

Αυτά τα πρακτικά οφέλη είχαν μεγαλύτερη σημασία για τον Αλέξανδρο από τις μεγαλειώδεις ιδέες για τις οποίες υπερηφανεύονταν ο Δεινοκράτης, ο αρχιτέκτονας της πόλεως.

Ένα επεισόδιο ανάμεσα στον ονειροπόλο αρχιτέκτονα και στον πραγματιστή Αλέξανδρο μας παραδίδεται από τον Βιτρούβιο¹⁴ ρωμαίο αρχιτέκτονα του 1ου αι. π.Χ. Ο Δεινοκράτης παρουσιάστηκε μια μέρα στον κατακτητή προτείνοντας του ένα μεγαλειώδες σχέδιο.

Πρότεινε να λαξεύουν στο όρος Άθως ομοίωμα του βασιλιά της Μακεδονίας, που θα στηρίζει με το αριστερό χέρι την περίφραξη μιας τεράστιας πόλης και με το δεξί μια ευμεγέθη δεξαμενή όπου θα εκχέουν τα νερά των ποταμών της περιοχής από όπου στην συνέχεια διασκορπίζονταν στην θάλασσα.

¹¹ Αριστοτέλης, Πολιτικά ,VII,11.

¹² Βιτρούβιος De arch, II, I, 4. Στράβων, XVII, I, 6.

¹³ Διόδωρος Σικελιώτης, 17, 52, 2.

¹⁴ Βιτρούβιος De arch, II, I, 4.

Σε αυτό το φανταστικό σχέδιο αντιτίθεται ένα ρεαλιστικό και κοινής λογικής πρόγραμμα που προήρθε από τον Αλέξανδρο. Καθιστώντας υπεύθυνο τον Δεινοκράτη για την εγχάραξη του σχεδίου της πόλης, γνώριζε προηγουμένως πως το λιμάνι ήταν σίγουρο, οι αγορές εξαιρετικές και η πεδιάδα καλυμμένη από καλλιεργήσιμες εκτάσεις σιταριού.

Κατανοούμε πως οι πρακτικές ανησυχίες του κατακτητή εμπόδισαν τις ουρεαλιστικές των αρχιτεκτόνων και συνεισφέρουν στο να υιοθετηθεί από την πόλη αυτό το τόσο καθαρό, ουδέτερο σχέδιο του οποίου οι αρετές δοκιμάστηκαν από άλλες πόλεις.

Ο παράτολμος και εκκεντρικός χαρακτήρας του Δεινοκράτη φάνηκε όταν έδωσε στις λεωφόρους ένα ασυνήθιστο πλάτος, στα κτίρια μεγαλειώδεις διαστάσεις και στα πάρκα μια ασυνήθιστα μεγάλη έκταση.

Όλα αυτά τα στοιχεία του άστεως - σύμφωνα με τους σύγχρονους μελετητές (οι κήποι, τα κολοσσιαία μνημεία, οι εντυπωσιακές λεωφόροι) που αποδίδονται στην ιδιομορφία του Δεινοκράτη ίσως αποτελούν μια κληρονομιά των Αιγυπτίων¹⁵ ή τουλάχιστον μια επιθυμία ανταγωνισμού με εκείνη.

Η προέλευση του Ιπποδάμειου συστήματος μας είναι εντελώς άγνωστη. Δεν αποκλείεται να αποτέλεσαν την πηγή εμπνεύσεως του αιγυπτιακές πόλεις.

Η πρωτεύουσα της Αιγύπτου δεν μας είναι καν γνωστή. Αυτές που σώζονται σε κάποιο βαθμό είναι οι πόλεις των νεκρών του Saqqarah και του Gizeh¹⁶ που ανακαλούν τις μεγάλες γραμμές ενός συμμετρικού σχεδίου οργανωμένου με άξονες.

Στο Tell el Amarna δημιούργημα του Αμενόφης Δ' ξαναβρίσκουμε χωρίς αμφιβολία στοιχεία παρόμοια με την Αλεξάνδρεια. Στις νεκροπόλεις λοιπόν όπου αναπαράγονται οι εικόνες των πόλεων παρουσιάζεται ένα σχήμα παρόμοιο με εκείνο που υιοθέτησε η Αλεξάνδρεια.

Όπως φαίνεται είναι ιδιαίτερα σημαντικός ο κύριος δρόμος που συνδέει τα ανάκτορα και τους ναούς ο οποίος είναι κατάλληλος για τις θρησκευτικές εορταστικές πομπές.

Αυτά τα στοιχεία επανεμφανίζονται στην Αλεξάνδρεια δείχνοντας την επιρροή της από τους προκατόχους της. Τελικώς όμως παραμένει αναπάντητο το ερώτημα για το ποιος ή τι αποτέλεσε την αφορμή, το έναυσμα για τον Αλέξανδρο στην ίδρυση αυτής της πόλης.

Εκτός από τα πλεονεκτήματα¹⁷, που παρουσίαζε η πόλη χάρη στην θέση και στο σχέδιο που ακολουθήθηκε - τους πραγματικούς λόγους της ίδρυσης της - τα οποία ώθησαν τον Αλέξανδρο στην κατασκευή της ο Πλούταρχος¹⁸ μας αποκαλύπτει ακόμα ένα λόγο.

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο ο νεαρός βασιλιάς ωθήθηκε στην ίδρυση και δημιουργία της πόλης από ένα όραμα ενός σεβάσμιου ασπρομάλλη γέροντα - υποθέτουμε του Ομήρου - ο οποίος του υπέδειξε την περιοχή περιμετρικά του Φάρου.

Τα ομηρικά έπη αποτελούσαν τα αγαπημένα αναγνώσματα του βασιλιά ενώ τον συντρόφευαν κατά την διάρκεια όλης της εκστρατείας του.

¹⁵ Martin 1951, σελ. 64 - 65. Bernand 1966, σελ. 59.

¹⁶ Bernand 1966 σελ.59.

¹⁷ Βιτρούβιος De arch, II, I, 4. Στράβων, XVII, I, 6. Διόδωρος, I, 50, 7.

¹⁸ Πλούταρχος, Βιοί Παράλληλοι, Αλέξανδρος, XXVS - XXVI.

Βασιζόμενος σε αυτά έπλευσε με δυτική κατεύθυνση από την παράκτια πόλη Κάνωβο (ή Κάνωπο) για να συναντήσει την νήσο Φάρο η οποία αναφέρεται στην Οδύσσεια¹⁹.

Φτάνοντας εκεί διαπίστωσε πως ο τόπος ήταν ακριβώς όπως τον περιέγραφε ο Όμηρος. Ο τελευταίος όριζε την απόσταση από την Κάνωβο (ή Κάνωπο) ως την νήσο Φάρο ως πλεύση μιας ημέρας.

Ο Στράβων²⁰ την όριζε σε 150 στάδια δηλαδή 27.750 μ. Η απόσταση αυτή αποτέλεσε αιτία διαμάχης για τους αρχαίους συγγραφείς αλλά και για τους σύγχρονους μελετητές²¹. Πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν πως η εκτίμηση του Ομήρου είναι λανθασμένη²² και πως στην πραγματικότητα είχε ακούσει για την Αίγυπτο χωρίς να την γνωρίζει ο ίδιος.

Άλλοι υποστηρίζουν το εντελώς αντίθετο. Αυτές οι διαφορετικές εκτιμήσεις οφείλονται πιθανότατα στις διαφοροποιήσεις του εδάφους, των ακτών που πραγματοποιήθηκαν ανά τους αιώνες.

Πρέπει να αναφερθεί πως μετά τον θάνατο του Αλέξανδρου την ανέγερση της πόλης ανέλαβε ο Πτολεμαίος²³, ο πρώτος της δυναστείας των Λαγίδων. Η πόλη όμως τελειοποιήθηκε πλήρως κατά την περίοδο της βασιλείας του Πτολεμαίου Β' (285-246 π.Χ.).

Οι τρεις πρώτοι βασιλείς της δυναστείας των Λαγίδων φρόντισαν να κατασκευάσουν πολλά ιερά, δημόσια ιδρύματα, καλλιμάρμαρα μνημεία που διακόσμησαν και δόξασαν την πόλη.

¹⁹ Όμηρος, Οδύσσεια Δ', 354 - 355 .

²⁰ Στράβων, ΙΖ', Ι, 5 - 6 .

²¹ Piéron, 1913 σελ. 121. Breccia, 1914 σελ. 90.

²² Bernard 1966 σελ.59

²³ Α' Σωτήρ

III. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ

Σε αυτό το τόσο ιδιαίτερο γεωγραφικό πλαίσιο, ο Αλέξανδρος έπρεπε να κατασκευάσει μια πόλη της οποίας η εξ. μορφή να ήταν εξίσου ιδιαίτερη. Για να καταστεί κατανοητή η διαμόρφωση του αρχαίου περιβόλου της πόλης ο Διόδωρος²⁴, ο Στράβων²⁵, ο Πλίνιος²⁶, ο Πλούταρχος²⁷ αναφέρθηκαν στην εικόνα της χλαμύδας.

Ο Πλούταρχος κυρίως το συγκρίνει με μια μακεδονική χλαμύδα δηλαδή με ένα ορθογώνιο κομμάτι υφάσματος που έχει τέσσερις πλευρές εκ των οποίων η τέταρτη είναι στρόγγυλη με γωνίες(πιν. I εικ .1, πιν.I εικ. 2, πιν . II εικ .11 ,12,13).

Αυτό το κοντό πανωφόρι αποτελούσε τμήμα της εθνικής στολής των Μακεδόνων. Το ένδυμα των υπέων, των ταξιδιωτών, των κυνηγών και των πολεμιστών.

Εν συντομία πρόκειται για το καταλληλότερο ένδυμα για εκείνους που δεν μπορούσαν να φορέσουν πανωφόρια πολύ μακριά και ενοχλητικά. Στην Αθήνα οι νέοι υιοθετούσαν την χλαμύδα όταν έφταναν στην ηλικία της εφηβείας.

Η έκφραση «παίρνω την χλαμύδα» σημαίνει γίνομαι έφηβος. Στο διάζωμα που παρουσιάζει την διαδικασία των Παναθηναίων στον Παρθενώνα στην Ακρόπολη οι νέοι που βρίσκονται σε παράταξη καθώς και εκείνοι που ετοιμάζονται να ιππεύσουν τα άλογα τους είναι ενδεδυμένοι με την χλαμύδα.

Τα ελληνικά αγγεία απεικονίζουν συχνά αυτό το ένδυμα. Η χλαμύδα τύλιγε τον κορμό του σώματος και τα χέρια (το άνω τμήμα).

Πριν να δεθεί / στερεωθεί γύρω από τον λαιμό με μια πόρπη που ένωνε τις ανώτερες γωνίες, κάλυπτε μόνο τους ώμους, έπεφτε πίσω στην πλάτη ως το ύψος του βραχίονος (στο μέσον) αφήνοντας ακάλυπτους τους βραχίονες.

Η πόρπη μπορούσε να τοποθετηθεί στο δεξί ώμο. Τότε το πανωφόρι άνοιγε αφήνοντας ακάλυπτο ένα μόνο βραχίονα ενώ κάλυπτε σε αντίθεση όλη την αριστερή πλευρά.

Γενικώς η πόρπη όντας στην βάση του λαιμού απωθούσε τις δύο επιφάνειες του πολυέδρου που σχημάτιζε το πανωφόρι κάτω από τους ώμους με τέτοιο τρόπο, ώστε η μεγάλη στρογγυλεμένη πλευρά να σχηματίζει δύο σημεία (παρόμοια με φτερά) που έπεφταν γωνιωδώς δεξιά και αριστερά.

Η σωστή παρουσίαση αυτού του ενδύματος είναι απαραίτητη για να επιτευχθεί η κατανόηση της μορφής που προήρθε από το σχέδιο της Αλεξάνδρειας. Το κείμενο του Πλούταρχου έχει γνωρίσει διάφορες ερμηνείες. Θεώρησαν αδικώς πως ο Πλούταρχος αντιπαραθέτει την Μακεδονική χλαμύδα που πέφτει ως τα πόδια με την Ελληνική που κατεβαίνει ως την πίσω κοιλότητα των γονάτων.

Πίστευαν πως το σχέδιο ήταν ιδιαίτερα επιμηκημένο εφόσον οι μακεδόνες είχαν αφαιρέσει τα πλάγια τμήματα (τα «φτερά») της χλαμύδας στρογγυλεύοντας τις δύο κατώτερες γωνίες του ορθογωνίου που την αποτελούσε.

Ακόμη έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο Πλούταρχος προέβαλλε την μορφή της χλαμύδας όταν ήταν φορεμένη όπως παρουσιάζεται στις περισσότερες αρχαίες

²⁴ Διόδωρος, XVII, 52.

²⁵ Στράβων, XVII, 1,8.

²⁶ Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, Nat. Hist, V,62.

²⁷ Πλούταρχος, Βίος Αλεξάνδρου, XVII, 8.

απεικονίσει δηλαδή στερεωμένη στον θώρακα με τις ανασηκωμένες άκρες της να δημιουργούν τρίγωνα.

Μελετώντας το κείμενο του καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι αναφέρονταν στην αναπεπταμένη χλαμύδα δηλαδή την απλωμένη στο έδαφος.

Στην θέση αυτή το ύψος φαίνεται ότι είναι περίπου δύο φορές μικρότερο από το πλάτος, κάτι που ταιριάζει ακριβώς στην θέση της Αλεξάνδρειας, όπου η απόσταση από την θάλασσα ως την λίμνη Μαρεώτιδα αντιστοιχεί στο ύψος της χλαμύδας και η γραμμή των τειχών που περικλείουν την πόλη στα νότια με μια διάταξη ελαφρώς στρογγυλεμένη στις νότιες γωνίες - εικονίζει τις κατώτερες στρογγυλεμένες γωνίες του ενδύματος αυτού.

Μια διακεκριμένη παπυρολόγος η Claire Preaux²⁸ πιστεύει πως οι ευθείες γραμμές για τις οποίες μιλάει ο Πλούταρχος αντιπροσωπεύουν την ακτογραμμή, εξαιρώντας το ακρωτήριο Λοχιάδα και το Τιμώνιο (μια τεχνητή προβλήτα μέσα στο ανατολικό λιμάνι) (πιν. II εικ. 13) καθώς και ορισμένες δευτερεύουσες καμπές.

Το σημείο σύγκλισης των γραμμών αυτών θα ήταν το κέντρο του Αν. λιμανιού και το στρογγυλεμένο τμήμα της χλαμύδας θα ήταν οδοντωτό.

Το κυρτό οδοντωτό τμήμα θα αποτελούσε ένα οχυρωτικό τοίχο όπως εκείνους του 4^{ου} αι. π.Χ. και της ελληνιστικής εποχής με τις γωνιώσεις και τις οδοντώσεις²⁹.

Οι οχυρώσεις με μορφή σκαλοπατιών ακολουθούν τις ρήσεις του Θεσσαλού αρχιτέκτονα Πολυειδούς, του οποίου δύο μαθητές - ο Χαρίας και ο Διάδης - συνόδευαν τον Αλέξανδρο.

Φυσικά όλα τα προαναφερθέντα αποτελούν θεωρίες και ισχυρισμούς που δεν μπορούν να εξακριβωθούν εφόσον δεν σώζονται κατάλοιπα των αρχαίων τειχών.

Οι λίθοι των τειχών επαναχρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή των αραβικών οχυρώσεων. Ούτε ο χάρτης που συνέταξε το 1866 (πιν. I εικ. 1) ο Αιγύπτιος αστρονόμος Mahmoud al Falaki, κατόπιν παροτρύνσεως των γάλλων, μπορεί να τεκμηριώσει καμία από αυτές τις απόψεις εφόσον μας παρέχει μια γενική εκτίμηση.

²⁸ Bernand 1997 σελ.59.

²⁹ Φίλων ο Βυζάντιος I, 44.

IV. ΤΑ ΤΕΙΧΗ

Αν γνωρίζαμε την θέση του περιβόλου της Αλεξάνδρειας θα μπορούσαμε με ευκολία να καθορίσουμε την θέση των αρχαίων τειχών(πιν. II εικ. 13, πιν.Ι εικ.5,6). Δυστυχώς το ίχνος αυτών δεν μπορεί να καθοριστεί με ακρίβεια εφόσον οι πλίνθοι που τα αποτελούσαν έχουν επαναχρησιμοποιηθεί για την κατασκευή της αραβική περιφραξης η οποία δεν ακολούθησε τα ίχνη των αρχαίων τειχών³⁰.

Σύμφωνα με τους άραβες χρονικογράφους στα μέσα του 9^{ου} αι. μ.Χ. ο Αιγύπτιος Διοικητής Ahmed Ibn Touloun διέλυσε τις αρχαίες οχυρώσεις και κατασκεύασε τις αραβικές οι οποίες αποκαταστήθηκαν / συντηρήθηκαν εν μέρει από τον Mehemet Ali και παρέμειναν ορατές ως το τέλος του 19^{ου} αιώνα.

Αυτά τα τείχη θαύμασαν οι ταξιδιώτες του Μεσαίωνα δηλώνοντας πως η πόλη περιβάλλονταν από στιβαρές οχυρώσεις με πολυάριθμους πύργους που ήταν κατασκευασμένοι στις όχθες του ποταμού και κατά μήκος της ακτής με τέτοιο τρόπο που από αυτήν την πλευρά και από την άλλη περικυκλώνονταν από νερό.

Μας σώζονται περιγραφές για τις οποίες δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι αναφέρονται στις οχυρώσεις των Λαγίδων ή των Ρωμαίων.

Για να αποκτήσουμε μια γενική άποψη-αν είναι δυνατόν-των τειχών ³¹πρέπει να ανατρέξουμε σε αρχαίους και άραβες συγγραφείς. Βασιζόμενοι στον Στράβωνα³² πληροφορούμαστε ότι ο ίδιος ο Αλέξανδρος επιμελήθηκε την κατασκευή των τειχών.

Ο Τάκιτος³³ στις Ιστορίες του αναφέρει πως αν και ο Αλέξανδρος είχε διατάξει την κατασκευή τους αυτός που την ολοκλήρωσε ήταν ο Πτολεμαίος Α', όπως ήταν αναμενόμενο.

Κατά την διάρκεια της βασιλείας του τελευταίου απέκτησαν την πλήρη μορφή τους. Ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία ήρθαν στο φως χάρη στις ανασκαφές του Αιγυπτίου αστρονόμου και αρχαιολόγου Μαχμούτ Ελ Φαλάκι πασά³⁴.

Αφορμή των ανασκαφών αποτέλεσε η έρευνα της γαλλικής Ακαδημίας, επί Ναπολέοντα Γ, για την συγγραφή του έργου «Βίος του Καίσαρα». Βάσει αυτών των στοιχείων το πάχος των τειχών ήταν 3μ. ενώ το μήκος τους 16. 400μ.³⁵

Φυσικά διέθεταν αναρίθμητους πύργους σε κοντινή απόσταση ο ένας από τον άλλο. Ο αριθμός τους παραμένει άγνωστος εφόσον ο αριθμός των πύργων που αποδίδουν στα τείχη οι περιηγητές διαφέρουν αναμεταξύ τους αποδεικνύοντας πως οι πληροφορίες που αντλούμε από αυτούς είναι συγκεχυμένες.

Σύμφωνα με τις ανασκαφές του Φαλάκι άρχιζαν από την Λοχιάδα Άκρα, ανατολικά προχωρούσαν ως τον Εύνοστο λιμένα, αφού πρώτα περνούσαν μπροστά από τον Μέγα Λιμένα, έκλειναν την περιοχή Ρακώτι έκαμπταν προς τα νότια, ως την Μαρεώτιδα Λίμνη, ακολουθώντας ανατολική κατεύθυνση, ίσου περίπου μήκους όσο το παράλληλο τους πάνω στα δύο λιμάνια και από εκεί έκαμπταν βόρεια τερματίζοντας στην «Ελευσίνα επί θαλάττη» (Ε' συνοικία της πόλεως), ανατολικά δηλαδή των ανακτόρων.

³⁰ Bernand 1966 σελ. 52.

³¹ Αρριανός, Αλεξάνδρου Ανάβασις III, 2, 1 - 2. Πλούταρχος, Βίος Αλεξάνδρου XXVI, 8

³² Στράβωνας ΙΖ' I, 6 - 7.

³³ Τάκιτος Ιστορίες, IV, 83.

³⁴ Bey 1872 σελ. 12 - 18.

³⁵ Σταυρινός 1999 σελ.108.

Φυσικά πρόκειται για απλές θεωρίες/ εικασίες οι οποίες δεν μπορούν να αποδειχθούν. Μας σώζεται μια σημαντική επιγραφή από τους μηχανικούς του Στρατού της Ανατολής (μέσω σχεδίων καρτών). Χάρη σε αυτή μας αποδίδεται η κατάσταση των τειχών (αραβικών) του 1798.

Σύμφωνα με αυτά τα σχέδια, στηρίζονταν ανατολικά στο αρχαίο λιμάνι Κιβωτός, περικλείοντας το τζαμί «Χίλιοι κίονες» καθώς και ένα τριγωνικό φρούριο το οποίο καταλάμβανε την Ν.Δ. γωνία της περιφραξης.

Στο μέσο της απόστασης από την θάλασσα στην λίμνη τα τείχη κατευθύνονται προς την δύση περικυκλώνοντας τον λόφο του Ρακώτι και στην συνέχεια στρέφονται προς τον βορρά στο πόδι του Kom el Dick.

Στα δυτικά σχηματίζονταν μια άκρη ενώ κατόπιν εξαπλώνονταν ως την περιοχή Bruchion αφήνοντας την έξω από την οχυρωμένη έκταση. Δυτικά τα τείχη συναντούσαν άμεσα τις βελόνες της Κλεοπάτρας. Στο τέλος καταλήγουν στο Επταστάδιο.

Οι παρατηρητές έχουν επισημαίνει πως υπάρχει μια μεγάλη σύγχυση όσον αφορά την ηλικία αυτών των κατασκευών και τον χαρακτήρα τους.

Είναι φανερό πως τα τείχη, που περιγράφουν, παρουσιάζουν βυζαντινές φάσεις ενώ αποτελούνται από προγενέστερα αρχαία μνημεία.

Όσον αφορά την τεχνική δόμησης των τειχών ο Φαλάκι ήταν σε θέση να τονίσει μετά τις έρευνες του πως τα θεμέλια του πάχους 5μ. ήταν κτισμένα από αμμοχάλικο, ασβέστη και συντριμμένους πλίνθους.

Προσπαθώντας να κατανοήσουμε τι έχουν απογίνει τα αραβικά τείχη κατανοούμε την δυσκολία εύρεσης της θέσης των αρχαίων τειχών. Εντούτοις ένα γεγονός είναι σίγουρο.

Αυτό είναι η στερεότητα και η μεγάλη έκταση αυτών των τειχών που συναγωνίζονταν εκείνα των Αθηνών και των Συρακουσών. Αυτή η διαπίστωση προέρχεται από τα εξής γεγονότα. Το 170 π.Χ. ο Αντίοχος ο Μέγας βασιλιάς της Συρίας αποφάσισε να υποχωρήσει εφόσον επιτέθηκε επί ματαιών σε αυτά τα τείχη. Το 295 μ.Χ. ο Διοκλητιανός χρειάστηκε 8 μήνες για να ανακαταλάβει την πόλη.

Οι αρχαίοι συγγραφείς μας μιλούν γι' αυτά τα τείχη υπογραμμίζοντας την έκταση και την αποτελεσματικότητά τους, δίνοντας όμως διαφορετικές εκτιμήσεις όσον αφορά το μήκος της οχύρωσης³⁶. Αυτές οι εκτιμήσεις μας πληροφορούν άμεσα και για τις διαστάσεις της πόλης.

Ο Στράβων το 24 π.Χ. ορίζει το μήκος των τειχών και άρα της πόλεως σε 30 στάδια και το πλάτος σε 8 ενώ ο Διόδωρος ο Σικελιώτης αναφέρει μήκος 34 σταδίων και πλάτος 8. Τέλος ο Πλίνιος αναφέρει πως το μήκος κυμαίνεται στα 120 στάδια.

Οι εκτιμήσεις που μας δίνονται όσον αφορά το πλάτος και το μήκος μας διχάζουν εκ νέου. Το πλάτος κυμαίνεται ανάμεσα στα 8 και στα 10 στάδια.

Αυτές οι διαφοροποιήσεις των διαστάσεων της πόλης μπορεί να οφείλονται σε διαφορετικούς λόγους. Κατ' αρχήν στην διαφορετικότητα των σταδίων που χρησιμοποιούνται.

Το στάδιο από περιοχή σε περιοχή στον ελληνιστικό κόσμο ποικίλλει εφόσον η αντιστοιχία του σε μέτρα διέφερε. Συγκρίνοντας τις μαρτυρίες είναι φανερό πως χρησιμοποιούνται διαφορετικοί τύποι μετρήσεως.

³⁶ Bernard 1966 σελ. 54.

Ο Στράβων δίνει διαφορετικούς αριθμούς δείχνοντας πως χρησιμοποιεί αναμφίβολα δύο διαφορετικά στάδια. Ακόμη οι περιγραφές που μας σώζονται δεν προέρχονται όλες από την ίδια εποχή.

Άρα μια μέτρηση μπορεί να εκφράζει την περιφέρεια που δόθηκε στην πόλη από τον αρχιτέκτονα της Αλεξάνδρειας ενώ η άλλη εκείνη που είχε την εποχή του Πλίνιου. Είναι αναμενόμενη η αύξηση³⁷ του πολεοδομικού δικτύου της Αλεξάνδρειας ανά τους αιώνες.

Ο Διόδωρος, λοιπόν, στις μετρήσει του μπορεί να περιέκλειε ορισμένα προάστια της πόλης εφόσον η πόλη επεκτεινόταν ενσωματώνοντας προάστια της όπως η Νικόπολης.

Εν πάση περιπτώσει δεν υπάρχει καμία απόδειξη ότι οι διαστάσεις της Αλεξάνδρειας δόθηκαν βάσει ενός διαφορετικού σταδίου από το Ολυμπιακό.

Τότε τα 30 στάδια του Στράβωνα καθορίζουν το μήκος της πόλεως βάσει ολυμπιακών σταδίων σε 5.600μ. Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί πως το ελληνιστικό άστυ δεν παρουσίαζε όντως αυτό το μήκος.

³⁷ Bernard 1966 σελ.55.

V. ΤΟ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Οι σύγχρονοι αλλά και προγενέστεροι μελετητές αναφέρονται στους πρώτους “ερευνητές - Αρχαιολόγους” της Αλεξάνδρειας. Πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτές τις αναφορές κατέχει ο Αιγύπτιος αστρονόμος Μαχμούντ Μπέι αλ Φαλάκι³⁸. Ο καθένας μελετητής αρκείται στα στοιχεία εκείνα της έρευνας που θεωρεί πιο αληθή και πιο ακριβή. Κατ' αρχάς θα παρουσιάσω τα στοιχεία του οδικού δικτύου για τα οποία οι περισσότεροι συμφωνούν. Η πόλη διασχίζονταν από 11 κύριους λιθόστρωτους δρόμους κατά πλάτος της και επτά λιθόστρωτους στο μήκος της(πιν.Ι εικ.1,2&πιν. ΙΙ εικ. 11, 12, 13). Οι πέτρες (λίθοι) της λιθόστρωσης ήταν παντού οι ίδιες, επρόκειτο για σκληρές σταχτόμαυρες πέτρες από γρανίτη 20 εκ. πάχους 30 εκ. φάρδους και 50 εκ. μήκους.

Ο Μεγαλειότατος Ισμαήλ Πασά Mahmoud Bey (με αυτό το όνομα υπέγραφε) ο οποίος μελέτησε για πρώτη φορά το 1865 το σύστημα των οδών υποστήριξε πως σε αυτούς τους 18 κύριους δρόμους μόνο οι πέντε δεν παρουσιάζουν καλά διατηρημένο οδόστρωμα³⁹. Η διάμεσος κεντρική οδός των επτά επιμήκη οδών η οποία ονομάζεται Κανωβική(πιν.ΙΙ εικ.13). διέσχισε την Αλεξάνδρεια καταλήγοντας στον Εύνοστο Λιμένα. Εφόσον μέσω αυτής της φυσικής οδού ενώνονταν η Ρακώτι με τον Κάνωβο, προγενέστερος οικισμός του ελληνοιστικού άστεως ίσως αυτή η οδός προϋπήρχε. Η Κανωβική διασταυρώνονταν με την κατά πλάτος κεντρική αρτηρία της πόλης. Στο σημείο όπου διασταυρώνονταν με την κατά πλάτος οδό βρίσκονταν, σύμφωνα με τον Στράβωνα⁴⁰, τμήμα των Πτολεμαϊκών ανακτόρων. Εκεί κατά μία άποψη υπήρχε το Μουσωλείο του Αλεξάνδρου το Σώμα ή Σήμα(πιν. ΙΙ εικ.13). Για τον λόγο αυτό οι ερευνητές ονομάζουν την κατά πλάτος αρτηρία Δρόμο του Σώματος η οποία σήμερα αποτελεί την Οδό Προφήτου Δανιήλ. Ο δρόμος αυτός είχε ως αφετηρία την πύλη του Μέγα Λιμένα ενώ κατέληγε στον ποταμό λιμένα του Βολβίτινου κλάδου του Νείλου. Η κατεύθυνση των 11 εγκάρσιων δρόμων προς Βορρά ήταν εσκεμμένη εφόσον ο στόχος των κατασκευαστών ήταν η πόλη να δέχεται τους δροσερούς ετήσιους ανέμους, όπως σημειώνουν οι δύο γεωγράφοι ο Στράβων και ο Κλαύδιος Πτολεμαίος (200 μ.Χ.).

Οι δύο κεντρικοί οδοί ή κεντρικοί άξονες όπως τους αποκάλεσε ο Φαλάκι ήταν ασυνήθιστα ευμεγέθεις. Σύμφωνα με τον Στράβωνα⁴¹ διέθεταν 30 μ. πλάτος. Αυτή η άποψη όμως αντικρούεται από τον Φαλάκι ο οποίος θεωρούσε πως παρουσίαζαν 14 μ. πλάτος σε αντίθεση με τα 7 μ. των υπολοίπων⁴². Σε αυτή τη διαπίστωση του Φαλάκι συμπίπτουν και οι εκτιμήσεις όσον αφορά το πλάτος⁴³. Το κοινό για όλους τους δρόμους κυμαίνονταν στα 7 μ. εκτός από την Κανωβική που θα είχε 14 μ. Όλοι οι ερευνητές ανεξαρτήτου εθνικότητας ασχολήθηκαν με την Κανωβική υπέρμετρα αμελώντας τις υπόλοιπες οδούς. Ο Mahmoud Bey πραγματοποίησε ανασκαφές σε αυτή την κεντρική αρτηρία η οποία έφερε το όνομα Sharia Bab - Charkiek⁴⁴ σε έξι

³⁸Bernand 1966 σελ. 59.

³⁹Bernand 1966 σελ. 59.

⁴⁰Στράβων ,Γεωγραφία ΙΖ', C 794, I.8.

⁴¹Γεωγραφία ΙΖ', I.8.

⁴²Empereur 1998 σελ. 56.

⁴³Bernand 1966 σελ. 60.

⁴⁴Bernand 1966 σελ. 59.

διαφορετικά σημεία. Ένα από αυτά τα σημεία βρίσκεται απέναντι από την εκκλησία του Αγίου Αθανασίου που έγινε τζαμί και στην συνέχεια αποτέλεσε τμήμα ιδιωτικής περιουσίας. Το δεύτερο σημείο βρίσκονταν περίπου 10 μ. ανατολικά από το Αν. Λιμάνι. Τα τέσσερα άλλα σημεία ήταν τοποθετημένα εκτός των τειχών της αραβικής οχύρωσης και τοποθετούνταν αντιστοιχώς στα 245 μ., 345 και στα 415 μ. από το σύγχρονο λιμάνι της Rosette. Αυτά τα έξι σημεία εκ των οποίων τα δύο ακραία έχουν απόσταση μεταξύ τους 2.300 μ. όταν ενωθούν έως τον τοίχο της οχύρωσης σχηματίζουν τον δρόμο της Κανωβικής. Είναι προσανατολισμένη από αν. - βόρεια - αν. προς δυτ. - νότια - δυτ. Όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία προέρχονται από τις έρευνες - μελέτες του Bey. Ο Mahmoud Bey⁴⁵ πρόσθετε πως στα θεμέλια των σπιτιών που κατασκευάζονται κάθε μέρα στις δύο πλευρές αυτού του δρόμου ανακαλύπτουν ασταμάτητα κατάλοιπα οικιών ιδιαίτερα πλουσίων καθώς και τμήματα θρυμματισμένων κιόνων.

Ο Φαλάκι διατύπωσε την άποψη πως η οδός αυτή οριζονταν από κιονοστοιχία κάτι που επαληθεύεται από τις ανακαλύψεις που έχουν πραγματοποιηθεί. Χάρη σε αυτά τα ευρήματα, όπως υποστηρίζει ο τελευταίος, φαίνεται η σημασία του δρόμου. Αυτό το στοιχείο χαρακτήριζε ελάχιστες πόλεις της Αν. Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας⁴⁶. Εδώ όμως θεωρούμε πως είναι προγενέστερο της Ρωμαϊκής περιόδου. Αποτελούσε ακόμα ένα χαρακτηριστικό της Αλεξάνδρειας το οποίο θαυμάζονταν από τους επισκέπτες της. Στην επιμήκη οδό που βρίσκεται άμεσα Βορείως της Κανοπικής ο Bey εξετέλεσε 20 ανασκαφές σε διαφορετικά σημεία μιας έκτασης 2.400 μ. Ακόμη ανασκάψε 12 σημεία σε ένα ακόμη επιμήκη δρόμο βορειότερο από τον προηγούμενο σε επιφάνεια 2.090 μ. Όλοι αυτοί οι δρόμοι ήταν παράλληλοι και χωρίζονταν από ένα διάστημα 278 μ. Στην νότια πλευρά, στους δύο τελευταίους δρόμους αυτό το μεσοδιάστημα μειώνονταν σε 177 μ.

Ο Bey ισχυρίζονταν πως είχαν έρθει στο φως πλάγιοι υπόνομοι για τα βρώμικα νερά. Όσον αφορά την απόσταση που χώριζε τους επιμήκεις δρόμους που διέσχισαν την πόλη οι οποίες ανακαλύφθηκαν από τον Bey και ήταν στον αριθμό έντεκα ο ίδιος δίνει διαφορετικές εκτιμήσεις. Ίσως αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ανακαλύφθηκαν άλλοι πέντε εγκάρσιοι (διάμεσοι) οδοί⁴⁷. Πάντως το μεσοδιάστημα κυμαίνονταν στα 270 μ. - 330 μ. Ο Bey θεωρούσε πως η πιο ωραία εγκάρσια οδός είχε ως αφετηρία το ακρωτήριο Λοχίας, στην συνέχεια περνούσε κοντά από τα αραβικά τείχη για να καταλήξει σε ένα λιμναίο λιμάνι, 130 μ. από την αραβική οχύρωση⁴⁸. Εκτιμούσε πως αυτή η οδός είχε το ίδιο πλάτος με την Κανοπική δηλ. 14 μ. Πλαισιώνονταν από την Αν. πλευρά από ένα υπόγειο υδραγωγείο και από την Δυτ. από βαθύ υπόνομο. Πολυάριθμα αρχαία κατάλοιπα υπογραμμίζουν την σημασία αυτής της οδού, όπως με την Κανοπική, ενώ ο ανασκαφέας Bey υποστήριζε πως στην μία πλευρά της υπήρχε μία σειρά από δέντρα. Τέλος από τις διακυμάνσεις του εδάφους (κυρτώσεις) πίστευε πως η επιφάνεια του ελληνιστικού άστεως διαιρούνταν από την φύση σε δύο χωριστά τμήματα. Αυτή η διαίρεση πραγματοποιούνταν από μία μικρή κατάφυτη λωρίδα γης (600 - 700 μ.) η οποία άρχιζε από το ακρωτήριο Λοχίας και έφτανε ως την λίμνη Μαρεώτιδα(πιν.ΙΙ εικ.13). Η αρχαία οχυρωματική

⁴⁵Bey 1872 σελ. 18.

⁴⁶Empereur 1998 σελ. 53.

⁴⁷Bey 1872 σελ. 20.

⁴⁸Δηλ. ο δρόμος του Σώματος

περίφραξη περικύκλωνε αυτή την κοιλιάδα και τους λόφους που την πλαισιώναν ανατολικά.

Ο Φαλάκι προώθησε ένα σχέδιο στο οποίο ονόμασε τις οδούς του οδικού κιγκλιδώματος ακολουθώντας ένα σύστημα που βρίσκεται ακόμη σε χρήση σήμερα⁴⁹. Έδωσε τα ονόματα R1 – R8 και R2bis έως R4bis στις οδούς που διέσχιζαν την πόλη από Βορρά προς Νότο. Τις οδούς που τοποθετούνταν στον Αν. Δυτ. άξονα ονόμασε L1 – L5. Πρόσθεσε ακόμη ορισμένους επιμέρους δρόμους, ανάμεσα σε αυτούς, οι οποίοι χωρίζουν τα τετράγωνα σε μικρότερες μονάδες / οικοδ. Νησίδες όπως η La οδός που βρίσκεται ενδιάμεσα από την L4 και την L5. Ο Φαλάκι επικρίθηκε όμως, εφόσον σύμφωνα με κάποιους ερευνητές “πρόσφερε” στην έρευνα στοιχεία που αντιστοιχούσαν στην Ρωμαϊκή περίοδο ενώ παρέλειψε να αναφερθεί στον τρόπο οργάνωσης του ελληνιστικού οδικού κιγκλιδώματος. Συγκεκριμένα διατυπώθηκε η άποψη ότι η κατεύθυνση του οδικού δικτύου που ανακαλύφθηκε χάρη στον Φαλάκι δεν συμπίπτει, σε όλους τους δρόμους με εκείνη του Δεινοκράτη, ότι η πλακόστρωση τους είναι της Ρωμαϊκής περιόδου (σε αυτή αναφέρθηκε εκτετενέστερα ο Bey) και τέλος ότι οι πλάκες είχαν στρωθεί σε στρώμα μπαζών⁵⁰. Αυτές οι κριτικές που υπήρξαν ιδιαίτερα δηλητηριώδεις στο τέλος του 19^{ου} αιώνα πρέπει να αναθεωρηθούν εξαιτίας των προσφάτων ανασκαφών.

Έρευνες στους κεντρικούς άξονες επιβεβαιώνουν την πληροφορία που δίνει. Για παράδειγμα τμήματα του R4 δρόμου έχουν βρεθεί σε τρία μέρη έχοντας απόσταση μεταξύ τους μεγαλύτερη του ενός χιλιομέτρου. Παρομοίως οι πρόσφατες ανασκαφές του Albert Hesse⁵¹ και της ομάδας του των γεωφυσικών έδειξε ότι το Επταστάδιο αποτελούσε τμήμα του οδικού κιγκλιδώματος ως προέκταση του δρόμου δυτικά του R9. Εντούτοις δεν μπορούμε να ισχυριστούμε με απόλυτη βεβαιότητα πως αυτά τα στοιχεία σχετικά με το οδικό δίκτυο, που ήρθαν στο φως εξαιτίας της έρευνας του Φαλάκι, ανήκουν στην ελληνιστική περίοδο ή αποτελούν τροποποιήσεις των υπάρχοντων οδών από τους Ρωμαίους⁵². Σε αυτές τις πρόσφατες ανασκαφές παρουσιάστηκαν άγνωστοι δρόμοι για τον Φαλάκι.

Πρόκειται για παράπλευρους δρόμους ενώ ένας από αυτούς τοποθετείται χρονικά στον 4ο αιώνα μ.Χ. και είναι χαραγμένος πάνω σε οικίες του 1ου αιώνα. Αποτελεί λοιπόν μία προσθήκη στην πρώιμη αστική διοργάνωση. Άλλες οδοί είναι προγενέστερες όπως εκείνες που ανακαλύφθηκαν στο Diana Theatre⁵³ κατά την διάρκεια των ανασκαφών. Αυτές παρέχουν πρόσβαση στο μέσο των τετραγώνων των οικιών. Ενώ τέλος άλλες περιτρέχουν τα τετράγωνα κατά μήκος, όπως για παράδειγμα ο ελληνιστικός δρόμος που βρέθηκε όταν ανασκάφει το Cricket Ground. Αυτός έχει προσανατολισμό Αν. - Δυτ. και αποδεικνύει μέσω των επιπέδων στρωμάτωσης, που παρουσιάζει, πως είχε χρησιμοποιηθεί συνεχιζόμενα για κάποιες εκατονταετίες. Ακόμη κάποιος άλλος παλαιότερος άξονας του οδικού κιγκλιδώματος

⁴⁹Empereur 1998 σελ. 56.

⁵⁰Breccia, 1914 σελ. 61 – 62 .

⁵¹Empereur 1998 σελ. 57.

⁵²Υπάρχουν όμως και κάποιοι μελετητές, όπως ο Empereur, οι οποίοι υποστηρίζουν πως δεν υπάρχει καμία ένδειξη που να δημιουργεί σοβαρές υποψίες / αμφιβολίες έναντι του συστήματος του Φαλάκι.

⁵³Empereur 1998 σελ. 57.

ήρθε στο φως στην περιφέρεια, των παλατιών όπου ανακαλύφθηκε μία σειρά από τομείς της ελληνοιστικής περιόδου⁵⁴.

Οι τομείς αυτοί παρουσιάζουν διαφορετικό προσανατολισμό από τον άξονα του κιγκλιδώματος του Φαλάκι. Κατ' αρχάς η ζώνη αυτή περιορίζεται στην συνοικία των παλατιών και κατά δεύτερον η προτεινόμενη χρονολόγηση είναι πολύ πρώιμη. Σε κάθε περίπτωση οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τους δρόμους της Αλεξάνδρειας είναι ελλιπείς. Ένα άλλο ενδιαφέρον ζήτημα στο οποίο έχω αναφερθεί και με το οποίο ασχολήθηκε ο Φαλάκι είναι οι τρόποι μετρήσεως. Οι τρόποι μετρήσεως που χρησιμοποιήθηκαν για να καθορίσουν τα τετράγωνα μέσα στα οποία αυτοί οι δρόμοι χωρίζουν την πόλη παραμένουν άγνωστοι. Στην περίπτωση της Αλεξάνδρειας ο Φαλάκι θεώρησε πως σύμφωνα με τον άξονα το στάδιο εδώ ισοδυναμούσε με 167 μ. (550 πόδια) ή περίπου 10 μ. λιγότερο από το μέσο μήκος του σταδίου που χρησιμοποιούνταν στις άλλες Ελληνικές πόλεις.

Αυτή η μονάδα μέτρησης πυροδότησε ορισμένες θεωρίες σχετικές με τον αστικό σχεδιασμό της πόλης. Υποστήριζαν πως τα οικοδομικά τετράγωνα διαιρούνται βάσει ενός συστηματικού καθορισμένου σχεδίου. Κάτι τέτοιο όμως δεν αποδεικνύεται μέχρι στιγμής από τις ανασκαφές.

⁵⁴Rodziewicz, 1995 σελ. 227 - 35.

VI. ΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΕΣ

Είναι φανερό πως η γενική θέση των οδών της Αλεξάνδρειας δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί με ακρίβεια. Μπορεί οι μεγάλες γραμμές του σχεδίου να είναι καθορισμένες, πρέπει όμως να αναγνωριστεί πως η τοπογραφία της πόλης μας είναι περισσότερο γνωστή από τις ενδείξεις του Ψευδό - Καλλισθένη, του Διόδωρου, του Στράβωνα και του Φίλωνα εξ Αλεξάνδρειας⁵⁵ παρά από τις σύγχρονες ανασκαφές. Η τοπογραφία της Αρχαίας Αλεξάνδρειας μας είναι λοιπόν γνωστή σε γενικές γραμμές αν και δεν διαθέτουμε λεπτομέρειες για τις οδούς, τις τοποθεσίες ή τα κτήρια.

Χάρη στον Ψευδό - Καλλισθένη⁵⁶ πληροφορούμαστε ότι ο Αλέξανδρος διαίρεσε την πόλη σε 5 συνοικίες οι οποίες ονομάστηκαν - χαρακτηρίστηκαν από τα πέντε πρώτα γράμματα της Ελληνικής αλφαβήτου Α, Β, Γ, Δ, Ε. Τα γράμματα αυτά συμβόλιζαν, σύμφωνα με τον Ψευδό - Καλλισθένη τις εξής λέξεις : το Α το Αλέξανδρος, το Β το βασιλεύς, το Γ το γένος, το Δ το Διός και το Ε το έκτισεν.

Στην ουσία οι λέξεις αυτές δημιούργησαν την εξής φράση : Ο Βασιλιάς Αλέξανδρος γιος του Δία έχτισε μία ασύγκριτη πόλη. Αυτή η πληροφορία επιβεβαιώνεται και από τον Φίλωνα τον Αλεξανδρέα. Εντούτοις έχει διατυπωθεί και μία άλλη θεωρία βασιζόμενη σε διαφορετική ερμηνεία των αρχαίων. Αυτή η άποψη υποστηρίζει πως η Αλεξάνδρεια διαιρέθηκε από τον Δεινοκράτη σε 5 συνοικίες, "μοίρας" κατά τους αρχαίους. Στην κάθε μία δόθηκε ένα όνομα και, όπως υποστηρίζει η ερμηνεία που προανέφερα, ένα από τα πρώτα ψηφία του ελληνικού αλφαβήτου. Έτσι το Α ήταν η Ράκωτις, το Β το Σώμα, τα Γ και Δ δύο ιουδαϊκές συνοικίες, το Δ λέγονταν "Έλευσις επί θαλάττη" και το Ε το τεράστιο τετράγωνο των ανακτόρων των Πτολεμαίων, τα βασιλεία ή Πυρρούχιον. Πιστεύω πως η άποψη που είναι πιο πιθανή είναι η πρώτη. Εν πάση περιπτώσει κατανοούμε πως επρόκειτο για πόλεις μέσα στην πόλη οι οποίες διέθεταν και τις δικές τους αυτόνομες αγορές. Τα ελάχιστα στοιχεία που διαθέτουμε χάρη στις ανασκαφές δεν πρέπει να μας κάνουν να αμφιβάλλουμε για τις μαρτυρίες των αρχαίων συγγραφέων και των παπύρων.

Χάρη σε μία μοναδική επιγραφή μαθαίνουμε την ύπαρξη μιας συνοικίας που καθοριζόταν με το γράμμα βήτα⁵⁷. Πρόκειται για μία επιγραφή που ήταν χαραγμένη στον κορμό ενός μαρμάρινου κίονα που χρησίμευε ως βάση αγάλματος και που τοποθετείται χρονικά στο 158 μ.Χ. Αυτό το κείμενο μας γνωστοποιεί την θέση του ναού της Ίσιδος Πλουσίας. Όμως είναι αντίθετο στις μαρτυρίες του Ψευδό - Καλλισθένη και του Φίλωνα της Αλεξάνδρειας που μας δείχνουν μαζί με κάποια παπυρολογικά κείμενα πως η πόλη χωριζόταν σε 5 συνοικίες. Ένα κοινό στοιχείο των δύο θεωριών σχετικών με τις συνοικίες είναι ότι σύμφωνα και με τις δύο η συνοικία Δέλτα κατοικούσαν από Ιουδαίους οι οποίοι ήταν πολυάριθμοι στην πόλη,

⁵⁵Πλούταρχος, Αλέξανδρος ΚΣΤ', 6. Ψευδό - Καλλισθένης, Μυθιστορία Αλεξάνδρου. Διόδωρος ΧVIII, 52, 3. Στράβων Ι2, Ι6 - 8. Φίλωνα εξ Αλεξάνδρειας VI, 55.

⁵⁶Ψευδό - Καλλισθένη, Η Μυθιστορία του Αλεξάνδρου, Ι4.

⁵⁷ Bernard, 1966 σελ. 64.

όπως ισχυρίζεται ο Φιλώνας. Ακόμη μία επιγραφική μαρτυρία αποδεικνύει την αυθεντικότητα των κειμένων επισημαίνοντας αυτόν τον διαχωρισμό της πόλης σε συνοικίες. Στην πραγματικότητα ο κύριος λόγος της αδυναμίας μας όσον αφορά την εύρεση των καταλοίπων της αρχαίας πόλης είναι ο πλούτος της ίδιας της Αλεξάνδρειας. Τα κτίρια των διαφορετικών εποχών διαδέχονται το ένα το άλλο συχνά στις ίδιες θέσεις ενώ κατασκευάζονται με τους λίθους των προγενέστερων κτιρίων. Οι δυσκολίες μας για να τοποθετήσουμε αυτά τα μνημεία στον χώρο είναι συνδεδεμένες με την αδυναμία μας να τα τοποθετήσουμε στον χρόνο.

VII. Η ΑΓΟΡΑ

Ο βαθμός των αμφιβολιών μας όσον αφορά την θέση των διάφορων οδών καθώς και του σχεδίου φαίνεται από το γεγονός ότι η τοποθέτηση της αγοράς, του κέντρου της πόλης αποτέλεσε το αντικείμενο πολυάριθμων συζητήσεων. Το πρόβλημα αυτό παρέμεινε άλυτο, όμως διαφωτίστηκε από τις πρόσφατες έρευνες του Roland Martin⁵⁸. Ένας άλλος, προγενέστερος ανασκαφέας⁵⁹ ο Erdman είχε ψάξει αδικώς την αγορά στην διασταύρωση των δύο μεγάλων κάθετων αξόνων εκεί όπου οι Ρωμαίοι είχαν υψώσει ένα τετράπυλο. Ίσως όμως μέσα στο ορθογώνιο ελληνιστικό σχέδιο η αγορά να μην βρίσκονταν στο γεωμετρικό κέντρο και το ρωμαϊκό τετράπλευρο να μην έπαιρνε την θέση της ελληνικής αγοράς. Ένας άλλος ανασκαφέας θεώρησε λαθεμένα πως η αγορά θα μπορούσε να βρίσκεται σε μία ξεχωριστή θεμελίωση διότι η εξερεύνηση των πόλεων των Σελευκιδών έδειξε πως αυτή η πιθανότητα είναι ανύπαρκτη.

Ακόμη παρουσιάστηκε η άποψη μιας διπλής αγοράς η οποία στηρίζονταν στο κείμενο του Αρριανού. Αυτή η άποψη είναι ιδιαίτερα πιθανή αν σκεφτούμε πως ο Αριστοτέλης⁶⁰ διακήρυττε την ανάγκη ύπαρξης δύο αγορών. Η πρώτη θα είχε πολιτική χρήση ενώ η δεύτερη εμπορική. Βασιζόμενοι στον Αρριανό (Αρριανού, Αλεξάνδρου Ανάβασις, III, 1, 5) μαθαίνουμε πως ο Αλέξανδρος παρουσίασε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κατασκευή και οργάνωση της Αγοράς. Ο Αρριανός όμως παραλείπει να αναφέρει ποια αγορά επόπτευσε ο ίδιος ο Αλέξανδρος. Ο Martin δέχτηκε την ιδέα μιας εμπορικής αγοράς προσαρτισμένης στο λιμάνι και μιας δημόσιας στο εσωτερικό της πόλης.

Η Κνίδη, ο Πειραιάς, και η Αλικαρνασός διέθεταν δύο αγορές, την μία εμπορική κοντά στο λιμάνι και την άλλη στο εσωτερικό σε άμεση σχέση με τους πολιτικούς και θρησκευτικούς οργανισμούς. Ο Στράβων είχε αναφέρει το εμπόριο, με τα νεώρια και τις αποστάσεις που κάλυπτε ένα πλάτωμα στην έξοδο κοντά στις προσχώσεις του Επαστάδιου που χώριζε τα δύο λιμάνια. Αυτή η τοποθεσία εξυπηρετούσε τις εμπορικές λειτουργίες του εμπορείου. Σε κάποια απόσταση σύμφωνα, με τον Πλίνιο⁶¹, από αυτό το εμπορικό κέντρο υπήρχε ένας άλλος χώρος που αποτελούσε την πολιτική και θρησκευτική αγορά.

Η συνήθεια που είχαν οι Αχαιοί να ενταφιάζουν τους ήρωες - ιδρυτές της πόλης τους στην αγορά, παράβαση γνωστή στους παραδοσιακούς κανόνες του

⁵⁸ Martin, 1951 σελ. 412 - 415.

⁵⁹ Erdmann, 1898 σελ. 342 - 343 .

⁶⁰ Αριστοτέλης, Πολιτικά, VII, 12, 1331^α.

⁶¹ Πλίνιος, Hist. nat., XXXV, 9.

ενταφιασμού στις ελληνικές πόλεις. Εξαιτίας αυτής της πρακτικής και του τιμητικού αυτού προνομίου καθώς και της αναφοράς του Διόδωρου⁶² ο Martin⁶³ οδηγείται στο συμπέρασμα ότι ο περίφημος τάφος του Αλεξάνδρου έπρεπε να είναι αναγεργμένος στην εσωτερική αγορά της πόλης. Εκεί θα δέχονταν το σεβασμό της πόλης ο οποίος θα εκφράζονταν με τις θυσίες που αποδίδονταν στους ιδρυτές - ήρωες. Κάτι ανάλογο παρατηρείται στην αγορά των "Μεγάρων" όπου σύμφωνα με τον Πausανία βρίσκονταν ο τάφος του Κοροΐβου ιδρυτή μιας μεγαρινής κόμης. Παρομοίως ο Κλεισθένης⁶⁴ είχε εγκαταστήσει στην αγορά των Αθηνών το περίβολο των επωνύμων ηρώων. Από τον 5^ο αιώνα αυτό το "έθιμο" ισχύει για τους μεγάλους νομοθέτες, τους ήρωες που έπεσαν στο πεδίο της μάχης, τους συγγραφείς και τους αθλητές.

Στην ελληνιστική περίοδο αυτό το φαινόμενο εξαπλώθηκε προς όφελος των ευεργετών της πόλης. Έτσι στην Θάσο ο Λούκιος Καισαρας τιμήθηκε ως ήρωας με ένα μνημείο στον δημόσιο χώρο. Θα ήταν λοιπόν λογικό και αναμενόμενο ο Αλέξανδρος να λατρεύονταν στο μέρος όπου είχε ιδρύσει την πόλη. Ο Martin⁶⁵ υποστηρίζει πως μελετώντας την μαρτυρία του Αρριανού σε συνδυασμό με το κείμενο του Ψευδό - Καλλισθένη το όνομα του Μεσοπεδίου αποδίδεται στην Μακεδονική αγορά του Αλεξάνδρου όπως υπήρχε το όνομα του Κεραμικού για την Αθήνα και το όνομα του Πλίνθου στην Τεγέα. Ο Bernard⁶⁶ προτείνει μια διαφορετική ερμηνεία υπογραμμίζοντας πως σύμφωνα με τα κατάλοιπα στην Αρχαία Αλεξάνδρεια υπήρχαν τρεις αγορές.

Η ερμηνεία αυτή βασίζεται στις διδαχές του Αριστοτέλη ο οποίος έκρινε απαραίτητη την ύπαρξη τριών αγορών⁶⁷. Η θεωρία του αυτή έχει αναπτυχθεί τόσο ώστε είναι σε θέση να τις τοποθετήσει μέσα στην πόλη. Η πρώτη, η εμπορική με τα ναυπηγεία και τις αποθήκες βρίσκονταν στο νότιο στόμιο του Επταστάδιου δηλ. του αναχώματος που χώριζε τα δύο λιμάνια. Η δεύτερη αναπτύσσονταν περιμετρικά του ταφικού μνημείου του Αλεξάνδρου, το οποίο ίδρυσε ο Πτολεμαίος Α', όπως αναφέρει ο Διόδωρος (Διόδωρος, XVIII, 28). Στο χώρο αυτό πραγματοποιούνταν προς τιμήν του κατακτητή θυσίες και εορτές. Τέλος η τρίτη τοποθετείται ανάμεσα στο γυμνάσιο και στην Πύλη της Ρωσέτης⁶⁸. Ίσως σε αυτή την αγορά να λάμβαναν μέρος τα γυμνάσια σύμφωνα με την επιθυμία του δασκάλου του Αλεξάνδρου, Αριστοτέλη. Ο Σταυρινός⁶⁹ βασισμένος στις ανασκαφές και στις αρχαίες μαρτυρίες θεώρησε πως η πρώτη εκτείνονταν ως τον Εύνοστο λιμένα. Η δεύτερη τοποθετείται κοντά στην Κανωβική πύλη και ονομάζονταν Τετράπυλον ή Πεδίο της πόλεως. Ενώ η τρίτη περικλείονταν εντός του περιβόλου των ανακτόρων αντικρίζοντας το βασιλικό λιμανάκι, το "εν τη πόλει στάδιον" (όπου πραγματοποιήθηκε κατά τον Αθηναίο η πομπή αναρρήσεως στο θρόνο του Πτολεμαίου Β'). Θεωρώ πως είναι πιθανότερη η ύπαρξη δύο αγορών αν και είναι εξίσου πιθανόν ο Αλέξανδρος να ακολούθησε τις ρήσεις του παιδαγωγού του.

⁶² Διόδωρος, XVIII, 28.

⁶³ Martin, 1951 σελ. 412 - 415.

⁶⁴ P. Leveque και P. Vidal - Naquet, 1964 σελ. 55.

⁶⁵ Martin, 1951 σελ. 197 - 201, 415.

⁶⁶ Bernard, 1997 σελ. 18.

⁶⁷ Αριστοτέλης, Πολιτικά, VII, 12, 1331^α.

⁶⁸ Bernard, 1966 σελ. 364 - 5

⁶⁹ Σταυρινός, 1999 σελ. 112

VIII. ΟΙ ΠΥΛΕΣ

Οι πύλες της πόλεως δεν μελετήθηκαν σχεδόν καθόλου από τους ερευνητές. Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι δεν μας σώζονται ιδιαίτερα στοιχεία της πόλης πόσο μάλλον των πύλεων της. Οι μόνοι που αναφέρονται σε αυτό το θέμα είναι ο Beloch⁷⁰ και ο Τάκιτος⁷¹. Οι σύγχρονοι επικαλούνται τυχαίες αναφορές αρχαίων συγγραφέων, χωρίς όμως να διευκρινίζουν ποιους. Βάσει της έρευνάς τους ανακαλύπτουμε πως η ελληνιστική πόλη διέθετε 4 πύλες. Η πρώτη η Κανωβική ή του Ηλίου Πύλη(πιν. II εικ. 13) βρίσκονταν στο ανατολικό άκρο της Κανωβικής οδού. Η δεύτερη η Πύλη της Σελήνης(πιν. II εικ. 13) ήταν στο δυτικό άκρο της Κανωβικής, στον Εύνοστο λιμένα. Τέλος υπάρχει η νοτιοανατολική πύλη, στο νότιο άκρο της κεντρικής εγκάρσιας οδού (στο βασιλικό εγκάρσιο λιμάνι) καθώς και η βόρεια πύλη στο βόρειο άκρο της, στο Μεγάλο λιμένα. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Ρωμαίος ιστορικός Μαλαλός αναφέρει πως ο Αυτοκράτορας Αντωνίνος ο Ευσεβής (138 - 161) έκτισε την Κανωβική Πύλη και την Πύλη της Σελήνης. Ίσως πρόκειται για μία επισκευή των δύο πυλών. Μαζί με την κατεδάφιση των Πτολεμαϊκών τειχών από τους Άραβες κατεδαφίστηκαν και οι πύλες. Είναι αβέβαιο αν ισχύει αυτή η θεωρία για τις πύλες και για την ακριβή τους τοποθέτηση την οποία μας παραδίδεται. Για τον λόγο αυτό πρέπει να αντιμετωπισθεί με σκεπτικισμό.

⁷⁰ Beloch, 1886 σελ. 483

⁷¹ Τάκιτος, Ιστορίες, Δ' 83

ΙΧ. Ο ΦΑΡΟΣ

1. ΟΙ ΦΑΡΟΙ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Στην Αρχαία εποχή οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν φωτεινά σήματα που άναβαν στις κορυφές των παράκτιων βουνών ή λόφων. Η διεύθυνση της θάλασσας καθώς και τα βουνά διευκόλυναν στην Ελλάδα αυτού του είδους τα σήματα. Η αναγγελία της κατάκτησης της Τροίας όπως μαθαίνουμε από την Ιλιάδα διαδόθηκε χάρη στις αναμμένες φωτιές στην Σαμοθράκη, στο όρος Άθως, στον Όλυμπο, στην Εύβοια και στην Αττική. Αργότερα κατασκευάστηκαν πύργοι με φωτιά που ανήγγειλαν στους ναυτιλλόμενους ότι πλησίαζαν ξηρά και κυρίως ότι πλησίαζαν την είσοδο λιμανιών. Η θέση αυτών των πύργων τους καθιστούσε ευάλωτους, τρωτούς στην αιολική θαλάσσια διάβρωση με αποτέλεσμα η πλειοψηφία να χάνεται. Απέναντι όμως από την Μουνιχία, στο Ν. Αν. άκρο του σχεδόν νησιού Πειραιά κοντά στον τάφο του Θεμιστοκλή και στην απέναντι όχθη βρέθηκαν ερείπια, του 5^{ου} αιώνα π.Χ., χαρακτηριστικά της τοποθέτησης των μικρών κτιρίων που χρησιμοποιούνταν ως φάροι. Σύμφωνα με μία ελλιπή επιγραφή του 1889 (E. Breccia, no 71) υπήρχαν 27 αρχαίοι φάροι ⁷² εκ των οποίων οι 17 μαρτυρούνται. Στην εικόνα ενός μεταλλείου της Καρπάθου από την εποχή του Μάρκου Αυρήλιου αποδίδεται ο Φάρος της πόλης. Σε ορισμένα νομίσματα της Μ. Ασίας απεικονίζονται οι Φάροι της περιοχής.

2. Ο ΦΑΡΟΣ

Το γεγονός ότι ο Στράβων (ΙΖ, Ι. 5 - 6) αρχίζει την περιγραφή του με το νησί του Φάρου και τον ίδιο τον Φάρο δεν πρέπει να μας εκπλήσσει εφόσον η Αλεξάνδρεια ήταν ακριβώς περήφανη που κατείχε ένα από τα θαύματα του κόσμου. Εξ άλλου χάρη στον Όμηρο⁷³ το νησί του Φάρου ήταν γνωστό πριν την κατασκευή του Εβδόμου θαύματος. Επρόκειτο για μία στενόμακρη, επίπεδη νησίδα με μήκος 3.500 μ. και με μεγαλύτερο πλάτος στα 650 μ. Ήταν παράλληλη με την αντικρινή της ηπειρωτική ακτή, σε απόσταση 1300μ. Το κείμενο του Όμηρου παρουσίαζε την νήσο Φάρο να βρίσκεται πιο μακριά από την ακτή της Αιγύπτου από ότι στην πραγματικότητα. Τις "ιδιορρυθμίες" του κειμένου του Όμηρου τις απέδωσαν οι μεταγενέστεροι συγγραφείς, ιστορικοί, γεωγράφοι στον Νείλο και στις γεωγραφικές - εδαφικές αλλαγές που οφείλονται σε αυτόν. Μία άλλη μαρτυρία ενός ποιητή σχετικά με τον ίδιο Φάρο είναι ένα επίγραμμα⁷⁴. Το επίγραμμα αυτό αποδίδεται στον Ποσειδίππο ποιητή που έζησε στην αυλή του Πτολεμαίου Β' του Φιλάδελφου, ο οποίος ανοικοδόμησε τον Φάρο. Το κείμενο ίσως είχε συντεθεί για να εορταστεί η

⁷² Allard, 1889 σελ. 33

⁷³ Letronne, 1881 σελ. 319 - 326

⁷⁴ Εκδότες Gow - Page, 1965 σελ. 169 - 170, 489 - 492

αρχή της ανοικοδόμησης του μνημείου. Αν και δεν μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τον σκοπό της σύνθεσης του μας επιτρέπει να γνωρίσουμε τον Σωστράτη της Κνίδου⁷⁵, αρχιτέκτονα του Φάρου.

3. Θέση του Φάρου

Τέλος ένα από τα στοιχεία του Φάρου που τον ανυψώνουν σε θαύμα είναι η ίδια του η θέση. Η ίδια η μορφολογία της ακτής του επέβαλε να είναι πολύ ψηλός. Η ιδιαίτερη διάταξη του λιμανιού της πόλης υποχρέωνε τον αρχιτέκτονα να απομακρύνει τον Φάρο από τα νερά, εξ αιτίας της απόκρημνης όχθης για να τον εγκαταστήσει. Στην εγκατάσταση του κτιρίου στην καταλληλότερη θέση συνεισέφεραν χωρίς αμφιβολία οι επιτυχημένες τεχνικές του Σώστρατου της Κνίδου. Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν πως ο Φάρος τοποθετήθηκε σε μία βραχονησίδα, στο ακρότατο ανατολικό σημείο της νήσου⁷⁶ Φάρου. Σύμφωνα με αυτούς λοιπόν πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι στην πραγματικότητα, στην αρχαιότητα το σημείο του νησιού που καταλάμβανε ο Φάρος, όπου βρίσκεται τώρα το φρούριο Quait - Bey δεν ήταν παρά μία νησίδα ενωμένη με την μύτη του νησιού από μία στενή πρόσχωση.

Ο Φάρος ήταν ανοικοδομημένος πάνω σε ένα βράχο που χτυπούσαν τα κύματα. Άλλοι μελετητές υποστηρίζουν πως ο Σώστρατος θα τον είχε ανεγείρει πάνω στον παρακείμενο ογκώδη σκόπελο που ονομάζονταν το Διαμάντι. Το τελευταίο κατακλύστηκε στα Βόρεια - ανατολικά του Φρουρίου Quait - Bey. Αυτή η άποψη αντικρούεται από το γεγονός ότι ο βράχος αυτός θα ήταν πολύ στενός για να αντέξει, στηρίζει τον όγκο του Φάρου. Ακόμη χάρη σε υποβρύχιες έρευνες της γαλλικής αρχαιολογικής σχολής δόθηκε κάποια απάντηση σε αυτή την διαμάχη, αν και δεν ικανοποίησε τους πάντες. Συγκεκριμένα οι ανασκαφές και οι έρευνες του μηχανικού G. Jondet⁷⁷ έδειξαν εξ αιτίας των υπαρχόντων καταλοίπων πως τα θεμέλια του φρουρίου Quait - Bey αποτελούσαν τα θεμέλια του φάρου και πως το φρούριο Quait - Bey ήταν κατασκευασμένο στην ίδια θέση και σε μεγάλο μέρος με τα υλικά του Φάρου. Αποδείχτηκε ακόμη πως το φρούριο βρισκονταν πάνω σε ένα νησάκι το οποίο συνδέθηκε με πρόσχωση με την νήσο Φάρο⁷⁸.

Το 1480 πραγματοποιήθηκε αυτό το οικοδόμημα από τον Σουλτάνο Mamelouk Quait Bey, στον οποίο το Κάιρο οφείλει ωραία τζαμιά, όταν οχύρωσε αυτό το τμήμα της ακτής ώστε να αντισταθεί στους Τούρκους που είχαν καταλάβει την Κωνσταντινούπολη και απειλούσαν την Αίγυπτο. Εντός μιας πενταγωνικής περιφραξης, έχτισε ένα τετράγωνο κτίριο αρμονικών αναλογιών. Το 1517 ο Mohamet Ali 1805 - 1848 εκσυγχρόνισε τις άμυνες του κτιρίου του οποίου ένα τμήμα καταστράφηκε από τον βομβαρδισμό των Άγγλων.

4. ΦΑΡΟΣ : ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ, ΠΕΡΑΤΩΣΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

Ο Φάρος γνωρίζει πολλές περιπέτειες και υφίσταται πολλές αλλαγές, φάσεις από την περίοδο της κατασκευής του, αρχή του 3^{ου} αιώνα π.Χ., έως την καταστροφή

⁷⁵ p. Perdiget, 1899 σελ. 261 - 272

⁷⁶ Ο Στράβων αναφέρεται σε αυτή ονομάζοντάς την "πέτραν περικλυστον"

⁷⁷ G. Jondet, 1916 σελ. 102, 47 - 50

⁷⁸ Bernard 1966 σελ.110

του. Η κατασκευή του πρέπει να αποτέλεσε πρωτοβουλία του πρώτου Πτολεμαίου⁷⁹. Ο λόγος που οδήγησε στην κατασκευή του Φάρου είναι ότι πριν την ανοικοδόμηση του στην θαλάσσια περιοχή της Αλεξάνδρειας συνέβαιναν πολλά ναυάγια δημιουργώντας υφάλους και σκοπέλους.

Ο Πτολεμαίος Α' για να τερματίσει αυτά τα συμβάντα αποφάσισε να διατάξει την κατασκευή ενός φρυκτωριοφόρου οικοδομήματος που θα είχε ως σκοπό την διαφύλαξη των πλοίων δείχνοντάς τους την ακτή. Την μελέτη και ανοικοδόμηση του κτιρίου ανέλαβε, όπως προανέφερα, ο Κνίδιος αρχιτέκτονας Σώστρατος. Η πραγματοποίηση του οικοδομήματος εξυπηρετούσε και έναν άλλο σκοπό. Προέβαλλε την δύναμη και την κυριαρχία των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο. Όμως με αυτή την παράμετρο θα ασχοληθώ αργότερα. Η αποπεράτωση του αριστουργήματος αυτού χρειάστηκε 12 χρόνια. Το έργο ολοκληρώθηκε από τον Πτολεμαίο Φλάδελο, γιο του Πτολεμαίου Α', το 283 π.Χ.⁸⁰ Ο πύργος του Φάρου είχε τρεις κεραίες σύμφωνα με το σχέδιο του Γερμανού Hermann Thiersch⁸¹(πιν.Ι εικ. 7) Το σχέδιο του Γερμανού ερευνητή και συγγραφέα ενός ιδιαίτερα σημαντικού βιβλίου βασίστηκε σε απεικονίσεις του Πύργου σε νομίσματα ,σε μωσαϊκά (ρωμαϊκών κτιρίων της Λιβύης και της Ιορδανίας) και ακόμη σε μία τοιχογραφία του Αγίου Μάρκου στην Βενετία. Καθώς και σε ένα σκεύος πόσης που στο πάνω μέρος του φέρει ένα φάρο (ανεσκάφει βορείως της Καμπούλ).

5. Η ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΦΑΡΟΥ (ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ)

Η καλύτερη πηγή μας είναι τα νομίσματα(πιν. Ι εικ. 9). Στις επιφάνειες από τα πιο ενδιαφέροντα νομίσματα⁸² ο Φάρος εμφανίζεται ως ένας πύργος πιο πλατύς στην βάση από ότι στην κορυφή όπως παρουσιάζεται από τον Στράβωνα (Ι2, Ι6). Αυτού του είδους οι απεικονίσεις αν και είναι σημαντικές δεν μπορούν να μας δώσουν τις απαραίτητες λεπτομέρειες που έχουμε ανάγκη για να ανασυνθέσουμε την δομή και μορφή του Φάρου. Αυτό το μνημειακό κτίριο παρουσιάζεται σε όλες τις πηγές ως ένας πύργος με τρεις κεραίες. Στην αρχή ήταν τετραγωνικός μετά οκταγωνικός και τέλος κυλινδρικός. Στο Table de Pentinger ο Φάρος απεικονίζονταν ως ένας πύργος με δύο ορθογώνιους ορόφους, δημιουργώντας όμως στην συνέχεια ένα τρίτο οι οποίοι λέπταναν όσο πλησίαζαν στην κορυφή.

Ο Στράβωνας αποκαλούσε τον Φάρο κατασκευή με πολλαπλά επίπεδα. Σύμφωνα με ορισμένες υποθέσεις και μελέτες ο πρώτος όροφος ήταν τετράγωνος ο δεύτερος οκταγωνικός και ο τρίτος κυλινδρικός⁸³. Αυτή η διάταξη επηρέασε πολυάριθμους αραβικούς μιναρέδες κυρίως εκείνον του διάσημου τζαμιού στην Αίγυπτο (Κάιρο) του Ibn Touloun. Η πρόσβαση στην είσοδο γίνονταν μέσω μιας

⁷⁹ Σύμφωνα με τον Πλίνιο (6,18) για την κατασκευή του οικοδομήματος αυτού δαπανήθηκαν 800 τάλαντα δηλ. 100 τάλαντα επιπλέον από όσα χρειάστηκαν για την ανοικοδόμηση του Παρθενώνα

⁸⁰ Τότε εγκαινιάστηκε από τον Πτολεμαίο Β' όταν τέλεσε επιμνημόσυνη δέηση σε μνήμη των γονέων του προωθώντας παράλληλα την θεοποίησή τους.

⁸¹ Thiersch, 1909 σελ. 40

⁸² Dutieh, 1897 σελ. 24 - 28

⁸³ Υποθέτουμε πως ο πρώτος όροφος περιελάμβανε περίπου 300 δωμάτια όπου βρίσκονταν τα καταλύματα φυλάκων, προσωπικού και αποθήκες

θολωτής στοάς που οδηγούσε σε μία κεκλιμένη διόδο. Κατόπιν υπήρχε ένα σπειροειδές κλιμακοστάσιο που κατέληγε σε κάποιο είδος δωματίων προσωπικού. Εκεί διέμεναν οι φύλακες του Φάρου οι οποίοι είχαν υπ' ευθύνη τους εκτός της φύλαξης του Φάρου και την φροντίδα των ζώων του οικήματος. Τα ζώα αυτά μετέφεραν καυσόξυλα, προσάναμμα για φωτιά στην Τρίτη κεραία τροφοδοτώντας, την φωτιά που έκαιγε στην κορυφή. Σύμφωνα με ένα αρχαίο συγγραφέα τον Φλάβιο Ιωσήπου⁸⁴ οι φωτιές του Φάρου της Αλεξάνδρειας κατείχαν μέγιστη εμβέλεια 300 μέτρων⁸⁵. Αν θεμελιώσουμε τον Φάρο στο σημείο κυρτότητας της γης θα του δίνονταν ένα ύψος 120 μέτρων.

Για την ανασύνθεση της μορφής του Φάρου δεν βασιζόμαστε ιδιαίτερα στους αρχαίους συγγραφείς οι οποίοι δεν τον αναφέρουν σχεδόν καθόλου. Αντιθέτως μαρτυράτε από Άραβες ταξιδιώτες οι οποίοι έμεναν έκπληκτοι από αυτό το αρχιτεκτονικό θαύμα. Εν τούτοις οι μαρτυρίες αυτές είναι αδύνατον να χρησιμοποιηθούν εφόσον σε αυτές κυριαρχεί το φανταστικό στοιχείο. Επιστρέφοντας στο θέμα της φωτιάς πρέπει να σημειωθεί πως δεν γνωρίζουμε, στην ουσία, σχεδόν τίποτα για το ανώτερο τμήμα του Φάρου. Καταλήγουμε λοιπόν στο γεγονός ότι η οργάνωση, διευθέτηση του δομημένου χώρου από τον Thiersch⁸⁶ παρουσιάζει ορισμένα προβλήματα. Γνωρίζοντας πως η δομή του Φάρου αποτελούνταν από κίονες, πως ήταν δυνατή η ύπαρξη μιας συνεχής φωτιάς η οποία θα υπερθέρμανε και θα προκαλούσε ρωγμές στους οικοδομικούς λίθους.

Εκτός αυτού μια τέτοια φλόγα θα μείωνε την λαμπρότητα του κτιρίου "πλήττοντας" την διάταξη των κίωνων. Αυτά τα προβλήματα λύνονται εύκολα αν υποθέσουμε πως η φωτιά βρισκόταν στην κορυφή και πως δεν περιβάλλονταν από κίονες ή από οποιοδήποτε είδος τοιχοδομίας αλλά ήταν τελείως ανοιχτή. Ένα άλλο στοιχείο του Φάρου που μας δίνεται από τις πηγές και που προβληματίζει είναι η παρουσία μιας μικρής κατασκευής. Στην κορυφή του οικοδομήματος, η οποία χρησίμευε ως βάθρο ενός αγάλματος ή μιας αλληγορικής μορφής. Αυτή θα μπορούσε να τονιστεί με τον Ποσειδώνα τον άρχοντα της θάλασσας⁸⁷.

6. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΕΥΘΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΤΟΥ ΦΑΡΟΥ

Εκτός από τις διαστάσεις του, ο Φάρος μπορούσε να προκαλέσει θαυμασμό χάρη στην διακόσμηση και στην εσωτερική του διεύθετηση. Αναμφίβολα χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα ο χαλκός όχι μόνο στο εσωτερικό του κτιρίου αλλά και στην κορυφή του εφόσον όπως πιστεύεται, υπήρχε εκεί ένα εφτάμετρο χάλκινο άγαλμα που διακοσμούσε τον τελευταίο όροφο. Έχει υποστηριχτεί η άποψη πως υπήρχαν ανελκυστήρες οι οποίοι ανύψωναν ως τον τρίτο όροφο την απαραίτητη καύσιμη ύλη. Στην ρωμαϊκή περίοδο υπήρχαν απελεύθεροι δούλοι υπεύθυνοι για

⁸⁴ Φλάβιος Ιωσήπος, Bell. Sud. V, 4, 3

⁸⁵ Ο Falaki διαπίστωσε πως η φωτιά για να είναι ορατή σε τέτοια απόσταση έπρεπε να βρίσκονταν σε αυτό το ύψος

⁸⁶ Thiersch, 1909 σελ. 48

⁸⁷ Υπάρχουν διάφορες θεωρίες σχετικά με τον θεό ή θεούς που καταλάμβαναν την κορυφή. Αν όντως επρόκειτο για τον Ποσειδώνα το πιο πιθανό ήταν να κράδαينه την τριαινά του. Τέλος ο πύργος του Σωκράτου περιβάλλονταν από μεγάλη αυλή

την φύλαξη και την συντήρηση αυτού του μηχανισμού και αυτού του κτιρίου. Μία επικήδεια επιγραφή(CIL, VI, 8592) της Ρώμης μας έδωσε την ευκαιρία να γνωρίσουμε έναν απελεύθερο δούλο του αυτοκράτορα, Φύλακα του Φάρου της Αιγύπτου⁸⁸.

Πιστεύουμε πως η λειτουργία του κτιρίου χρειαζόνταν ένα πολυάριθμο προσωπικό που κατοικούσε στα δωμάτια του φάρου. Παράλληλα άλλοι χώροι του στέγαζαν καταστήματα. Στην κορυφή έκαιγε μία γιγάντια φωτιά, προερχόμενη είτε από ένα σωρό ξύλων είτε από ρητινώδεις δαυλούς είτε από καύση ορυκτέλαιων μέσα σε μεγάλες δεξαμενές. Η ακριβή του λειτουργία παραμένει άγνωστη. Είναι πιθανόν το σύστημα λειτουργίας του να άλλαξε από την Πτολεμαϊκή περίοδο στην ρωμαϊκή και αραβική περίοδο.

7. ΥΛΙΚΑ

Βάσει των αρχαιολογικών δεδομένων που διαθέτουμε, θεωρούμε πως ο Φάρος, η μορφή του είναι αποτέλεσμα ενός συνδυασμού ελληνικής και αιγυπτιακής παράδοσης. Αυτό φαίνεται από τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του. Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την διαμόρφωση των κίωνων είναι το Προκονησιακό μάρμαρο από τα Πριγκιποννήσια της θάλασσας του Μαρμαρά. Το μάρμαρο αυτό εξαγόταν από τον 4^ο αιώνα π.Χ. σε όλη την Μεσόγειο. Οι Πτολεμαίοι δεν αρκέστηκαν στην εισαγωγή μαρμάρου από τα Πριγκιποννήσια αλλά εκμεταλλεύτηκαν και τα δικά τους κοιτάσματα πετρωμάτων, ορυκτών.

Χάρη στις ανασκαφές οι οποίες έφεραν στο φως πολύχρωμα πετρώματα μαθαίνουμε πως οι Αιγύπτιοι χρησιμοποιούσαν τέτοιου είδους πετρώματα με τα οποία διακοσμούσαν τα κτίριά τους. Αναφορά στο υλικό ανοικοδόμησης του Φάρου έγινε και από τον Στράβωνα (IZ', I, 6) ο οποίος ισχυρίζονταν πως ο Φάρος είχε κατασκευαστεί από λευκό λίθο. Εννοούσε αναμφίβολα τον τοπικό ασβεστόλιθο⁸⁹. Εξάλλου το κύριο υλικό κατασκευής του Φάρου ήταν ο ασβεστόλιθος νουμμουλιτικός (Breccia 1914 σελ. 93). Εντούτοις είναι αδύνατον να χρησιμοποιήθηκε μάρμαρο ή ασβεστόλιθος για τα τμήματα του Φάρου που χρειαζόνταν ενίσχυση. Για τα μέρη αυτά του Φάρου όπως οι πόρτες και τα παράθυρα χρησιμοποιήθηκε ένα περισσότερο σκληρό οικοδομικό υλικό που μπορούσε να κοπεί σε μεγάλα κομμάτια δηλ. ο ασουανικός γρανίτης. Αποδεικνύεται λοιπόν πως ο Φάρος αποτελούσε συνθύλευμα ελληνικής και αιγυπτιακής παράδοσης εφόσον παρατηρούνται στην ανοικοδόμησή του ελληνικές και αιγυπτιακές κατασκευαστικές τεχνικές.

8. ΠΗΓΕΣ

Ο Αριστοτέλης στην Ιδανική του Πολιτεία δεν αναφέρεται καθόλου στην κατασκευή ενός οικοδομήματος ανάλογου του Φάρου, αν και μέσω του έργου του

⁸⁸ Augusti libertus, procurator Fari Alexandriae ad Aegyptum

⁸⁹ το κύριο υλικό κατασκευής του Φάρου ήταν ο ασβεστόλιθος νουμμουλιτικός Breccia 1914 σελ. 93.

είχε με τόσες λεπτομέρειες προβλέψει την διάρθρωση της πόλης. Ακόμη και χωρίς την συμβολή του Αριστοτέλη ο Αλέξανδρος συνέλαβε την ιδέα δημιουργίας ενός κτιρίου που θα προκαλούσε τον θαυμασμό στους ταξιδιώτες και στους μελετητές⁹⁰ για πολλές μεταγενέστερες εκατονταετίες. Αυτό που προκαλούσε τον θαυμασμό στους αρχαίους ήταν κατ' αρχάς το ύψος του, η μορφή του και κατ' επέκταση οι διαστάσεις του.

Γι' αυτούς τους λόγους εξάλλου αποτέλεσε το έμβλημα της πόλης αφού το άστυ του Αλέξανδρου ονομάζονταν Φαρή. Στην ουσία οι πληροφορίες που έχουμε για την κατάσταση του μνημείου είναι λιγοστές. Ορισμένοι συγγραφείς⁹¹ δήλωναν πως ο Φάρος κατασκευάστηκε από την Κλεοπάτρα, άποψη που αντικρούεται από την επιγραφή που έφερε το ίδιο το μνημείο. Καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως η συγκεκριμένη βασίλισσα της Αιγύπτου αναστήλωσε το οικοδόμημα. Σύμφωνα με τον Προκόπιο της Γάζας, ο Αναστάσιος Α' επισκέυασε αργότερα τα κατεστραμμένα θεμέλια από την ροή των υδάτων. Χάρη στους άραβες ιστορικούς και χρονικογράφους είμαστε σε θέση να παρακολουθήσουμε την αργή ερείπωση του Φάρου.

Εντούτοις ο ενθουσιασμός τους "επινοεί" στοιχεία, λεπτομέρειες που τεχνικά θα ήταν αδύνατες. Κάποιοι ανέφεραν ένα εκκρεμή ατσάλινο (χαλύβδινο) στιλπνό καθρέπτη στο κάτω μέρος του Φάρου ο οποίος αντανακλούσε την εικόνα των πλοίων πριν καν εμφανιστούν στον ορίζοντα. Άλλοι περιγράφουν μία ομάδα μεταλλικών αγαλμάτων εκ των οποίων το ένα χάρη σε ένα πολύπλοκο μηχανισμό κινούνταν πάνω στον άξονα του για να ακολουθήσει την τροχιά του ήλιου μέσα στον ουρανό. Ενώ τέλος υπήρχαν ορισμένοι που υποστήριζαν πως τα θεμέλια του κτιρίου αποτελούνταν από αφίδες και από γυάλινους θόλους που στηρίζονταν στο υπόγειο πάνω σε τέσσερα κομμάτια μετάλλου τους λεγόμενους κάβουρες. Είναι δύσκολο αν όχι αδύνατον να εξακριβώσουμε ποιες από αυτές τις διηγήσεις είναι αληθινές ή ποια τμήματά τους αντιστοιχούν στην πραγματικότητα. Στην ουσία μας παρουσιάζονται πραγματικά στοιχεία του Φάρου παραποιημένα.

Ίσως παρατηρώντας τις τέσσερις γωνίες του Οβελίσκου που διατηρείται στο Μητροπολιτικό μουσείο της Νέας Υόρκης μπορούμε να δεχτούμε την υπόθεση των τεσσάρων χάλκινων «καβούρων»⁹² που στήριζαν τον Φάρο. Ακόμη και το περιστρεφόμενο άγαλμα μπορεί να ήταν αληθινό εφόσον γνωρίζουμε πως οι Αλεξανδρινοί μηχανικοί φημίζονταν για τις αυτόματες κατασκευές τους. Δεν αποκλείεται ακόμη η πιθανότητα ύπαρξης μιας οπτικής διάταξης που θα είχε ως στόχο την διάδοση και την "αμεσότητα" της φωτιάς στους ναυτιλλόμενους. Είναι κατανοητό πως το περιεχόμενο⁹³ αυτών των αραβικών διηγήσεων δεν είναι εξ ολοκλήρου επινοημένο.

⁹⁰ Forster, 1990 Σελ. 15

⁹¹ Ammien Marcellin XXII, 16

⁹² Neroutsos 1888 σελ. 17

⁹³ Thiersch, 1909 σελ. 48

9. Σύγχρονες έρευνες/ ανασκαφές στον Φάρο

Προσφάτως το 1994⁹⁴ ήρθαν στο φως διάσπαρτα ευρήματα σε περιοχή δύο εκταριών στον πυθμένα της θάλασσας περιμετρικά του Φάρου, κατόπιν επιφανειακής έρευνας(πιν.Ι εικ. 8). Η έρευνα αυτή οφείλεται στο γύρισμα μιας ταινίας που σχετίζονταν με το ενάλιο μνημείο του Φάρου. Τα ευρήματα αυτά προσπάθησαν να τα συνδέσουν με τα θεμέλια του Έβδομου θαύματος τα οποία για πολλές δεκαετίες θεωρούσαν πως βρίσκονταν στην βάση του φρουρίου Quait Bey. Τα κατάλοιπα αυτά απέκτησαν την απαραίτητη προσοχή γύρω στην δεκαετία του '60 χάρη στον Αλεξανδρινό αρχαιολόγο Kamal Abu el - Saadat⁹⁵. Μια σχετική επιτόπια μελέτη πραγματοποιήθηκε από την βρετανίδα αρχαιολόγο Honor Frost το 1968.

Τότε σχετικά με την ύπαρξη του Φάρου διατυπώθηκαν διάφορες προτάσεις. Θεώρησαν πως λόγω του τεράστιου μεγέθους των καταλοίπων επρόκειτο για το Σώμα δηλ. για τον τάφο του Αλεξάνδρου⁹⁶. Πιστεύονταν πως ο τάφος του μεγάλου στρατηλάτη είχε ενσωματωθεί στα θεμέλια του Φάρου. Φυσικά αυτές οι θεωρίες είναι ακραίες όπως αποδεικνύεται από μία Αμερικανική αποστολή αρχαιολόγων οι οποίοι στράφηκαν για βοήθεια σε μέντιουμ. Οι έρευνες και οι θεωρίες απέκτησαν νέα τροπή όταν στην περιοχή αυτή ανακαλύφθηκαν από τους δύτες ο κορμός ενός αγάλματος κολοσσιαίων διαστάσεων, έξι βάσεις που στήριζαν αναλόγου μεγέθους αγάλματος καθώς και τα σώματα⁹⁷ ακέφαλων σφιγγών (ένα χρόνο αργότερα βρέθηκε μία ακέραη). Ίσως λοιπόν αυτά τα ευρήματα μπορέσουν να μας διαφωτίσουν σχετικά με την λειτουργία, τον ρόλο και την σημασία των γιγάντιων καταλοίπων.

Ο χώρος που έδωσε αυτά τα ευρήματα παρ' ολίγο να καταστραφεί εξαιτίας εργασιών που πραγματοποιούνταν τότε στα λιμάνι. Ευτυχώς αποφασίστηκε η διεξαγωγή μιας εναλίας αρχαιολογικής έρευνας υπό την διεύθυνση του γάλλου αρχαιολόγου Jean - Yves Empereur. Πρόκειται λοιπόν για την α' εξερεύνηση που πραγματοποιήθηκε στον φάρο δίνοντάς μας πολυάριθμα μνημεία με ιερογλυφικά. Στον πυθμένα της θάλασσας γύρω από το φρούριο του Quait Bey ανακαλύφθηκαν περίπου 3.000 αρχιτεκτονικοί ογκόλιθοι καθώς και εκατοντάδες κίονες και θραύσματα κίωνων. Ορισμένοι κίονες κατασκευασμένοι από γρανίτη αγγίζουν ασυνήθιστα μεγάλες διαστάσεις. Παρουσιάζουν διάμετρο 2,3 μ. Βρέθηκαν ακόμη βάσεις και κάποια κορινθιακά κιονόκρανα που ταιριάζουν με τους κίονες.

Υπήρξαν φυσικά και ευρήματα σχετικά με τους αιγυπτίους Φαραώ (π.Χ. Ραμής Β') όπως παπυροειδείς κίονες και οβελίσκοι. Σε έναν οβελίσκο (πιν. Ι εικ. 3)απεικονίζονταν ο Φαραώ να προσφέρει δώρα στις θεότητες της Ηλιούπολης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι σφίγγες που τοποθετούνται χρονικά στον 19^ο αιώνα π.Χ. έως τον 6^ο αιώνα π.Χ. Χωρίς καμία αμφιβολία οι σφίγγες, που προέρχονται από την Ηλιούπολη όπως και οι οβελίσκοι, αποτελούσαν τα σύμβολα της πόλης. Χάρη στα προαναφερθέντα ευρήματα είναι φανερός ο δανεισμός από το ιερό της Ηλιούπολης πρώτα από τους Πτολεμαίους και μετά από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες.

⁹⁴ Empereur 1998 σελ. 64

⁹⁵ Frost 1975 σελ. 126 - 130

⁹⁶ Adriani 2000 σελ. 48

⁹⁷ 25 σφίγγες όλες διαφορετικές κατασκευασμένες από διαφορετικό πέτρωμα

Ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος⁹⁸ (α' μισό 1^{ου} αιώνα μ.Χ.) μας πληροφορεί σχετικά με τους οβελίσκους που μεταφέρθηκαν στην Αλεξάνδρεια. Φαίνεται λοιπόν πως η Ελληνιστική πόλη παρουσίαζε και ένα Αιγυπτιακό χαρακτήρα που οφείλονταν στις σφίγγες που κοσμούσαν τους δρόμους και στους οβελίσκους μπροστά από τους ναούς και σε ανοιχτούς χώρους. Αν επικεντρωθούμε στην συνέχεια στο κορμό του Κολοσσιαίου αγάλματος, που βρέθηκε στον πυθμένα της θάλασσας στο φρούριο Quait Bey, θα παρατηρήσουμε πως παρουσιάζει τεράστιο μέγεθος (4,5 μ.) και πως αναπαριστούσε ένα Φαραώ (τουλάχιστον αρχικώς).

Εντούτοις τοποθετείται στην Πτολεμαϊκή περίοδο διασαφηνίζοντάς μας το γεγονός ότι "ανήκε" σε ένα Πτολεμαίο Βασιλιά⁹⁹, ο οποίος επιθυμούσε να απεικονιστεί όπως ένας Αιγύπτιος άρχοντας - ρυθμιστής της πόλης, σύμφωνα με την αιγυπτιακή παράδοση. Δυστυχώς δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ποιος Πτολεμαίος απεικονίζεται εφόσον δεν υπάρχει επιγραφή. Ένα ανάλογο άγαλμα βρέθηκε στον ίδιο χώρο το 1961. πρόκειται για μία γιγάντια Ίσιδα¹⁰⁰(πιν. I εικ. 10 - 13). Όπως ο Πτολεμαίος Φαραώ, είναι κατασκευασμένη από ασουανικό ροζ γρανίτη ενώ το σώμα της διατηρείται από το κεφάλι έως τα μέσα του μηρού. Το ύψος της φτάνει τα επτά μέτρα. Αν όμως προσθέσουμε μία κορώνα με τον ηλιακό δίσκο όμοια με αυτή που βρέθηκε ανάμεσα στα κέρατα της αγελάδας του Hatkor τότε φτάνει τα 12 μέτρα. Ανάλογο ύψος πρέπει να παρουσίαζε η ολοκληρωμένη μορφή του Πτολεμαίου.

Τα δύο γλυπτά βρέθηκαν in situ το ένα δίπλα στο άλλο μαζί με τις βάσεις τους¹⁰¹. Πιθανότατα λοιπόν βρίσκονταν σε αυτό το σημείο στην αρχαιότητα και απεικόνιζαν ένα βασιλικό ζεύγος. Πρόκειται για ένα Πτολεμαίο Βασιλιά με την Βασίλισσά του ενδεδυμένη ως Ίσιδα όπως πρόσταζε η αιγυπτιακή παράδοση, και όπως απεικονίζονται οι βασίλισσες στα νομίσματα¹⁰² της περιόδου. Δίπλα σε αυτούς τους Κολοσσούς βρέθηκαν τα κατάλοιπα τριών επιπλέον αγαλμάτων παρόμοιου μεγέθους. Πρόκειται για δύο κεφάλια Φαραώ με ελληνιστικά χαρακτηριστικά και μία γυναικεία προτομή. Διάφορες βάσεις που βρέθηκαν στον χώρο αυτό θα μπορούσαν να αντιστοιχούν σε αυτά τα αγάλματα.

Κατόπιν μελετών οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ή καλύτερα στην θεωρία πως τρία βασιλικά ζεύγη ήταν τοποθετημένα εκεί κατά την αρχαιότητα. Οι αρχαίοι συγγραφείς και ιδιαίτερα ο Στράβων¹⁰³ τοποθετούσαν τον Φάρο στην ανατολική πλευρά του νησιού. Σε αυτό ακριβώς το σημείο βρέθηκαν τα αγάλματα των "Φαραώ". Ο λόγος επιλογής του χώρου αυτού οφείλεται, σύμφωνα με τους μελετητές, στο γεγονός ότι οι Πτολεμαίοι ήθελαν να υποχρεώνουν κάθε ναυτικό και ταξιδιώτη που έφτανε στον Μεγάλο Λιμένα να αντικρίζει τα σύμβολα της δύναμης τους και ίσως να αποδέχεται την εξουσία τους πάνω στην πόλη. Επρόκειτο λοιπόν για ένα είδος προπαγάνδας κάτι που δικαιολογεί το τεράστιο μέγεθος των γλυπτών. Συνδύαζαν λοιπόν τα ομοιώματά τους με το μνημείο που αποτελούσε το έμβλημα της πόλης. Χάρη στην ένδυση δεν παρουσιάζονταν μόνο ως άρχοντες αυτής της

⁹⁸ Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, Nat. Hist. XXXVI, 83

⁹⁹ La Riche, 1996 σελ. 50

¹⁰⁰ Frost, 1975 σελ. 135

¹⁰¹ La Riche, 1996 σελ. 63

¹⁰² Donaldson, Arokit, numismatica, pl. XCII σελ. 345 - 49

¹⁰³ Στράβων XVII, 1, 6, Πλίνιος ο Πρεσβύτερος

μεγάλης ελληνιστικής πόλης αλλά και ως διάδοχοι, απόγονοι των Φαραώ. Παρουσιάζονταν λοιπόν ως κυρίαρχοι ηγεμόνες όλης της Αιγύπτου.

Αλλά αρχιτεκτονικά στοιχεία του Φρουρίου Quait Bey παρουσιάζουν ανάλογο ενδιαφέρον. Ιδιαίτερα ορισμένες πλάκες πεζοδρομίου, στύλοι θύρας καθώς και τμήματα ανωφλιών θύρας τα οποία είναι εξ ολοκλήρου κατασκευασμένα από ασουανικό ροζ γρανίτη¹⁰⁴. Οι μελετητές θεωρούν πως αυτά τα αρχιτεκτονικά "μέλη" είναι σημαντικά λόγω του μεγέθους τους. Αν και οι διαστάσεις τους ποικίλουν είναι όλα εξαιρετικά ευμεγέθη. Το ύψος των μεγαλύτερων φτάνει τα 11,5 μέτρα ενώ ζυγίζουν περισσότερο από 70 τόνους. Αυτά τα γιγάντια κομμάτια διατρέχουν το φρούριο από Ν.Δ. σε Β.Αν. ενώ αποτελούνται από δύο ή τρία επιμέρους κομμάτια εφόσον έχουν τεμαχιστεί σε μικρότερα κομμάτια. Λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες από τους αρχαίους συγγραφείς για την τοποθέτηση του φάρου και δεδομένου των τεχνικών δυσκολιών για την μετακίνηση τέτοιων βαρειών αντικειμένων καταλήγουμε στο εξής συμπέρασμα : Είναι πιθανόν να αποτελούσαν τμήμα του Φάρου μέχρι την στιγμή που "διαλύθηκαν" εξαιτίας ενός ισχυρού σεισμού.

10. Το επίγραμμα του Ποσειδίππου

Το σημαντικότερο κείμενο που μας σώζεται δίνοντάς μας πληροφορίες για τον Φάρο είναι ένα επίγραμμα¹⁰⁵. Αποδίδεται στον ποιητή Ποσειδίππο ο οποίος ζούσε στην αυλή του Πτολεμαίου Β' του Φιλάδελφου. Το κείμενο αυτό διασώθηκε σε ένα πάπυρο που τώρα φυλάσσεται στο Λούβρο (Journal d' entree αρ. 7172) και που είναι γνωστό ως Πάπυρος Didot. Προέρχεται από το Σαράπειον της Μέμφιδος και χρονολογείται στον 2^ο αιώνα π.Χ. Συγκεκριμένα το κείμενο αναφέρει : "Τον σωτήρα των Ελλήνων τον φύλακα της Φάρου, ω άρχοντα Πρωτέα, τον έστησε ο Σώστρατος γιος του Κνίδιου Δεξιφάνους. Και τούτο επειδή στην Αίγυπτο δεν έχεις κανένα παρατηρητήριο, πάνω σε νησί : όχι ο κόλπος που δέχεται τα πλοία είναι ρηχός. Γι' αυτό το λόγο ολόρθος σχίζει τον ουρανό ένας πύργος που φαίνεται από πολύ μακριά καθ' όλη την διάρκεια της ημέρας.

Την νύχτα ο ναυτικός θα διακρίνει πολύ εύκολα ανάμεσα στα κύματα την μεγάλη φωτιά που καίει στην κορυφή και θα μπορεί να πάει κατευθείαν στο κέρασ του Ταύρου και δεν θα προσπεράσει, ω Πρωτέα, τον Δία Σωτήρα αυτόν που πλέει στα μέρη αυτά". Παραμένει άγνωστος ο λόγος σύνθεσης αυτού του ποιήματος. Ίσως συντέθηκε για να τιμήσει ,γιορτάσει τα εγκαίνια του Φάρου. Το κείμενο αυτό εντούτοις μας γνωστοποιεί το όνομα του αρχιτέκτονα καθώς και την καταγωγή του. Ο ιδιόρρυθμος χαρακτήρας του Σώστρατου¹⁰⁶ από την Κνίδα γιο του Δεξιφάνους σχολιάζεται από τον Λουκιανό¹⁰⁷. Ο τελευταίος αναφέρει πως αφού κατασκεύασε το μεγαλύτερο και ωραιότερο οικοδόμημα, έτσι ώστε ένα φωτεινό σήμα να εκπέμπεται

¹⁰⁴ La Riche, 1996 σελ. 63 - 70

¹⁰⁵ Chamoux 1976 σελ. 214 - 222. Page 1965 τομ. I σελ. 169 - 170

¹⁰⁶ Perdriget 1899 σελ. 261 - 272

¹⁰⁷ Λουκιανού "Πώς δει την ιστορίαν συγγραφείν" § 62. Letronne, 1848 σελ. 527 - 533

μακριά πάνω από την θάλασσα προς τους ταξιδιώτες για να μην παρεκκλίνουν από την κατεύθυνση του Παραιτονίου, στην συνέχεια έγραψε το όνομά του πάνω στην πέτρα και το κάλυψε με ένα στρώμα ασβέστη. Πάνω σε αυτό το στρώμα έγραψε το όνομα του βασιλιά της εποχής.

Ο αρχιτέκτονας γνώριζε πως σε σύντομο χρονικό διάστημα, το όνομα θα έπεφτε μαζί με το επίχρισμα και θα αποκαλύπτονταν το εξής κείμενο : "Ο Σώστρατος από την Κνίδα γιος του Δεξιφάνους, αφιερώνει το οικοδόμημα αυτό στους θεούς Σωτήρες για την σωτηρία των ναυτιλλομένων". Ο Λουκιανός πίστευε πως με την ενέργεια αυτή ο Σώστρατος αποσκοπούσε στην "διαιώνιση" του ονόματός του εφόσον το σύνδεσε με ένα τόσο μεγαλειώδες μνημείο. Όσον αφορά την γνησιότητα του γεγονότος αυτού και της όλης αφήγησης πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την δημόσια θέση που κατείχε ο Λουκιανός στην Αίγυπτο και την διαμονή του σε αυτή την χώρα. Σε αντίθεση με τον Πλίνιο¹⁰⁸ που τίποτα δεν αποδεικνύει την παραμονή του εκεί ή έστω την πραγματοποίηση κάποιας επίσκεψης.

Ακόμη αφού ο Στράβων¹⁰⁹ δεν διάβασε το όνομα του βασιλιά, στοιχείο άκρως απαραίτητο σε ανάθημα τέτοιου είδους πρέπει να παραδεχτούμε ότι η πρώτη σειρά της αρχικής επιγραφής είχε χαθεί στο διάστημα μεταξύ της βασιλείας του Πτολεμαίου Β΄ Φιλάδελφου (186 - 146 π.Χ.) και του ταξιδιού του Στράβωνος στην Αίγυπτο το 24 π.Χ. Η αφήγηση λοιπόν του Λουκιανού φαίνεται να παρέχει πράγματι μία ευλογοφανή ερμηνεία. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Φάρος, που στην κορυφή του φιλοξενούσε ένα άγαλμα για το οποίο έχουν προταθεί πολλές θεωρίες σχετικά με τον ποιόν αναπαριστούσε, διαδραμάτιζε τον ίδιο θρησκευτικό ρόλο με τον ναό της Κύπριδος¹¹⁰ στο ακρωτήριο Ζεφύριο της Κανώπου. Φυσικά αυτή η μέγιστη κατασκευή αντικατοπτρίζει την επιθυμία των Πτολεμαίων, σύμφωνα με τις ρήσεις του Αριστοτέλη, να αναδείξουν την Αίγυπτο σε μία ναυτική δύναμη.

11. Σώστρατος της Κνίδου, αρχιτέκτονας του Φάρου

Πράγματι ένα άγαλμα αυτού του ανθρώπου αφιερώθηκε στην Δήλο από μία καριανή πόλη του Καύνου με ια επιγραφή¹¹¹ η οποία αναφέρει : "Ο λαός των Καυνίων αφιέρωσε το άγαλμα του Σώστρατου, γιου του Δεξιφάνη της Κνίδου για τις υπηρεσίες που πρόσφερε στην ομοσπονδία κοντά στον βασιλιά της Αιγύπτου. Ακόμη στην Δήλο ένα διάταγμα των Δηλίων περίπου το 280 π.Χ. τιμά τον αρχιτέκτονα για τις ευεργεσίες του προς το ιερό. Τέλος ένα διάταγμα των Δελφίων παραχωρεί το δικαίωμα του πρόξενου και άλλα πλεονεκτήματα στον ίδιο άνθρωπο, ίσως γιατί κατασκεύασε το υποστύλωμα που υποστήριζε την διάσημη Λέσχη της Κνίδου.

Η προσωπικότητα του αρχιτέκτονα του Φάρου μας είναι λοιπόν ιδιαίτερα γνωστή. Επρόκειτο για μηχανικό αρχιτέκτονα εκπρόσωπο μιας ελιτιστικής κοινωνίας. Ο Σώστρατος ήταν απεσταλμένος στον Αιγύπτιο βασιλιά για να μεσολαβήσει υπέρ της πόλης των Καυνίων η οποία ήταν κτήση των Αιγυπτίων βασιλέων από το 309 π.Χ. Δεν έλειπε από αυτόν τον άνθρωπο ούτε ταλέντο ούτε πανουργία. Αυτό φάνηκε από την επιγραφή που ενχάραξε, όπως προανέφερα, στον

¹⁰⁸ Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, Nat. Hist. XXXVI, 83

¹⁰⁹ Στράβων XVII, 1, 6

¹¹⁰ Bernard 1992 αρ. 57 B 48, 59

¹¹¹ Durrback, 1921 σελ. 30 - 33, 277

Φάρο της Αλεξανδρείας η οποία δυστυχώς δεν σώζεται. Δεν γνωρίζουμε αυτό το διάσημο κείμενο παρά μόνο μέσω των αρχαίων μαρτυριών του Στράβωνα, του Πλίνιου και του Λουκιανού¹¹². Ο Πλίνιος πίστευε πως ο ίδιος ο βασιλιάς ο Πτολεμαίος ο Φιλάδελφος του επέτρεψε να γράψει το όνομά του στο κτίσμα.

Ο Λουκιανός όμως θεωρούσε, όπως είδαμε, πως ο αρχιτέκτονας έγραψε το όνομά του εξ επίτηδες σε σημείο το οποίο θα "επιβίωνε" και θα διατηρούνταν με την πάροδο του χρόνου σε αντίθεση με το σημείο που ήταν γραμμένο το όνομα του βασιλιά. Πάντως την περίοδο εκείνη ήταν αρκετά διαδεδομένη η ύπαρξη της υπογραφής του δημιουργού πάνω στο έργο του. Κάτι ανάλογο συνέβαινε στα γλυπτά όπου χάρη στην υπογραφή, όπως και στον Φάρο δηλώνονταν ο γλύπτης. Ο Σώστρατος τοποθέτησε / ενσωμάτωσε το όνομά του ανάμεσα στις σειρές της επιγραφής που ανέφερε, όπως υποθέτουμε, πως ο Βασιλιάς Πτολεμαίος και η Βασίλισσα Αρσινόη θεϊκά αδέρφια αφιερώνουν αυτό το οικοδόμημα στους θεούς σωτήρες για την υγεία των ναυτιλλομένων.

12. Η Κορυφή του Φάρου

Έχω ήδη αναφερθεί στην παρουσία ενός αγάλματος που κοσμούσε την κορυφή του Φάρου που προβληματίζει και που αρχικώς ταυτιζονταν με τον Ποσειδώνα τον άρχοντα της θάλασσας. Αυτή η θεωρία κυριαρχούσε έως την ανακάλυψη του παπύρου, που τώρα φυλάσσεται στο Λούβρο, όπου σώζονται ορισμένοι στοιχοί του ποιητή Ποσειδιππου της Πέλλας ο οποίος έζησε στην Αλεξανδρινή αυλή τον 3^ο αιώνα π.Χ. Βασιζόμενοι σε αυτόν πολλοί ιστορικοί θεώρησαν πως το άγαλμα απεικόνιζε τον Δία τον Σωτήρα. Με τις υποβρύχιες έρευνες περιμετρικά του Φάρου και με τον ερχομό νέων στοιχείων στην επιφάνεια οι μελετητές κατέληξαν στο συμπέρασμα πως υπήρχαν δύο αγάλματα, ένας Δίας και ένας Ποσειδώνας μαζί.

Η ακριβής θέση των αγαλμάτων παραμένει φυσικά άγνωστη. Εντούτοις η αναθεματική επιγραφή δεν αναφέρονταν σε αυτούς τους θεούς. Συγκεκριμένα έλεγε πως ο Σώστρατος από την Κνίδα, γιος του Δεξιφάνη αφιέρωσε το μνημείο αυτό στις θεότητες τις υπεύθυνες για την προστασία των ναυτικών. Γνωρίζοντας πως ο Σώστρατος, ένας πλούσιος, έχει προσφέρει πολλές δωρεές σε ιερά του Απόλλωνα στους Δελφούς και στην Δήλο, πιστεύεται από μία μερίδα ερευνητών, πως επρόκειτο όχι μόνο για ένα αρχιτέκτονα όπως έχει συχνά χαρακτηριστεί αλλά για ένα χρηματοδότη ο οποίος αφού χρηματοδότησε τον Φάρο τον αφιέρωσε στους θεούς. Διαβάζοντας την επιγραφή παρατηρούμε πως πρόκειται για την συνηθισμένη επίκληση στους Διόσκουρους τους δίδυμους γιους του Δία και της Λήδας. Ανάμεσα στις διάφορες ιδιότητές τους ήταν θεότητες για τους νέους στο γυμνάσιο και προστάτες των θαλασσοπόρων.

Ευτυχώς η επιγραφή του Φάρου καταγράφηκε από τον Λουκιανό¹¹³ που έζησε στην Αθήνα τον 2^ο αιώνα μ.Χ. Ο πρώτος που την μελέτησε ήταν ο S. A. Letronne¹¹⁴. Από την μελέτη στο Παρίσι συμπέρανε πως στην κορυφή του Φάρου

¹¹² Λουκιανός, "Πως δει την ιστορίαν συγγραφείν, § 62. Στράβων, XVII, 1, 6. Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, Nat. Hist. XXXVI, 83

¹¹³ Λουκιανός, "Πως δει την ιστορίαν συγγραφείν, § 62.

¹¹⁴ Letronne, 1881 σελ. 319 - 326. Fraser, 1972 τομ. I σελ. 55

υπήρχαν τα αγάλματα των Διοσκούρων. Φυσικά η πιο πιθανή και ίσως η απλούστερη θέση των αγαλμάτων να ήταν στην βάση του οικοδομήματος. Αυτή η θεωρία στηρίζεται στην σκηνή που εικονίζεται πάνω σε ένα πολύτιμο λίθο. Στην σκηνή αυτή στην βάση του μνημείου απεικονίζεται η θεά Ίσιδα να κρατά ένα πλοίο και να το προτάσσει ψηλά στον αέρα. Την ίδια στιγμή ο Ποσειδώνας κραδαινει την τριαινά του. Τα κολοσσιαία αγάλματα που ανασκάφτηκαν δημιουργούν τουλάχιστον τρία βασιλικά ζευγάρια. Ίσως το ένα από αυτά τα ζεύγη ήταν το θεϊκό το οποίο στέκονταν δίπλα από τα άλλα δύο βασιλικά ζεύγη που με τον τρόπο τους ήταν και αυτά θεϊκά. Ας μην ξεχνάμε τις παράλογες απαιτήσεις των Πτολεμαίων αλλά και όλων των ηγεμόνων της ελληνιστικής περιόδου να λαμβάνουν ισόθεες τιμές και προσφορές. Αυτή η τόσο ασυνήθιστη πρακτική για την εποχή της πόλης - κράτους ξεκίνησε από τον ίδιο τον Μέγα Αλέξανδρο.

13. Η Διάρκεια ζωής του Φάρου

Ο Φάρος της Αλεξάνδρειας είναι ένα από τα μακροβιότερα εν λειτουργία μνημεία του κόσμου. Βρίσκονταν εν ζωή και εν πλήρη λειτουργία για 17 αιώνες (από τον 3^ο αιώνα π.Χ. έως τον 14^ο αιώνα μ.Χ.)¹¹⁵ καθοδηγώντας τους ναυτικούς που πλησίαζαν στην ακτή της Αιγύπτου. Κατά την διάρκεια αυτών των αιώνων γνώρισε πολλές περιπέτειες ενώ ήταν συνεχώς εκτεθειμένος στους ανέμους, στις καταιγίδες και στα παλιρροιακά κύματα. Πρόκειται για ένα οικοδόμημα ιδιαίτερης αντοχής. Στην ουσία η διάλυση του κτιρίου επήρθε από 22 σοβαρούς σεισμούς¹¹⁶ (αναφορά από αρχαίους και άραβες συγγραφείς που τοποθετούνται στα χρόνια από 320 π.Χ. έως 1303 μ.Χ.).

Το 796 ο Φάρος έχασε την Τρίτη του κεραία ενώ ένα αιώνα αργότερα ένας σουλτάνος τοποθέτησε ένα τζαμί με ένα τρούλο στην κορυφή του. Το 950, τμήμα της επιφάνειας διαβρώθηκε και έσπασε. Τότε το ύψος του μειώθηκε κατά 22 μ. Το 1261 χτυπήθηκε εκ νέου από σεισμό και άλλο ένα τμήμα του κατέρρευσε. Οι άραβες τον θαύμαζαν και όπως οι Πτολεμαίοι τον θεωρούσαν σύμβολο της πόλης τους. Για το λόγο αυτό προσπαθούσαν να τον φροντίσουν. Γι' αυτό τον επισκεύασαν το 1272¹¹⁷ επιδιορθώνοντας τις ζημιές. Χάρη σε αυτή την επιδιόρθωση άντεξε ως τον 14^ο αιώνα μ.Χ. Στις 8 Αυγούστου 1303 ένας μεγάλος σεισμός σημειώθηκε σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο. Ο Φάρος καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς όπως πληροφορούμαστε από έναν μεσαιωνικό ναυτικό χάρτη που φυλάσσεται στον Montpellier.

Παρ' όλο τις προσπάθειες αναστήλωσης ο Φάρος κατεστράφη πλήρως στο α' μισό του 14^{ου} αιώνα. Έναν αιώνα αργότερα χτίστηκε από τον Σουλτάνο Quait Bey το Φρούριο που είναι σήμερα ορατό. Ο Φάρος παρέμεινε ζωντανός στην μνήμη των Αράβων, των Δυτικών συγγραφέων οι οποίοι τον ύμνησαν όσο και οι αρχαίοι συγγραφείς, όπως αποδεικνύεται χάρη στις αναρίθμητες απεικονίσεις και στα πηλίνα ομοιώματα που μας σώζονται.

¹¹⁵ Letronne, 1881 σελ. 339. Thiersch, 1909 σελ. 273. Toussoun 1936 σελ. 49 - 53

¹¹⁶ Mahmoud Bey 1872 σελ. 10

¹¹⁷ Breccia 1914 σελ. 48

Χ. Το Επταστάδιο

Ο Αλέξανδρος ακολούθησε όλες τις συμβουλές του Αριστοτέλη¹¹⁸ όταν σχεδίασε την πόλη που θα έφερε το όνομά του. Μία από αυτές όριζε την δημιουργία μιας οδού διαφυγής για τους πολιορκημένους κατοίκους της πόλης σε περίπτωση πολιορκίας. Φαίνεται πως, αν και είναι αδύνατον να αποδειχτεί, ο στρατηλάτης ενδιαφέρθηκε για την κατασκευή του Επτασταδίου(πιν. ΙΙ εικ.13). Πηγή έμπνευσης για την διαμόρφωση του λιμανιού και γενικότερα της πόλης αποτέλεσε εκτός από τις διδαχές του Αριστοτέλη και η άμεση εμπειρία που είχε αποκτήσει κατά την διάρκεια της κατάκτησης των Ιωνικών και Φοινικικών ακτών.

Ο κατακτητής εντυπωσιάστηκε ειδικώς από την Τύρο όπου βρέθηκε αντιμέτωπος με ένα τοπίο παρόμοιο με εκείνο της Αλεξάνδρειας. Η επιλογή της Φάρου όπως αποδεικνύεται από τον Διόδωρο τον Σικελιώτη¹¹⁹ ήταν αποτέλεσμα της εντύπωσης που προκάλεσε η αρχαία πόλη της Τύρου¹²⁰,κατά την διάρκεια της πολιορκίας της, χτισμένη πάνω σε αυτό το νησί το παράλληλο με την απέναντι ακτή με τις ισχυρές οχυρώσεις. Το ίδιο αναφέρεται και από τον Αρριανό¹²¹. Εξ άλλου ο ίδιος ο κατακτητής εφήρμοσε μία παρόμοια κατασκευή, με αυτή την μεταγενέστερη του Επτασταδίου, στην Τύρο ώστε να ενώσει το νησί με την ακτή και να κατακτήσει την πόλη.

Η παλαιότερη μαρτυρία που μας σώζεται σχετική με το Επταστάδιο είναι η Επιστολή του Αρισταίου προς τον Φιλοκράτη¹²² όπου αναφέρεται η εγκατάσταση των Εβδομήκοντα από τον Δημήτριο τον Φαληρέα με σκοπό την μετάφραση της Πεντατεύχου. Η περίοδος κατασκευής του Επτασταδίου παραμένει άγνωστη προβληματίζοντας τους ερευνητές. Αν και αναφέρεται από πολλούς αρχαίους συγγραφείς όπως ο Καίσαρ, ο Στράβων, ο Λουκιανός, ο Πλούταρχος, ο Αμμιανός Μακελάριος¹²³ κανείς τους δεν δηλώνει τον χρόνο κατασκευής του. Το πιθανότερο είναι να κατασκευάστηκε πριν από την ανύψωση του φάρου, που έγινε αναμφίβολα επί Πτολεμαίου Β' Φιλάδελφου.

Η τοποθέτηση των τεράστιων ογκόλιθων απαιτούσε την διευθέτηση μιας οδού προσπέλασης στο νησί. Ίσως οι ογκόλιθοι που βρέθηκαν το 1994 στον πυθμένα της θάλασσας περιμετρικά του φάρου αποτελούσαν υλικά δόμησης του Επτασταδίου. Η επιστήμη της οικοδομικής μηχανικής αν και στον Μεσαίωνα πραγματοποίησε μεγάλα άλματα και κατασκεύασε πελώριες γέφυρες δεν μπόρεσε να ξεπεράσει το μεγαλύτερο έργο θαλάσσης της. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανοικοδόμηση αυτού του θαλάσσιου έργου. Στον πυθμένα θεμελίωσαν ένα κτίσμα στην αρχαιότητα οι τεχνικοί αρχίζοντας με λιθοριπή, δηλαδή ρίχνοντας στο νερό πέτρες διαμέτρου 15

¹¹⁸ Αριστοτέλης, πολιτικά, VII, 7, 10, 12

¹¹⁹ Διόδωρος, XVII, 40 - 47

¹²⁰ Harden, 1963 σελ. 28 - 30

¹²¹ Αρριανού, Αλεξάνδρου Ανάβασις, II, 18, 2 και 3

¹²² Επιστολή του Αρισταίου προς τον Φιλοκράτη § 301

¹²³ Ιούλιος Καίσαρας, De bellum Civilis, 3, 112, 2 και Bellum Alexandrium 19 - 21. Στράβων, XVII, 1, 6. Λουκιανός, X, 505 - 515. Πλούταρχος, Βίος Αλεξάνδρου, XXVI. Αμμιανός Μακελάριος, 22, 16, 10, 11

- 30 εκατοστόμετρων. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε και η θηραϊκή γη (από την τέφρα των ηφαιστειών της Θήρας) που αντικαθιστούσε το τσιμέντο.

Η θηραϊκή γη τοποθετούνταν πάνω από τις πέτρες εφόσον άντεχε και στο θαλάσσιο νερό. Αυτή η διαδικασία επαναλαμβάνονταν ώσπου η συσσώρευση αυτή να αγγίζει την επιφάνεια του νερού. Είχε δημιουργηθεί τότε η κατάλληλη βάση πάνω στην οποία μπορούσαν να ανοικοδομήσουν οτιδήποτε. Ένας άλλος τρόπος κατασκευής τέτοιου είδους οικοδομημάτων όπως για παράδειγμα υποβρυχίων θεμελίων γέφυρας, πραγματοποιούνταν με τον σχηματισμό μιας φαρδιάς βάσης πάνω στο βυθό. Η βάση αυτή παρουσίαζε κάποια ιδιομορφία εφόσον στένευε όσο κέρδιζε ύψος, ώστε η τομή της αποκτούσε μορφή τραπεζοειδή. Πρέπει να επισημανθεί πως δεν χρησιμοποιούνταν πάντα θηραϊκή γη. Λογικά πρέπει να χρησιμοποιήθηκε μία από τις δύο μεθόδους για την κατασκευή του υποβρυχίου τμήματος του Επταστάδιου.

Επρόκειτο λοιπόν για μία χτιστή γέφυρα που οφείλει το όνομα της στο μήκος της (επτά στάδια). Πιθανότατα κατασκευάστηκε στα τέλη του 4^{ου} αιώνα π.Χ. έχοντας ως σκοπό την ένωση της νήσου Φάρος με την ακτή της Αλεξάνδρειας. Χάρη στον Falaki γνωρίζουμε το μήκος της το οποίο τοποθετούσε στα 1235 μέτρα. Όσον αφορά το πλάτος της οι ερευνητές πιστεύουν ύστερα από έρευνες πως κυμαίνονταν γύρω στα 53 μέτρα¹²⁴. Ο Falaki θεωρούσε πως το πλάτος έφτανε τα 88 μέτρα¹²⁵. Η άποψη του αυτή φαίνεται ακραία. Όμως δεδομένου του γεγονότος ότι δεν υπάρχει καμία αναφορά, που να μας δίνει έστω την ελάχιστη πληροφορία, στους αρχαίους συγγραφείς δεν μπορούμε να αποκλείσουμε καμία θεωρία. Χάρη στις ανασκαφές του Falaki γνωρίζουμε πως το Επταστάδιο φιλοξενούσε ένα υδραγωγείο απαραίτητο για την τροφοδότηση ύδατος της Φάρου. Φυσικά ο κυριότερος σκοπός ανοικοδόμησής του ήταν η εξυπηρέτηση των πεζών των ιππέων, των αρμάτων, δηλαδή όλων εν γένει των μεταφορικών μέσων. Τα σκάφη περνούσαν από τον Μέγα λιμένα στον Εύνοστο Λιμένα χάρη στις γεφυροποιημένες οδούς¹²⁶ που υπήρχαν στα δύο άκρα του Επταστάδιου.

Η γέφυρα του βορείου άκρου του Επταστάδιου θα οχυρωθεί με φρούριο¹²⁷ από τον Καισάρα την περίοδο που πολιορκούσε την πόλη. Ακολουθώντας το παράδειγμά του οι Αλεξανδρινοί έχτισαν φρούριο στο αντίθετο άκρο. Τα δύο λιμάνια, ο Μέγας Λιμένας σήμερα ανατολικό και ο Εύνοστος λιμένας, το σημερινό δυτικό και επιβατικό λιμάνι της πόλης οφείλουν την ύπαρξή τους στο Επταστάδιο. Εξαιτίας της κατασκευής αυτής η θάλασσα που μεσολαβούσε ανάμεσα στην Φάρο και στην ακτή της Αλεξάνδρειας χωρίστηκε σε δύο λιμάνια. Την ιδιομορφή αυτή κατασκευή επιμελήθηκε ο Κνίδιος τεχνίτης Δεξιφάνης¹²⁸ πατέρας του Σώστρατου αρχιτέκτονα του Φάρου. Η αφετηρία του Επταστάδιου αντιστοιχεί σήμερα, σύμφωνα με τον Ιταλό αρχαιολόγο Μπρέτσια¹²⁹, στην ηπειρωτική ακτή με ένα σημείο κάπου 100 μέτρα Β.Α. του υψώματος του λιμενικού σηματορείου Φορ Καφφαρέλλι (αραβικά Κομ ελ Ναντούρα).

¹²⁴ Neroutsos 1888 σελ. 19

¹²⁵ Bey 1872 σελ. 11

¹²⁶ Graindor 1931 σελ. 110

¹²⁷ Bellum Alexandriuum 19 – 25

¹²⁸ Thiersch, 1909 σελ. 32. Οικονομόπουλος 1889 σελ. 539

¹²⁹ Breccia 1914 σελ. 32

Ο Στράβων για μια ακόμη φορά αποτελεί σημαντικότερη πηγή εφόσον και για το Επταστάδιο βρίσκουμε πολλαπλές αναφορές σ' αυτόν. Ο Στράβων¹³⁰ μας "γνωστοποιεί" μέσω του έργου του τον όρο με τον οποίο αποκαλούσαν οι Αλεξανδρινοί το Επταστάδιο ή τουλάχιστον την κατασκευή του. Πρόκειται για τον όρο χώμα. Αναφέρει τις δύο χτιστές γέφυρες των άκρων του "χώματος" αφήνοντας να εννοηθεί πως αυτές οι δύο στηρίζονταν πάνω σε μία προϋπάρχον χτιστή βάση. Η ύπαρξη της βάσης αυτής αποδεικνύεται και από το υδραγωγείο¹³¹ που στηρίζονταν πάνω της σύμφωνα με τον Στράβωνα. Είναι λοιπόν αδύνατο, να στηριχτεί το Επταστάδιο πάνω σε χωμάτινους σωρούς 1300 μέτρων που θα διέλυαν σε λίγες μέρες, αν όχι σε ώρες, τα κύματα και τα ισχυρά θαλάσσια ρεύματα, τα οποία κινούνταν ορμητικά σε όλο το μήκος της παραλίας της Αλεξάνδρειας από τα δυτικά προς τα ανατολικά.

Σε μία τέτοιου είδους χωμάτινη συσσώρευση δεν θα μπορούσε να στηριχτεί το υδραγωγείο του οποίου την ύπαρξη πληροφορούμαστε από τον Στράβωνα. Για να κατανοήσουμε τι είδους βάσεις χρειάζεται ένας αγωγός 1300 μέτρων (όσο το μήκος της γέφυρας) αρκεί να στραφούμε σε άλλα αρχαία υδραγωγεία. "Παρατηρώντας" για παράδειγμα το υδραγωγείο της Αθήνας που κατασκευάστηκε το 131 από τον Αύγουστο καθώς και αυτό της Κορίνθου κατανοούμε πως ένας χωμάτινος σωρός δεν θα αρκούσε για να χτιστεί μία διάβαση μέσα στην θάλασσα και σε βάθη που κυμαίνονταν τότε από ένα, δύο μέτρα για να φτάσουν στα δύο τρίτα της αποστάσεως, τα σαράντα μέτρα. Τα βάθη σήμερα είναι σαφώς μεγαλύτερα εξαιτίας της καθίζησης του αλεξανδρινού εδάφους η οποία προκλήθηκε από τον σεισμό του 1303 μ.Χ.

Τον όρο χώμα χρησιμοποιεί για ακόμα μία φορά ο Στράβων στην περίπτωση της ανεγέρσεως του Τιμονίου¹³². Ο όρος "χώμα"¹³³ ο τόσο αγαπητός στον Στράβωνα ας σημειωθεί ότι σημαίνει φράγμα, εμπόδιο νερού εδώ και ότι δεν αντιστοιχεί, δεν έχει καμία σχέση με την κυριολεκτική του έννοια. Ένα σημαντικό έργο ή καλύτερα έπος το οποίο μας περιγράφει τα βασιλεια, το θέατρο του Διονύσου, τον Μέγα Λιμένα, τον Φάρο και το Επταστάδιο είναι ο Αλεξανδρινός πόλεμος¹³⁴. Αν και ο συγγραφέας του παραμένει ακόμα άγνωστος, το έργο μας εξιστορεί τις "πολεμικές συρράξεις" του Ιανουαρίου του 47 π.Χ. οι "συρράξεις" αυτές ήταν τόσο σημαντικές που σε μία από αυτές η οποία εξελίχτηκε στο Επταστάδιο ο Καίσαρ κινδύνευσε να χάσει την ζωή του¹³⁵. Κολύπησε 200 μέτρα για να σωθεί. Η σοβαρότητα της καταστάσεως φαίνεται από το γεγονός ότι τον θεωρούσαν νεκρό στην Ρώμη τα μέσα Φεβρουαρίου 47 π.Χ.

Εξαιτίας των επεμβάσεων των αράβων από τον 7^ο αιώνα μ.Χ. δηλαδή από την αρχή της αραβικής εποχής της πόλης η κατασκευή αυτή αντικαταστάθηκε από μία άλλη που παρουσιάζει σχήμα ενός αμφίκιουλου λαιμού, με ελάχιστο πλάτος στην

¹³⁰ Στράβων XVII, 1, 6

¹³¹ Στράβων XVII, 1, 6 - 8

¹³² Στράβων IZ, 1, 9 - 10

¹³³ Weigall 1934 σελ. 32

¹³⁴ Bellum Alexandriuum 19 - 23

¹³⁵ Πλούταρχος, Βίος Καίσαρος, XLIX, 7 - 10. Δίων Κάσιος, XLII, 40, 4. Ορόσιος VI, 15, 34

¹³⁶ Forster, 1938 σελ. 72

¹³⁷ Weigall 1934 σελ. 39

¹³⁸ Bellum Alexandriuum 19 - 23

¹³⁹ Πλούταρχος, Βίος Καίσαρος, XLIX, 7 - 10. Δίων Κάσιος, XLII, 40, 4. Ορόσιος VI, 15, 34

μέση του, από τον ανατολικό λιμένα ως το δυτικό, 1700 μέτρα περίπου. Το Επταστάδιο διαλύθηκε κατά τον μεσαίωνα και μόνο τα ερείπιά του ήταν ορατά¹⁴⁰. Έτσι αν συγκρίνει κάποιος τους τοπογραφικούς χάρτες της αρχαίας πόλης με τους σύγχρονους θα αντιληφθεί πως με το πέρασμα των χρόνων έχουν πραγματοποιηθεί τόσες αλλαγές που δεν θα βρει κανένα απολύτως ίχνος του Επτασταδίου. Αξίζει να επισημανθεί πως η εκβολή του Επτασταδίου στην Αλεξανδρινή ακτή, προεκτεινόμενη στο εσωτερικό, κατέληγε στο μεγαλοπρεπέστατο Σαράπειον διασχίζοντας την συνοικία της Ρακώτιδος¹⁴¹.

Στην περιοχή αυτή καθώς και στην νησίδα του Ενάλιου Πρωτέως συναντούμε σήμερα τις συνοικίες Ανφούσι και βορείου τελωνείου δηλαδή το Ρας ελ Τιν. Παρόμοιο θαλάσσιο έργο της αρχαιότητας, νεώτερο του Επτασταδίου και ίσως και πρότυπό του, ήρθε στο φως στην ελληνική αποικία της Όστια στην Ιταλία σε βάθος έξι έως επτά μέτρων. Εν κατακλείδι θα μπορούσαμε να πούμε πως το Επταστάδιο ήταν αντάξιο των προσδοκιών της πόλης και των μηχανικών του. Η ύδρευση του νησιού, η ασφαλής επικοινωνία των Αλεξανδρινών και Φαριτών, η σημαντική διευκόλυνση των μεταφορών των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν για την ανέγερση του Φάρου (έργο δώδεκα ολόκληρων χρόνων) και η αποφυγή θαλασσιών ατυχημάτων αποτέλεσαν στόχους που χάρη στην κατασκευή του Επτασταδίου επιτεύχθηκαν.

¹⁴⁰ Forster, 1938 σελ. 72

¹⁴¹ Weigall 1934 σελ. 39

ΧΙ. Η συνοικία Ρακώτις

Δυτικά της θέσης της νέας πόλης υπήρχε από το 1300 π.Χ. ένας οικισμός η Νο ή Νον όπου ανακαλύφθηκαν αγάλματα και άλλα κατάλοιπα της βασιλείας του Φαραώ Ραμσή Β' (1324 - 1258). Ο οικισμός αυτός καταστράφηκε από την εισβολή του βασιλιά της Βαβυλώνας Ναμπού Κάντ Ουσούρ, του Ναβουχοδονόσορα το 588 π.Χ. Την θέση του πήρε η Κωμόπολη Ρακώτις(πιν. II εικ. 13). Ο πληθυσμός της αποτελούνταν από Αιγυπτίους χωρικούς, βοσκούς και στρατιώτες εφόσον εκεί έδρευε αιγυπτιακή φρουρά. Ο θεός που λάτρευε ιδιαίτερα η Ρακώτις ήταν ο Όσιρις ενώ το λιμάνι που διέθετε ήταν διεθνής ακτινοβολίας. Η κωμόπολη αυτή αποτέλεσε τμήμα της νεοϊδρυόμενης πόλης.

Στην Ρακώτι ανακαλύφθηκε ένα αμφιθέατρο και ένα στάδιο, από την Γαλλική Αρχαιολογική σχολή, τα οποία αναφέρονται από τον Στράβωνα¹⁴². Ο Αμάσειος γεωγράφος αποτελεί σημαντικό μάρτυρα εφόσον διέμενε στην πόλη μεταξύ των ετών 25 και 20 π.Χ. Σήμερα η Ρακώτις περιλαμβάνει το δυτικό τμήμα της πόλεως όπου οι συνοικίες Καρμούζ, Καμ Ελ Σογκάφα και δυτικού τελωνείου. Εκεί ο Πτολεμαίος Α' έκτισε το 293 π.Χ. μεγαλοπρεπέστατο ναό του θεού Σάραπη. Στο παρελθόν σε αυτή την συνοικία υπήρχε ένα μικρό ιερό αφιερωμένο στον Όσιρη - Σάραπη και στην Ίσιδα. Η ύπαρξη της Ρακώτεως ως μία μικρή αιγυπτιακή πόλη χτισμένη στον γήλοφο ανάγεται τουλάχιστον στον 13^ο αιώνα π.Χ., όπως προανέφερα, αφού εδώ ανακαλύφθηκαν αγάλματα που χρονολογούνται στην εποχή αυτή¹⁴³.

Αργότερα με την ίδρυση της Αλεξάνδρειας μετατράπηκε σε χώρο συγκέντρωσης του αυτόχθονου και συντηρητικού στοιχείου του πληθυσμού καθώς και χώρος της μεγάλης θρησκευτικής γιορτής των Αλεξανδρινών προς τιμήν του Σαράπιδος. Αξίζει να σημειωθεί πως στην θέση του ναού του Σαράπιδος στέκεται ως σήμερα η "Κολώνα του Πομπηίου"¹⁴⁴στην πραγματικότητα του Διοκλητιανού πάνω σε ψηλό βάθρο. Πρόκειται για ένα μονόλιθο γρανιτένιο κίονα με κορινθιακό κιονόκρανο, συνολικού ύψους 26,85 μέτρων (βάθρο 4,80, κίονας 20, κιονόκρανο 2) και με κάτω διάμετρο 2,7 και πάνω 2,3 μ. Οι Άραβες τον αποκαλούν Αμμούντ Ελ Σαουάρι δηλ. Στύλος των ιππέων. Ο κίονας αυτός στήθηκε επί αυτοκράτορα Διοκλητιανού¹⁴⁵, το 300, για να στηρίζει ίσως τον ανδριάντα του αυτοκράτορα¹⁴⁶. Με τον τρόπο αυτό οι Αλεξανδρινοί εξέφρασαν την ευγνωμοσύνη τους μετά από μία οχτάμηνη στάση το 297.

¹⁴² Στράβων ΙΖ', Ι, 10 Β' 101, Σ

¹⁴³ Forster, 1990 σελ. 214 - 215

¹⁴⁴ Breccia, 1914 σελ. 28

¹⁴⁵ Forster, 1990 σελ. 212 - 213

¹⁴⁶ Οικονομόπουλος 1882 σελ. 38

¹⁴⁷ Στράβων ΙΖ', Ι, 10 Β' 101, Σ

¹⁴⁸ Forster, 1990 σελ. 214 - 215

¹⁴⁹ Breccia, 1914 σελ. 28

¹⁵⁰ Forster, 1990 σελ. 212 - 213

¹⁵¹ Οικονομόπουλος 1882 σελ. 38

ΧΙΙ. Σάραπης και Σαραπειο

Ο Πτολεμαίος ο Α΄ επιθυμούσε για πολιτικούς λόγους να δημιουργήσει μία αρμονική σχέση ανάμεσα στους Έλληνες μετανάστες που είχαν έρθει από όλη την Ανατολική Μεσόγειο και τον γηγενή πληθυσμό που συνέχιζε ανά τους αιώνες να σχηματίζει την δημογραφική πλειοψηφία στην χώρα. Δύο μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για να ενωθούν οι αλλοεθνείς κάτοικοι της Αλεξάνδρειας είναι κατ' αρχήν η δημιουργία του Σαραπίδος, μιας νέας θεότητας που καθιερώθηκε βαθμηδόν στον ελληνιστικό κόσμο, και δεύτερον η οργάνωση της βασιλικής λατρείας που σκοπό είχε να τονώσει τις σχέσεις του ηγεμόνα με τους υπηκόους του. Βλέπουμε πως για να επιτύχει τον σκοπό του στράφηκε στην θρησκεία. Η εμφάνιση του θεού αυτού φανερώνει την ανάγκη να δημιουργηθεί μία κοινή θεότητα για τους Έλληνες και τους Αιγύπτιους. Ο Πτολεμαίος ο Α΄ λοιπόν πείστηκε πως για να αποκαταστήσει επαφή και συνεργασία ανάμεσα σε Αιγύπτιους και Έλληνες ήταν απαραίτητο να χρησιμοποιήσει τον θρησκευτικό παράγοντα δημιουργώντας μία θεότητα που θα λάτρευαν όλοι.

Η πρακτική της συγχώνευσης και της ένωσης των πληθυσμών αρχίζει από τον Αλέξανδρο. Ο τελευταίος γνώριζε πως για να πετύχει μία βιώσιμη αυτοκρατορία πρέπει όλοι οι αλλοεθνείς πληθυσμοί να συμβιώνουν αρμονικά. Δυστυχώς οι διάδοχοί του δεν ακολούθησαν το παράδειγμά του φοβούμενοι πως θα έχαναν οι Έλληνες τα προνόμιά τους. Οι Έλληνες ταύτισαν τον Σάραπη με τον Διόνυσο και με τον Άδη - Πλούτωνα θεωρώντας τον χθόνια θεότητα. Ο Σάραπης οικειοποιήθηκε τις ιδιότητες του Έλληνα θεού Ασκληπιού αποκτώντας ακόμα και το ίδιο έμβλημα με εκείνον, το φίδι.

Ακόμη για τους Αιγύπτιους αποτέλεσε ένα συνοθύλευμα των Αιγυπτίων θεών Όσιρις και Άπις αντιγράφοντας στοιχεία τους ενώ υιοθέτησε, οικειοποιήθηκε σύμβολα ανάλογα με εκείνα του Δία, του Ασκληπιού και του Διόνυσου¹⁵². Το όνομα Σάραπης προέρχεται από το θεϊκό όνομα του ταύρου Άπιδος¹⁵³. Κατά κάποιο τρόπο ο Αιγύπτιος θεός Οσόρ - Απ μεταμορφώθηκε σε Σάραπη¹⁵⁴. Δημιουργήθηκε μία έλληνο - αιγυπτιακή θεότητα της οποίας η λατρεία δεν άργησε να διαδοθεί και να επικρατήσει σε όλο τον ελληνορωμαϊκό κόσμο¹⁵⁵. Στην Αλεξάνδρεια στον λόφο της Ρακώτιδος, την Ακρόπολη της Αλεξάνδρειας, όπως την αποκαλεί ο Αφθόνιος ο Αντιοχεύς το 3 μ.Χ. αιώνα, θα χτιστεί το Σαραπειο, το οποίο ίδρυσε ο Πτολεμαίος Α΄ ο Σωτήρ, καθοδηγούμενος από ένα όνειρο που αναφέρει ο Τάκιτος¹⁵⁶. Σε ένα όνειρό του είχε ένα όραμα μιας θεότητας που απαιτούσε να υιοθετηθεί από τους Αλεξανδρινούς.

Ο Πτολεμαίος τότε πήρε το άγαλμα από τους κατοίκους της μακρινής πόλης Σινώπη στην Νότια ακτή της Μαύρης θάλασσας. Κατόπιν έχτισε στην πόλη - πρωτεύουσά του έναν νέο ναό ο οποίος αφιερώθηκε σε αυτή την νέα θεότητα τον Σάραπη. Η προέλευση του αγάλματος δημιούργησε σύγχυση στους ερευνητές. Ενώ ο

¹⁵² Sauneron, 1959 σελ. 264

¹⁵³ Fraser, 1960 σελ. 1 - 54. Tam Baugh, 1972 σελ. 25

¹⁵⁴ Fraser 1972, τομ. 2, σελ. 87. Welles, 1962 σελ. 271 - 298

¹⁵⁵ Απολλόδωρος, ΙΙ, 1,1. Διόδωρος Σικελιώτης, Ι, 25, 2

¹⁵⁶ Τάκιτος, *Historiae*, IV, 83 - 84

Πλούταρχος¹⁵⁷ αφηγείται πως το Άγαλμα του Σαράπεως μεταφέρθηκε από την Σινώπη του Πόντου στην Αλεξάνδρεια, ο Τάκιτος στις Ιστορίες του αναφέρει τρεις διαφορετικές εκδοχές όσον αφορά την προέλευσή του.

Συγκεκριμένα αναφέρει εκτός από την Σινώπη του Πόντου, την Σελεύκεια της Συρίας και την Μέμφιδα. Είναι σαφές πως ο Τάκιτος και ο Πλούταρχος βασίστηκαν σε διαφορετικές πηγές για την περάτωση των συγκραμάτων τους. Αν και η προέλευσή του παραμένει άγνωστη το άγαλμα στεγάστηκε στον ναό που ο Πτολεμαίος Α' εγκατάστησε στην Ακρόπολη της Ρακώτιδος¹⁵⁸.

Το άγαλμα που πιθανότατα μεταφέρθηκε από την Σινώπη του Πόντου ήταν ξύλινο, δηλαδή επρόκειτο για ένα ξόανο. Αργότερα δημιουργήθηκε ένα άγαλμα που παρίστανε τον θεό ένθρονο κρατώντας χρυσό σκήπτρο και έχοντας δίπλα του τον Κέρβερο. Ανάλογες απεικονίσεις του σώζονται στο Ελληνορωμαϊκό μουσείο της Αλεξάνδρειας¹⁵⁹ (πιν .II εικ. 4,5). Η μορφή του παραπέμπει στον Άδη, στον άρχοντα του Κάτω κόσμου αλλά και στον Δία χάρη στο μόδιο, το ιερό κάνιστρο των μυστηρίων που έφερε στο κεφάλι του. Ο Σάραπις χάρη στους Πτολεμαίους καθιερώθηκε ως το θρησκευτικό σύμβολο της πόλης. Ποτέ ξανά μία πολιτική εφεύρεση, επινόηση που προήλθε από πολιτική πρωτοβουλία δεν είχε γνωρίσει τέτοια απήχηση.

Η λατρεία του θεού αυτού εξαπλώθηκε σε όλη την Αίγυπτο και σε όλη την Μεσόγειο. Σύντομα κάθε ελληνική πόλη είχε το δικό της Σαραπειο. Ακόμα και η Ρώμη υιοθέτησε την λατρεία δίνοντας το όνομα του θεού σε μία από τις περιφέρειες της αυτοκρατορικής πρωτεύουσας. Στο τέλος του 1^{ου} αιώνα μ.Χ. κατά την διάρκεια της εξουσίας του Δομιτιανού περιελήφθη στους θεούς που λατρεύονταν στο Καπιτώλιο. Ο Σάραπις έγινε αμέσως αποδεκτός από τους Έλληνες και αργότερα από τους Ρωμαίους σε αντίθεση με τους Αιγυπτίους. Οι τελευταίοι έχοντας ένα εξαιρετικά οργανωμένο ιερατείο διατηρούσαν την λατρεία των θεών των προγόνων τους. Ο Πτολεμαίος όμως όταν δημιούργησε τον θεό φρόντισε να του δώσει χαρακτηριστικά που θα γίνονταν αποδεκτά από όλες τις εθνικές ομάδες.

Προσπάθησε να αντικαταστήσει τον Όσιρη δίνοντας στον Σάραπη την θέση του συζύγου της Ίσιδος ενώ συγχρόνως ο γιος του από εκείνη ο Αρποκράτης αντικατέστησε τον Όρου. Η δύναμή του νομιμοποιήθηκε ακόμη περισσότερο χάρη στην συνέχεια της λατρείας του ταύρου Άπις στον οποίο οι Πτολεμαίοι αφιέρωναν αγάλματα καθ' όλη την διάρκεια της δυναστείας τους. Ο Σάραπις αντλούσε στοιχεία από τον θεό του θανάτου τον Οσιράπη. Στην ουσία επρόκειτο για προσδιορισμό του πεθαμένου ταύρου Άπι που λατρεύονταν στην Μέμφιδα την περίοδο των Φαραώ¹⁶⁰. Η οικειοποίηση των ιδιοτήτων των θεών αυτών από τον Σάραπη αποδεικνύεται από των φυσικών διαστάσεων Ταύρο(πιν.ΙΙ εικ6) (από μαύρο βασάλτη) που ανακαλύφθηκε σε μία κρύπτη στο Σαραπειο της Αλεξάνδρειας(πιν. ΙΙ εικ.7).

Επρόκειτο για μία προσφορά που πραγματοποιήθηκε από τον Αυτοκράτορα Αδριανό. Αποδεικνύεται ακόμη από τις πλάκες θεμελίωσης του Πτολεμαίου Γ' όπου ο Σάραπις του Ελληνικού κειμένου αποδίδεται στα Ιερογλυφικά σε Οσάραπις. Παρομοίως ο θεός αυτός δανείστηκε ιδιότητες και δυνάμεις από διάφορους θεούς του

¹⁵⁷ Πλούταρχος, Περί Ίσιδος και Οσιρίδος, 28

¹⁵⁸ Αμμιανός Μαρκελίνος XXII, 16

¹⁵⁹ Adriani, 1961 τομ. 2, πιν. 75

¹⁶⁰ Τάκιτος, Historiae, IV, 83 - 84

Ελληνικού Πάνθεον. Αυτές τις ιδιότητες του τις πληροφορούμαστε από τις λογοτεχνικές πηγές¹⁶¹ που περιλαμβάνουν τον Πλούταρχο και τον Τάκιτο.

Αυτός ο μουσοφόρος θεός εύκολα αναγνωρίσιμος από τους βοστρύχους στο μέτωπό του, ενώνει στο πρότυπό του όλα τα είδη των αγαθών, ευνοϊκών δυνάμεων οι οποίες τον καθιέρωσαν ως ένα από τους μεγαλύτερους θεράποντες θεούς της ελληνιστικής και της Ρωμαϊκής περιόδου. Η λατρεία του θεού αυτού στεγάστηκε σε ένα μεγάλο ναό σε σημαντική τοποθεσία σε έναν από τους ελεύθερους βραχώδεις λόφους που οι Αλεξανδρινοί ονόμαζαν ακροπόλεις. Ο λόφος στην κορυφή του οποίου κατασκευάστηκε ο ναός περικλείστηκε από μεγάλους χτιστούς προμαχώνες και μεταμορφώθηκε σε οχυρωμένη ακρόπολη¹⁶². Η θέση αυτή επιλέχθηκε για δύο λόγους. Κατ' αρχήν ο Πτολεμαίος ο Α' επέλεξε να εγκαταστήσει τον Σάραπη στην ακρόπολη της Ρακώτιδος σκεπτόμενος την ακρόπολη της Αθήνας και ακολουθώντας τις διδαχές του Αριστοτέλους¹⁶³.

Ο τελευταίος πίστευε πως ο θεός που υπερείχε των υπολοίπων έπρεπε να κυριαρχεί στην πόλη. Δεύτερον, η τοποθεσία είχε συμβολικό χαρακτήρα εφόσον η συνοικία του Ρακώτις όπου κατασκευάστηκε ο ναός αποτελούσε παλαιότερα ένα χωριό ψαράδων ενώ φιλοξενούσε και ένα μικρό ιερό αφιερωμένο από τα πανάρχαια χρόνια, στον Σάραπη και στην Ίσιδα σύμφωνα με τον Τάκιτο. Επρόκειτο για το σημείο που χρησίμευε ως σημάδι για τους ναυτικούς που πλησίαζαν την ακτή ενώ ήταν ορατό από όλες τις πλευρές της πόλης, η οποία απλώνονταν κάτω από το σημείο αυτό, όπως άρμοζε σε μία ακρόπολη. Τώρα το μόνο ορατό στοιχείο του παρελθόντος είναι ο Κίονας του Πομπηίου. Η λανθασμένη αυτή ονομασία του προέκυψε από μία σύγχυση εκ μέρους των Φράγκων κατά την εποχή των Σταυροφοριών. Οι Φράγκοι γνώριζαν την ιστορία του ενταφιασμού της κεφαλής του Πομπηίου, του εχθρού του Καίσαρα, στο Νεμεσείο και τοποθετούσαν στον κίονα το μνημείο αυτό. Χάρη όμως στην επιγραφή¹⁶⁴ του κίονα μαθαίνουμε πως εκεί είχε στηθεί ένας ανδριάντας του Διοκλητιανού. Το Σαραπείο κατασκευάστηκε την περίοδο βασιλείας του Πτολεμαίου Α'.

Είμαστε σε θέση να το γνωρίζουμε χάρη στην παλαιότερη επιγραφή της Αλεξάνδρειας που μνημονεύει τον Σάραπη¹⁶⁵. Στην επιγραφή αυτή δεν αναφέρεται το πατρώνυμο του βασιλιά υποδηλώνοντας ότι πρόκειται για τον πρώτο από τους Πτολεμαίους. Το κείμενο τοποθετείται μετά το 278 - 277 π.Χ. Η ακριβής χρονολόγηση της επιγραφής οφείλεται στην απουσία του ονόματος της βασίλισσας Βερενίκης Α' η οποία πέθανε το 278 - 277 π.Χ. Περιπλοκές κατασκευές ήρθαν στο φως εξαιτίας των ανασκαφών αποδεικνύοντας ότι όλοι οι Πτολεμαίοι ενδιαφέρθηκαν για την συντήρηση και την επέκταση του κτιρίου αυτού. Το κτίριο αυξήθηκε και ανακατασκευάστηκε αργότερα ικανοποιώντας τις φιλοδοξίες του εγγονού του Πτολεμαίου Α', του Πτολεμαίου Γ' όπως φαίνεται από τις πλάκες θεμελίωσης που βρέθηκαν στο κτίριο. Αξίζει να αναφερθεί ότι στον περίβολο του Σαραπείου ανακαλύφθηκαν τρεις αποθέτες θεμελίωσης¹⁶⁶ οι οποίοι χρονολογούνται

¹⁶¹ Απολλόδωρος II, 1, 1. Διόδωρος, I, 25, 2. Πλούταρχος, Περί Ίσιδος και Οσίριδος, 28

¹⁶² Forster 1990 σελ. 214 - 5, 30

¹⁶³ Αριστοτέλους Πολιτικά, VII, 12

¹⁶⁴ Breccia, 1914 σελ. 100 - 2

¹⁶⁵ Rowe 1946 σελ. 8 - 10. Wace 1945 σελ. 106 - 109. Jougueb 1946 σελ. 680 - 687

¹⁶⁶ Rowe 1946 σελ. 30

στους πρώτους χρόνους βασιλείας του Πτολεμαίου Γ' Ευεργέτου (246 - 221 π.Χ.) και του Πτολεμαίου Δ' Φιλοπάτορος (221 - 205 π.Χ.).

Τα κείμενα των πινακίδων αυτών αποδίδονται τόσο στα ελληνικά όσο και στα ιερογλυφικά. Το γεγονός ότι αναφέρονται και στις δύο γλώσσες τονίζει για ακόμη μία φορά τον ενωτικό χαρακτήρα που παρουσίαζε ο θεός Σάραπης. Χάρη στον τρίτο αποθέτη πληροφορούμαστε την ύπαρξη ενός ναΐσκου ο οποίος αφιερώθηκε στον Αρποκράτη από τον βασιλιά Πτολεμαίο Δ' κατόπιν διαταγής του Σαράπιδος και της Ίσιδος. Το κτίριο πρέπει να υπέστη σοβαρές ζημιές εξαιτίας των εβραϊκών επαναστάσεων κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Τραϊανού (116 μ.Χ.)¹⁶⁷. Οι ζημιές ήταν τόσο σοβαρές που ο Αδριανός αναγκάστηκε να χτίσει νέο ναό. Αυτός ο καινούργιος ναός παρουσιάζεται στα νομίσματα της Αλεξάνδρειας τον 2^ο αιώνα μ.Χ. Οι μόνες σωζόμενες επιγραφές του ναού είναι μεταγενέστερες και προέρχονται από συγγραφείς του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. Όμως πως ήταν κατασκευασμένος ο πρώτος ναός, ο ναός του Πτολεμαίου Α' του Σωτήρα;

Στον ναό οδηγούσαν τέσσερις μαρμάρινες σκάλες, εκατό σκαλοπατιών η κάθε μία στις τέσσερις πλευρές του ιερού. Πλάκες πολύτιμου υλικού σκέπαζαν τους εσωτερικούς τοίχους του. Οι πλάκες θεμελίωσης που ήρθαν στο φως το 1943 - 5 υπό την διεύθυνση του Alan Rowe είναι κατασκευασμένες και αυτές από πολύτιμα υλικά (χρυσό, άργυρο, χαλκό, φαγεντιανή και γυαλί) ενώ χρονολογούνται στην βασιλεία του Πτολεμαίου Γ' όπως προανέφερα. Διακρίνονται ερείπια τα οποία αποδίδονται στις τέσσερις κλίμακες και στα προπύλαια. Ο ταύρος Άπις, ενσάρκωση του θεού Φθα, πολιούχου της Μέμφιδος, από μαύρο γρανίτη κατασκευασμένος, αφιέρωμα του Αδριανού, ανακαλύφθηκε λίγα μέτρα βόρεια του μεγάλου τετράγωνου πηγαδιού που οδηγεί στις υπόγειες στοές. Ο υπόγειος χώρος με τις μακριές στοές βρίσκεται κάτω από τον κίονα του Διοκλητιανού ή του Πομπηίου ο οποίος ήταν στημένος στο βόρειο τμήμα του περιβόλου(πιν.ΙΙ εικ.1,2).

Το τέμενος ή ιερός περίβολος περιείχε, εκτός των κλιμάκων και των Προπυλαίων δηλαδή των δύο προαναφερθέντων στοιχείων, του ναού του Σαράπεως, ένα ιερό του Ανούβη (σύμφωνα με μία επιγραφή που ανακαλύφθηκε το 1900) θεού της Ταριχείας και μία νεκρόπολη ιερών ζώων. Στα νότια του Σαραπίου η γαλλική αρχαιολογική σχολή ανακάλυψε ένα στάδιο το οποίο ανέφερε ο Στράβων, μαζί με την υπόγεια νεκρόπολη της ρωμαϊκής και χριστιανικής εποχής η οποία εκτείνεται δυτικά. Η περιγραφή αυτή βασίζεται στην αφήγηση του εκκλησιαστικού συγγραφέα Τυρράνιου Ρουφίνου¹⁶⁸ (340-410 μ.Χ.) και στις ανασκαφές που έχουν πραγματοποιηθεί στον χώρο αυτό. Παραμένει άγνωστο ποια στοιχεία από τα προαναφερθέντα αποτελούσαν τμήμα του ναού των Πτολεμαίων και ποια του Αδριανού. Ο Ρουφίνος πάντως μας περιγράφει τον ναό που έχτισε ο Αδριανός. Σύμφωνα με τον Ρουφίνο τα εκατό σκαλιά οδηγούσαν σε ένα περικλειστο χώρο, στα προπύλαια, όπου υπήρχαν τα καταλύματα των ιερών, και στο κεντρικό τμήμα του ναού. Εκεί στεγάζονταν ένα κολοσσιαίο άγαλμα του θεού από ξύλο και μέταλλο το οποίο περιβάλλονταν από τοίχους καλυμμένους με πολύτιμο μέταλλο. Το παλαιότερο μνημειώδες άγαλμα του Σαράπιδος αποδίδονταν, ίσως λανθασμένα, στο γλύπτη Βρύαξη, μαθητή του Σκόπα¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Welles 1962 σελ. 250

¹⁶⁸ Ρουφίνος, Historia Ecclesiastica II, 23

¹⁶⁹ Bernand 1994 σελ. 200 - 208

Γι' αυτό το άγαλμα ο Ρουφίνος παραλείπει να ονομάσει τον δημιουργό του. Ο Ρουφίνος αποτελεί ένα σημαντικό μάρτυρα εφόσον έζησε στην Αλεξάνδρεια την περίοδο της καταστροφής του ναού δηλ. στο τέλος του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. Χάρη σε αυτόν μαθαίνουμε πως πάνω από το ομοίωμά του υπήρχε ένα παράθυρο που επέτρεπε την έλευση του φωτός¹⁷⁰. Την περιγραφή του αυτή επαληθεύουμε χάρη στα νομίσματα της Αλεξάνδρειας όπου εικονίζεται ένας ελληνικός ναός με ένα τρίγωνο αέτωμα που στηρίζεται από τέσσερις κίονες ενώ παρουσιάζει μία είσοδο με δύο κίονες. Ο θεός απεικονίζεται όπως περιγράφεται από τον συγγραφέα ενώ τονίζεται ιδιαίτερα η σχέση του με το φως, τον θεό Ήλιο. Αυτές οι ηλιακές ιδιότητες που αποδίδονται στις θεότητες πηγάζουν από την θρησκευτική παράδοση των Φαραώ. Δεν σώζεται τίποτα από τον ναό. Καταστράφηκε εξ ολοκλήρου από τους Χριστιανούς τον 4^ο αιώνα μ.Χ.¹⁷¹. Οι ιστορικοί σχετίζουν την καταστροφή του με την αποστολή των στρατευμάτων του Επισκόπου Θεόφιλου με σκοπό το τέλος της λατρείας του Σάραπη το 391. Στα ερείπια του ναού κατασκευάστηκε μία μονή που αφιερώθηκε στον Άγιο Ιωάννη τον Βαπτιστή, γνωστή και με το όνομα Αγγέλιον. Με την σειρά της και αυτή καταστράφηκε τον 10^ο αιώνα μ.Χ.¹⁷².

Τώρα ένα αρχαιολογικό πάρκο περιβάλλει τα κατάλοιπα του ναού. Οι επισκέπτες μπορούν να δουν μόνο τις συμπαγείς θεμελιώσεις ενός Ρωμαϊκού κτιρίου και μερικούς κίονες διασκορπισμένους στο έδαφος. Βορειοδυτικά του ναού υπάρχουν τα κατάλοιπα ενός νειλόμετρου το οποίο χρησιμοποιούνταν για τις μετρήσεις της στάθμης του νερού στον Νείλο. Εκεί υπήρχε και μία στοά η οποία πίστευαν πως αποτελούσε την κόρη της διάσημης βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Αυτή περιελάμβανε αντίγραφα των χειρόγραφων της μεγάλης βιβλιοθήκης της πόλης. Στο τέλος καταστράφηκε και αυτή από τους χριστιανούς. Όπως έχω ήδη αναφέρει η λατρεία του Σαράπεως ήταν συνδεδεμένη με εκείνη της θεότητας Άπιδ των Φαραώ ο οποίος λατρεύονταν ιδιαίτερος στην Μέμφιδα έχοντας την μορφή Ταύρου. Στον 19^ο αιώνα ο Auguste Mariette ανάσκαψε στην Saqqara τις τεράστιες υπόγειες στοές στις οποίες οι ιεροί ταύροι είχαν θαφτεί. Στο Σαραπείο της Αλεξάνδρειας δύο στοές έχουν καθαριστεί. Στο βάθος μιας από αυτές είχε εγκατασταθεί ένα είδος παρεκκλησίου στο οποίο ένα άγαλμα φυσικών διαστάσεων, ένα άγαλμα του ταύρου Άπιδος¹⁷³ σε μαύρο βασάλτη είχε τοποθετηθεί. Η επιγραφή που βρέθηκε αναφέρει το όνομα του Αδριανού. Πρόκειται για ένα μνημείο του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα το οποίο εντυπωσιάζει τόσο ώστε φτάνουν σε σημείο να θεωρούν πως πρόκειται για την διάσημη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Στην πραγματικότητα όμως αποτελούσε έναν χώρο λατρείας που «παρουσίαζε» την σχέση του Πτολεμαίου θεού και των ζωόμορφων θεοτήτων της θρησκείας των Φαραώ.

¹⁷⁰ Thelamon 1974 σελ. 227 - 50

¹⁷¹ Butcher 1897 σελ. 215

¹⁷² Butcher 1897 σελ. 280

¹⁷³ Adriani 1961 πιν. 75

ΧΙΙΙ. Η βασιλική "μοίρα"

Όταν οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρονταν στο Πυρρούχιον (πιν. II εικ. 13) εννοούσαν την βασιλική συνοικία. Αυτό οφείλεται στην άμεση γειτνίαση του συγκροτήματος των ανακτόρων στα δυτικά με το Πυρρούχιον. Εκεί βρίσκονταν οι τελωνειακές αποθήκες του σιταριού. Η λέξη Πυρρούχιον προέρχεται από το πυρός που σημαίνει σιτάρι και το έχειν. Όμως συνήθως χρησιμοποιούσαν τα ονόματα Βρούχιον και Βρύχιον τα οποία είναι παραφθορά ή μάλλον λατινοποίηση του Πυρρούχιον από τους Ρωμαίους όταν έγιναν κύριοι της πόλης στα τέλη του 1^{ου} αιώνα π.Χ. Ο όρος πυρός είναι ιδιαίτερος σπάνιος στην κλασσική περίοδο ενώ τον συναντούμε μία φορά στον Όμηρο¹⁷⁴. Οι υπόλοιποι αρχαίοι συγγραφείς όπως ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης, ο Ξενοφών, ο Πλάτων, ο Αππιανός χρησιμοποιούν τον όρο σίτο στα έργα τους.

Εξαιτίας της σπανιότητας του όρου πυρός δημιουργήθηκε σύγχυση ανάμεσα στους συγγραφείς για το Πυρρούχιον. Σύμφωνα με τον Διόδωρο τα βασίλεια ήταν η μεγαλύτερη και λαμπρότερη συνοικία της Αλεξάνδρειας. Η λαμπρότητά της οφειλόνταν και στην επιθυμία κάθε Πτολεμαίου βασιλιά να χτίσει με δική του δαπάνη κτίρια μεγαλοπρεπέστερα από τα προγενέστερα¹⁷⁵. Με τον τρόπο αυτό το συγκρότημα των ανακτόρων αναπτύσσονταν αποκτώντας το σχήμα ενός τετραγώνου. Η έκταση που καταλάμβανε η βασιλική συνοικία σύμφωνα με τον Στράβωνα αποτελούσε το ένα τέταρτο ή και τρίτο όλης της Αλεξάνδρειας¹⁷⁶. Η μεγαλοπρέπεια των ανακτόρων έχει υμνηθεί από τον Στράβωνα από τον οποίο μαθαίνουμε πως μαρμαρίνες σκάλες οδηγούσαν από τον βασιλικό λιμένα, τον "ορυκτόν" και "κρυπτόν" στο επίπεδο χώρο του συγκροτήματος¹⁷⁷.

Ο ίδιος στην συνέχεια περιγράφει τα ανάκτορα όπως φαίνονται από το Μέγα Λιμένα. Στα δεξιά ο ναυτιλλόμενος παρατηρεί το νησί και τον πύργο του Φάρου. Αριστερά υψώνεται πάνω στην Λοχιάδα Άκρα ένα βασιλικό ανάκτορο το οποίο εφάπτεται με τα εσωτερικά ανάκτορα. Αυτά περιλαμβάνουν χώρους ψυχαγωγίας επιμελημένης κατασκευής καθώς και κήπους. Μετά αναφέρει το κλειστό λιμάνι που χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά οι βασιλείς. Χάρη στον Στράβωνα μαθαίνουμε για το νησάκι Αντίρροδος στο οποίο υπήρχε ένα ανάκτορο και ένα μικρό λιμάνι και το οποίο βρίσκονταν απέναντι από το ιδιωτικό βασιλικό λιμάνι. Το τετράγωνο λοιπόν των ανακτόρων άρχιζε από την Λοχιάδα Άκρα, που ήταν μία γλώσσα γης - ακρωτήριο στο ανατολικό άκρο του Μεγάλου Λιμένος. Απέναντι στο βασιλικό λιμανάκι βρίσκονταν η μία από τις τρεις πλατείες της Αλεξάνδρειας. Η βόρεια παράλια πλευρά του βασιλικού αυτού χώρου ακολουθούσε την παραλία του Μεγάλου Λιμένος προς τα δυτικά ως το Καισάρειον στην θέση του σημερινού Ιταλικού προξενείου και των αφετηριών των προαστίων του Ραμλίου. Κατόπιν κατευθύνονταν νότια κατά μήκος της Λεωφόρου του Σώματος και στην διασταύρωσή της με την Κανωβική Λεωφόρο. Στην συνέχεια ακολουθώντας τον δρόμο αυτό προς τα ανατολικά και κάμπτοντας βόρεια τερματιζόνταν στην παραλία

¹⁷⁴ Όμηρος, Οδύσσεια, 604 Δ'

¹⁷⁵ Διόδωρος Σικελιώτης ΙΖ', Ν - ΝΓ'

¹⁷⁶ Στράβων ΙΖ', Ι, 8

¹⁷⁷ Στράβων ΙΖ', Ι, 9 - 10. Forster 1990 σελ. 16

ανατολικά της Λοχιάδος Άκρα. Περιελάμβανε το συγκρότημα τις σημερινές συνοικίες Μαζαρίτα, κέντρον, Μισάλλα, Ελληνική Συνοικία.

Μέρος των βασιλικών ανακτόρων ήταν και το Μουσείο. Είχε δημόσιο περίπατο, εξέδρα και ένα μεγάλο κτίριο στο οποίο σιτιζόνταν οι φιλόλογοι που μετέχουν του Μουσείου¹⁷⁸. Γι' αυτούς υπήρχε ένα κοινό ταμείο και ένας ιερέας ο οποίος οριζόνταν από τον βασιλιά. Ο Στράβωνας δεν περιορίζεται μόνο σε αυτά. Αναφέρει πως ένα μεγάλο μέρος του ιδρύματος ήταν υπαίθριο και πως φιλοξενούσε την περίφημη βιβλιοθήκη. Παραμένει άγνωστο ποιος υποκίνησε την ίδρυση αυτού του κέντρου. ερευνών και μελέτης. Ο πιο πιθανός ιδρυτής φαίνεται πως είναι ο Μακεδόνας Δημήτριος Φαληρέυς¹⁷⁹ ο οποίος διοίκησε την Αθήνα για 10 χρόνια.

Ο Δημήτριος είχε δεχθεί άμεσα την πνευματική κληρονομιά του Αριστοτέλη και βρήκε τρόπο να την διοχετεύσει μέσω της ίδρυσης του Μουσείου όταν κατέφυγε στην Αλεξάνδρεια. Ο χαρακτήρας του Μουσείου υπήρξε ηθελημένα κοσμοπολίτικος. Τα μέλη του μουσείου προέρχονταν από όλες τις περιοχές του Μεσογειακού κόσμου¹⁸⁰. Στο χώρο του μουσείου αναπτύχθηκε κάθε είδους επιστήμη. Χάρη στον Στράβωνα μαθαίνουμε ακόμα πως μέρος των ανακτόρων είναι και το Σήμα δηλαδή ένας περίβολος που περιέχει τους τάφους των Πτολεμαίων και του Αλεξάνδρου¹⁸¹. Τα Πτολεμαϊκά ανάκτορα αποτελούσαν πηγή όλων των μορφών εξουσίας είτε πρόκειται για στρατιωτική, οικονομική. Τα ανάκτορα επεμβαίνανε ακόμη και στην διεύθυνση του Μουσείου.

Οι Πτολεμαίοι ήλεγχαν όλες τις οικονομικές δραστηριότητες καθώς και την εργασία των επιστημόνων του Μουσείου και της περίφημης Βιβλιοθήκης Μητρος τμήμα του Μουσείου. Τα ανάκτορα όμως γειτνιάζαν και με άλλα θαυμαστά κτίρια τα οποία είχαν σκοπό την ψυχαγωγία των βασιλέων. Χάρη στις τόσο πολύτιμες πληροφορίες που μας δίνει ο Στράβων γνωρίζουμε πως δίπλα από το συγκρότημα των ανακτόρων είχε ανοικοδομηθεί ένα θέατρο¹⁸². Τοποθετείται σύμφωνα με τους αρχαιολόγους στην θέση του νοσοκομείου της κυβερνήσεως εφόσον στο έδαφος βρέθηκαν τμήματα κιόνων¹⁸³. Στο ίδιο σημείο είχαν ανασκαφθεί κατάλοιπα κλιμάκων μέσα σε ένα ημικύκλιο. Τα κατάλοιπα αυτά ήταν κατασκευασμένα από ελληνικό μάρμαρο και χαραγμένα με γράμματα. Η μαρτυρία του Καίσαρα¹⁸⁴ σχετικά με το θέατρο είναι ιδιαίτερος σημαντική. Φαίνεται πως η θέση του θεάτρου δίπλα στο ανάκτορο ήταν στρατηγικής σημασίας εφόσον έπαιζε τον ρόλο της ακρόπολης, του φρουρίου.

Ακόμη μέσω αυτού είχε κανείς πρόσβαση στο λιμάνι και στα βασιλικά ναυπηγεία. Σημαντική θέση κατείχε και το γειτονικό στα ανάκτορα κυρίαρχο πτολεμαϊκό γυμνάσιο¹⁸⁵. Στην βασιλική συνοικία υπήρχε ακόμη ένα στάδιο¹⁸⁶, ένα αμφιθέατρο, το δικαστήριο και τέλος ο ιππόδρομος¹⁸⁷. Η συνοικία ή η μοίρα Ε

¹⁷⁸ Στράβων, XVII, 1, 8 - 9

¹⁷⁹ Mosse 1992 σελ. 83 - 92

¹⁸⁰ Lallot 1992 σελ. 93 - 99

¹⁸¹ Στράβων IZ', I, 3 - 6

¹⁸² Στράβων IZ', I, 3 - 6

¹⁸³ Breccia, 1914 σελ. 77. Calderini 1935 σελ. 114

¹⁸⁴ Ιουλιού Καίσαρος De bello civilis, III, 112

¹⁸⁵ Στράβων IZ', I, 3 - 6. Breccia, 1914 σελ. 158. Calderini 1935 σελ. 107 - 108

¹⁸⁶ Saint - Genis 1818 σελ. 72 - 76

¹⁸⁷ Πλούταρχος, Βίος Αντωνίου, 97

λοιπόν αποτελούνταν από δημόσια κτίρια. Η Αλεξάνδρεια αποτέλεσε την έδρα ή καλύτερα την πρωτεύουσα ενός ανεξάρτητου κράτους της πτολεμαϊκής Αιγύπτου. Τα ανάκτορά της υπήρξαν πηγή εξουσίας καθώς και τόπος διαμονής των βασιλέων.

Στο συγκρότημα των ανακτόρων ζούσαν και εργάζονταν όλοι όσοι υπηρετούσαν την εξουσία του βασιλιά και κατ' επέκταση το βασίλειο είτε πρόκειται για τους στρατιώτες της βασιλικής φρουράς είτε για τους κρατικούς λειτουργούς. Στην ουσία επρόκειτο για μία πόλη μέσα στην πόλη με τον δικό της λιμένα το Μουσείο και άλλα οικοδομήματα. Οι Πτολεμαίοι ακόμη σε ένα σημείο προς το κέντρο τιμούσαν τον ιδρυτή της πόλης έχοντας στήσει έναν ανδριάντα. Ο μόνος που τον μνημονεύει είναι ο σοφιστής του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα Λιβάνιος στην έκτη των Εκφράσεων του. Η συνοικία γνώρισε το τραγικό της τέλος το 273 μ.Χ. κατά την διάρκεια των μαχών των Ρωμαίων και της Ζηνοβίας, βασίλισσας της Παλμύρας. Μετά την νίκη του ο Αυρήλιος λαφυραγώγησε την πόλη καταστρέφοντας ένα τμήμα της.

Όσον αφορά το εσωτερικό των ανακτόρων δεν γνωρίζουμε απολύτως τίποτα πέρα των στοιχείων που μας παρέχει ο Θεόκριτος στο Ειδύλλιο XV, με τίτλο "Γυναίκες των Συρακουσών" όπου η Γοργώ και η Πραξινόη θαυμάζουν τους τάπητες των ανακτόρων. Οι ερευνητές θεωρούν πως πηγές πληροφοριών θα μπορούσαν να αποτελέσουν οι διάφορες απεικονίσεις των ανακτόρων όπως οι πομπηιανές τοιχογραφίες ή το ψηφιδωτό δάπεδο της Palestrina.

XIV. Οι νεκροπόλεις

Στην περίπτωση της Αλεξάνδρειας δεν αρκεί να χρησιμοποιήσουμε τον όρο πόλη νεκρών αν και υπαινίσσεται κάτι εξαιρετικά μεγάλο. Στην πραγματικότητα πρέπει να αναφερθούμε στις νεκροπόλεις εφόσον έχουν ανακαλυφθεί πολλαπλές δυτικά του Kom el Chougafa σε αυτή την ακολουθία των λόφων που φτάνει ως την ακροθαλασσιά, ως το El Dekheila, στο νότο του Agami. Σήμερα ακολουθώντας τον δρόμο για την παράλια πλευρά, που είναι σχεδόν παράλληλος με την ακτογραμμή, διασχίζουμε όλες τις περιοχές που έχουν δώσει τις σύγχρονες ονομασίες τους στις διάφορες νεκροπόλεις που έχουν ανασκαφεί. Οι περιοχές αυτές έχουν καταληφθεί πλέον από εργοστάσια, από στρατιωτικές εγκαταστάσεις καθιστώντας με τον τρόπο αυτό τις ανασκαφές σχεδόν αδύνατες. Εξαιτίας του εδάφους αλλά και των μετατροπών των υπογείων στοών σε κατοικίες, και όχι μόνο, είναι δύσκολο για τους σύγχρονους αρχαιολόγους να "τοποθετήσουν" τις υπόγειες στοές σύμφωνα με τις υποδείξεις ενός αρχαιολόγου ή ενός ταξιδιώτη του προηγούμενου αιώνα.

1. Οι δυτικές νεκροπόλεις

Οι τύμβοι και οι υπόγειες στοές αυτής της δυτικής νεκρόπολης εκτείνονται δυτικά από το κανάλι Makmoudiek, έως αυτό το μικρό κανάλι που πηγάζει από την Λίμνη Μαρεώτιδα και εκβάλλει στην θάλασσα περίπου τέσσερα χιλιόμετρα από το σύγχρονο λιμάνι, στο σημείο Bab el- Arab. Σε αυτό το σημείο συναντούμε τις συνοικίες του Gabbari, του El Mafraisa, του Oum Koubebah, του Souk el Wardian, του Mex. Σε αυτές τις έρευνες και εξαιτίας αυτών των συνθηκών οι περιγραφές των αρχαίων ταξιδιωτών αποκτούν για αυτή την περιοχή μία ιδιαίτερη σημασία. Από όλες τις υπόγειες στοές η πιο μεγάλη και πιο πολύπλοκη ήταν αυτή της περιοχής Wardian (πιν. II εικ. 9) που ανακαλύφθηκε, αν και ένα τμήμα της καταστράφηκε, το 1953¹⁸⁸.

Το μέγεθός της είχε τόσο εντυπωσιάσει τους ταξιδιώτες που θεωρούσαν πως επρόκειτο για ένα υπόγειο ναό ή ακόμα για έναν βασιλικό τύμβο¹⁸⁹. Αυτό το υπόγειο μνημείο βρίσκεται πολύ κοντά στην θάλασσα περίπου τέσσερα χιλιόμετρα από τα αρχαία τείχη της Αλεξάνδρειας. Σύμφωνα με τα σχέδια του Martin ο κύριος άξονας του μνημείου είναι προσανατολισμένος Βορειοδυτικά - Νοτιοανατολικά. Ένας διάδρομος ακολουθώντας αυτήν την κατεύθυνση οδηγεί σε μία καταπληκτική τετραγωνισμένη αίθουσα η οποία στηρίζονταν πάνω σε δώδεκα κίονες. Οι δύο πλευρές της που είναι παράλληλες με το κύριο άξονα είναι πανομοιότυπες. Σε αυτές υπάρχουν ενχάρακτα σχέδια που μαρτυρούν πως η διακόσμηση της αίθουσας δεν ολοκληρώθηκε.

Κάθε μία από αυτές τις πλευρές πλαισιώνεται από τρεις στοές. Οι άλλες δύο πλευρές που είναι κάθετες στον άξονα δεν φέρουν κανένα ίχνος διακόσμησης. Σε αυτές τις πλευρές είναι τοποθετημένες δύο θύρες εκ των οποίων η μία οδηγεί στην είσοδο ενώ η άλλη στο μπροστινό τμήμα του κτιρίου. Μετά από αυτή την θύρα

¹⁸⁸ Martin, 1818 σελ. 200

¹⁸⁹ Botti, 1896 σελ. 800 - 835

υπάρχουν άλλες δύο που δημιουργούν στοές μέσω των οποίων εισδύουμε σε δύο αίθουσες. Σε κάθε πλευρά από αυτές τις αίθουσες τοποθετούνταν τα σώματα των νεκρών. Στις δύο πλευρές σε κάθε αίθουσα υπάρχουν δύο πολύ μικρά δωμάτια. Από μία τρύπα στον βόρειο τοίχο του μικρού τοποθετημένου στα δεξιά δωματίου της Νοτιοανατολικής αίθουσας εισβάλουμε σε μία τετραγωνισμένη αίθουσα χωρίς κανένα ίχνος διακόσμησης.

Δύο ανοίγματα συναντάμε στο χώρο αυτό. Το ένα οδηγεί σε έναν διάδρομο που αναπτύσσεται κατά μήκος του κεντρικού άξονα και το άλλο μας οδηγεί σε έναν ακόμη διάδρομο. Αυτός στην συνέχεια κατέληγε σε ένα περιστύλιο που υποστηρίζονταν από κίονες εκ των οποίων οι τέσσερις ήταν ορατοί. Σύμφωνα με τον Martin¹⁹⁰ αυτό το περιστύλιο πρέπει να ακολουθείται από μία ακόμα τετραγωνισμένη αίθουσα. Επιστρέφοντας στο τετραγωνισμένο δωμάτιο με τους δώδεκα κίονες και κοιτάζοντας προς την αντίθετη κατεύθυνση διεισδύουμε σε ένα ορθογώνιο δωμάτιο. Τέσσερις στοές ανοίγουν από τις τέσσερις πλευρές της αίθουσας.

Αν διασχίσουμε αυτή την αίθουσα με τις στοές φτάνουμε στο πιο βαθύ και φροντισμένο σημείο. Πρόκειται για ένα θολωτό κυκλοειδές οικοδόμημα με παραστάδες. Περιμετρικά υπάρχουν τρεις ομάδες τριών τύμβων. Επιστρέφοντας στην αίθουσα με τις στοές βλέπουμε πως αναπτύσσονται δύο προθάλαμοι που δίνουν πρόσβαση σε δύο μικρά δωμάτια. Από ένα άνοιγμα της ίδιας αίθουσας καταλήγουμε σε ένα τμήμα του κτιρίου που είναι κατασκευασμένο παράλληλα με αυτό που έχουμε δει. Εδώ συναντάμε ακόμη δύο τετραγωνισμένες αίθουσες οι οποίες επικοινωνούν χάρη σε τρεις θύρες. Αυτές οι δύο πλαισιώνονται από άλλες δύο μικρότερες τετραγωνισμένες αίθουσες. Σε αυτούς τους χώρους βρέθηκαν βωμοί για θυσίες. Όπως έχει υπολογιστεί το μνημείο μπορούσε να "φιλοξενήσει" τουλάχιστον ογδόντα τρεις νεκρούς. Πολλοί ερευνητές έχουν αναρωτηθεί από πού πηγάζει αυτή η αρχιτεκτονική σύνθεση¹⁹¹.

Στοιχεία που μιμούνται την αιγυπτιακή νοοτροπία, τεχνική είναι το περιστύλιο, η αρχιτεκτονική μορφή της εισόδου καθώς και οι τριπλές θύρες, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι ερευνητές. Εν τούτοις υπάρχουν κάποιοι που πιστεύουν πως η αρχιτεκτονική, το σχέδιο και η διακόσμηση του κτιρίου δείχνουν πως είναι εξ ολοκλήρου ελληνική¹⁹². Για να χρονολογήσουμε τις κατακόμβες σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι επιγραφές. Η μορφή των γραμμάτων, η φύση των ιδίων των ονομάτων, καμιά φορά η ημερομηνία καθώς και ορισμένες σπάνιες λέξεις αποτελούν χρονολογικά στοιχεία. Αυτή η κατακόμβη τοποθετείται στον 1^ο αιώνα π.Χ. δηλ. στο τέλος της ελληνιστικής εποχής και στην αρχή της ρωμαϊκής. Όμως δεδομένου των ομοιοτήτων που παρουσιάζει με την κατακόμβη της συνοικίας Kom el Chougafa ίσως τοποθετείται στον 1^ο αιώνα μ.Χ. Μία άλλη κατακόμβη που έγινε "γνωστή" χάρη στη μελέτη των επιγραφών είναι αυτή που ανακαλύφθηκε από τον Agnew¹⁹³ στο Gabbari(πιν.ΙΙ εικ.10).

Αυτή η κατακόμβη βρίσκονταν κοντά στο δυτικό λιμάνι της Αλεξάνδρειας και ανάμεσα στο κανάλι Makmoudieh και στο ανάκτορο και στους κήπους του Ibrahim pasá. Η διαμόρφωσή της είναι παρόμοια αν όχι πανομοιότυπη με τις άλλες.

¹⁹⁰ Martin, 1818 κεφάλαιο 26^ο

¹⁹¹ Pagenstecher 1919 σελ. 102 - 104, 134 - 141. Breccia 1921 σελ. 71 - 83

¹⁹² Noshy 1937 σελ. 35 - 36. Preaux 1938 σελ. 435 - 438

¹⁹³ Agnew 1840 σελ. 152 - 170. Botti 1902 σελ. 20

Αποτελείται από τετραγωνισμένες αίθουσες κατάλληλα διαμορφωμένες ώστε να δέχονται σαρκοφάγους. Ακόμη και όταν δεν υπάρχουν επιγραφές οι τύμβοι της δυτικής νεκρόπολης είναι εντυπωσιακοί. Αυτό οφείλεται στην τόσο καλή τους κατάσταση και στην περιγραφή εκείνων που τις είδαν προ της καταστροφής τους. Το ίδιο συμβαίνει με ένα σύνολο τύμβων στο Gabbari κοντά στο φρούριο Saleh¹⁹⁴. Εκεί οι περιηγητές συνάντησαν ασβεστοειδή μνημεία με ορθογώνιο ή τετράγωνο σχήματα οποία έδιναν την εντύπωση ενός οικογενειακού τύμβου. Ο τύμβος ήταν λαξευμένος στην επιφάνεια του βράχου δημιουργώντας τον κατάλληλο χώρο για τις μούμιες. Εφάμιλλες κατακόμβες ανάσκαψε το 1899 ο H. Thiersch¹⁹⁵. Χάρη σε αυτές τις ανασκαμμένες κατακόμβες και τύμβους είμαστε σε θέση να αποκαταστήσουμε εν μέρει την εικόνα της δυτικής νεκρόπολης.

2. Η ανατολική νεκρόπολη και η νεκρόπολη του φάρου

Ο Στράβων στην περιγραφή του για την Αλεξάνδρεια αναφέρθηκε μόνο στην δυτική νεκρόπολη δίνοντας την εντύπωση πως δεν υπήρχε καμία άλλη και πως επρόκειτο για την μοναδική. Στην πραγματικότητα παρέλειψε να αναφερθεί στην νεκρόπολη στο δυτικό τμήμα της νήσου του Φάρου και στην ανατολική νεκρόπολη της πόλης. Η τελευταία αναπτύσσεται κατά μήκος της ανατολικής ακτής της Αλεξάνδρειας αρχίζοντας από το ακρωτήριο Λοχίας όπου υπήρχαν τα ανάκτορα. Ακολουθώντας αυτή την διαδρομή συναντούμε τις συνοικίες που έχουν δώσει τα ονόματά τους στις αρχαίες νεκροπόλεις¹⁹⁶.

Πρόκειται για τις περιοχές Chatby, Ibrahimieh, Sidi - Gaber, Kleopatra, Mustarha - Pacha, Hadra καθώς και για το κήπο Αντωνιάδη όπου συγκεντρώνονται οι πιο διάσημοι τύμβοι. Αυτές οι περιοχές συντελούν, αποτελούν την ανατολική νεκρόπολη χάρη στην οποία αύξησε τα εκθέματά του το μουσείο της Αλεξάνδρειας. Ο πιθανότερος λόγος που ο Στράβων δεν "ασχολήθηκε" κατά την διάρκεια της επίσκεψής του με αυτές τις δύο νεκροπόλεις είναι το γεγονός ότι είχαν εγκαταλειφθεί¹⁹⁷. Εκείνη την περίοδο οι Αλεξανδρινοί είχαν αποκτήσει την συνήθεια να ενταφιάζουν τους νεκρούς τους στην άλλη πλευρά της πόλης.

Η ανατολική νεκρόπολη

Η νεκρόπολη του Chatby (πιν. II εικ. 10) είναι η πρώτη που συναντούμε όταν κατευθυνόμαστε ανατολικά από το ακρωτήριο Λοχίας. Σε αυτή βρίσκουμε τύμβους της αρχής της Πτολεμαϊκής περιόδου. Το όνομα της νεκρόπολης καθώς και όλης της συνοικίας προέρχεται από έναν ασκητή μουσουλμάνο ο οποίος ενταφιάστηκε στην περιοχή. Η νεκρόπολη ανακαλύφθηκε από τον Ιωαννίδη ο οποίος έψαχνε να βρει τον τύμβο του Αλεξάνδρου το 1893. Κατόπιν η περιοχή ανεσκάφει, υπό την διεύθυνση του μουσείου της πόλης¹⁹⁸, δίνοντας σημαντικά ευρήματα. Χάρη στις

¹⁹⁴ Botti 1899 σελ. 43 - 45

¹⁹⁵ Thiersch 1900 σελ. 7 - 40

¹⁹⁶ Calderini 1935 σελ. 132. Pagenstecher 1919 σελ. 1 - 216

¹⁹⁷ Breccia 1914 σελ. 70

¹⁹⁸ Botti 1898 σελ. 95 - 98

επιτύμβιες στήλες που έχουν έρθει στο φως γνωρίζουμε το όνομα, το πατρώνυμο και την καταγωγή των νεκρών. Ακόμη έχουν ανασκαφθεί κτερίσματα κάθε είδους όπως αγγεία και γλυπτά¹⁹⁹. Το ύψος, επίπεδο του εδάφους παρουσίασε διακυμάνσεις κατά την διάρκεια της αρχαιότητας. Η νεκρόπολη του Chatby θεωρείται πως είναι η αρχαιότερη εφόσον την τοποθετούν στην ίδια χρονική περίοδο με εκείνη της ιδρύσεως της πόλης²⁰⁰.

Υπάρχουν προσθήκες όμως που χρονολογούνται στα τέλη του 3^{ου} καθώς και στον 2^ο αιώνα π.Χ. Μελετώντας το σύνολο των τύμβων παρατηρούμε ορισμένους μεμονωμένους της ρωμαϊκής περιόδου. Αυτό το νεκροταφείο χρησιμοποιούνταν από τους Αλεξανδρινούς και κατόπιν από τους Ρωμαίους για τέσσερις περίπου αιώνες. Ακόμη αυτή η περιοχή άρχισε να κατοικείται από τα τέλη του 1^{ου} αιώνα π.Χ. όταν άρχισε να εξαπλώνεται η πόλη²⁰¹. Οι κατακόμβες του Chatby παρουσιάζουν μία ιδιόμορφη δομή. Η είσοδος, τοποθετημένη στον βορρά, μας οδηγεί σε ένα μακρύ διάδρομο ο οποίος παρουσιάζει δύο ανοίγματα. Το δυτικό οδηγεί σε ένα κλειστό δωμάτιο ενώ το νότιο καταλήγει σε ένα προθάλαμο ο οποίος πλαισιώνεται νοτιοανατολικά από δύο αίθουσες. Η νότια αίθουσα, επονομαζόμενη αυλή λόγω του μεγέθους της ενώνεται με δύο επιμέρους χώρους. Ο δυτικός χώρος είναι ο προθάλαμος ο οποίος με την σειρά του ενώνεται με τον χώρο που φιλοξενούσε τους νεκρούς.

Λίγα χιλιόμετρα ανατολικά του Chatby συναντούμε την νεκρόπολη του Ibrahimieh η οποία ανεσκάφει το 1873²⁰². Εδώ υπήρχαν τύμβοι εβραίων που χρονολογούνται στο α' μισό του 3^{ου} αιώνα π.Χ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι επιγραφές πάνω στις επιτύμβιες στήλες. Χάρη σε αυτές κατανοούμε τον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτιζε η εβραϊκή κοινωνία στην ζωή της αρχαίας Αλεξάνδρειας. Στην νεκρόπολη αυτή όμως υπήρχαν και έλληνες όπως μαρτυρούν οι επιγραφές²⁰³. Σε αυτή την νεκρόπολη βρέθηκε το 1888 από τον Νερούτσο ένας τύμβος στρατιωτών. Άλλοι παρόμοιοι τύμβοι έχουν βρεθεί στις συνοικίες Sidi - Gaber, Kleopatra, Mustapha - Pacha και Hadra²⁰⁴.

¹⁹⁹ Breccia 1907 σελ. 3 - 4

²⁰⁰ Breccia 1912 σελ. 1 - 212

²⁰¹ Brown 1957 σελ. 13, 24

²⁰² Neroutsos 1872 σελ. 111 - 116

²⁰³ Breccia 1911 σελ. νούμερο 251

²⁰⁴ Neroutsos 1888 σελ. 116 - 118. Adriani 1936 σελ. 1 - 191. Neroutsos 1874 - 75 σελ. 184 - 189

Η νεκρόπολη της νήσου Φάρος

Στην Φάρο και στην Ρακώτι υπήρχε μία συνοικία τυπικά αιγυπτιακή. Οι τύμβοι της περιοχής αυτής ανήκουν στον 2^ο αιώνα π.Χ. Παρουσιάζουν την ίδια δομή με τις κατακόμβες και τύμβους των άλλων νεκροπόλεων. Επρόκειτο για τις κατοικίες των νεκρών όπου οι συγγενείς τους τελούσαν τελετές και προσέφεραν δωρεές και κτερίσματα σε αυτούς. Όλες οι κατακόμβες παρουσίαζαν έναν προθάλαμο, μία αυλή και το δωμάτιο του νεκρού (οίκος). Έντεκα συνολικά υπόγεια συγκροτήματα ήρθαν στο φως στο Rasel - Tin²⁰⁵ κατά την διάρκεια ανασκαφών των ετών 1913 - 1914 και 1939 - 40. μερικά μέτρα ανατολικά των προηγούμενων συγκροτημάτων βρέθηκαν στο Anfoucky²⁰⁶ έξι ακόμη υπόγειες κατασκευές.

²⁰⁵ Adriani 1952 σελ. 48 - 54

²⁰⁶ Adriani 1952 σελ. 56 - 61

Η νεκρόπολη του Kom el Chougafa

Η νεκρόπολη αυτή βρίσκεται στην συνοικία της Ρακώτιδος και αποτελεί πιθανότατα την σημαντικότερη νεκρόπολη της πόλης του Αλεξάνδρου²⁰⁷. Στην αρχαιότητα εκτείνονταν δίπλα από το Σαραπείο εκεί που τώρα υπάρχει μόνο ο κίονας του Πομπηίου. Στον λόφο των οστράκων όπως τον αποκαλούν οι Αιγύπτιοι (Kom el Chougafa) σε ένα μεγάλο οικόπεδο, όπου μας οδηγεί η οδός Αμπντ Μαντούρ υπάρχει μία υπόγεια κάθοδος. Μία ελικοειδής σκάλα οδηγεί στο υπόγειο αυτό συγκρότημα των τριών ορόφων. Ο Μπόττι πρώτος διευθυντής του ελληνορωμαϊκού μουσείου ανακάλυψε μαζί με τον Νερούτσο²⁰⁸ στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αυτήν την υπόγεια νεκρόπολη, η οποία αποτελείται από τρεις ορόφους.

Στον πρώτο όροφο παρατηρούμε στην αριστερή πλευρά το νεκρικό τρικλίνιο. Επρόκειτο για ένα είδος εστιατορίου όπου οι συγγενείς συγκεντρώνονταν για να τιμήσουν τον νεκρό στο επικήδειο δείπνο. Ακολουθώντας την κλίμακα φτάνουμε στον δεύτερο όροφο, όπου υπάρχει ο κεντρικός και σημαντικότερος χώρος του κτίσματος. Στην συνέχεια η κλίμακα διαιρείται σε δύο άλλες. Φτάνοντας στον τελευταίο όροφο βλέπουμε πως έχουν διεισδύσει σε αυτόν νερά. Η καθίζηση του Αλεξανδρινού εδάφους έχει προκαλέσει σοβαρές ζημιές σε αναρίθμητα μνημεία.

Στον τρίτο όροφο συναντάμε το νεκρικό θάλαμο του οποίου η πρόσοψη στηρίζεται σε δύο στύλους αιγυπτιακού ρυθμού με δέσμες παπύρων και με ανθοφόρα κιονόκρανα. Ανάλογα κιονόκρανα παρουσιάζουν οι δύο άλλοι στύλοι αιγυπτιακού ρυθμού οι οποίοι βρίσκονται στον ίδιο χώρο. Οι στύλοι, τα κιονόκρανα και ο θριγκός είναι διακοσμημένοι με ένα πτερωτό, ουραιοφόρο ηλιακό δίσκο, ανάμεσα σε δύο γεράκια και σε ένα οδοντωτό διάζωμα. Βάσει της διακόσμησης, της αρχιτεκτονικής καθώς και των ανάγλυφων θεμάτων αιγυπτιακής τεχνοτροπίας το κτίσμα χρονολογείται στα τέλη του 1^{ου} αιώνα μ.Χ. και στις αρχές του 2^{ου}. Η άποψη αυτή των ερευνητών "επαληθεύεται" χάρη στο ουραιοφόρο διάζωμα και τον ηλιακό δίσκο που είναι συνηθισμένα μοτίβα των τελευταίων αιγυπτιακών αυτοκρατοριών.

Ο νεκρικός θάλαμος είναι πλούσια διακοσμημένος όπως μαρτυρούν και οι μεγάλοι ανάγλυφοι γενειοφόροι δαίμονες με μορφή φιδιών που πλαισιώνουν τις δύο πλευρές της εισόδου. Ο τρόπος με τον οποίο απεικονίζονται οι δαίμονες φανερώνει επιρροή από την ελληνική και αιγυπτιακή τεχνοτροπία. Δίπλα τους υπάρχει το κηρύκειο του Ερμή ο οποίος ως νεκροπομπός ήταν απαραίτητος για την έλευση των νεκρών στον κάτω κόσμο. Παρατηρούμε πως εκτός από το κηρύκειο είχαν και τον θύρσο, ραβδί τυλιγμένο με φύλλα κισσού που κρατούσαν οι πιστοί του Διονύσου κατά την διάρκεια των τελετών τους. Οι δαίμονες στο κεφάλι έφεραν το διπλό βασιλικό στέμμα των Φαραώ Pcheut.

Το διπλό βασιλικό στέμμα συμβολίζει τα δύο τμήματα - βασιλεία της Αιγύπτου, την Άνω και Κάτω Αίγυπτο, τα οποία χωρίζονταν εξαιτίας του Νείλου. Είναι φανερό πως ο αιγυπτιακός και ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός έχουν ενωθεί και ότι το προϊόν, αποτέλεσμα της ένωσής τους είναι ο αλεξανδρινός πολιτισμός. Για να εκφοβίζουν τους εισβολείς αυτών των ιερών χώρων οι κατασκευαστές είχαν τοποθετήσει ασπίδες πάνω από τους δαίμονες με την κεφαλή της γοργόνας

²⁰⁷ Botti 1893 σελ. 38. Breccia 1914 σελ. 104 - 114

²⁰⁸ Botti 1893 σελ. 40. Neroutsos 1888 σελ. 119 - 122

Μέδουσας. Όπως και στις προηγούμενες και προγενέστερες υπόγειες νεκροπόλεις έτσι και εδώ υπάρχουν σαρκοφάγοι, για την ακρίβεια τρεις, στις πλευρές του θαλάμου λαξευμένες στο βράχο.

Όλο το κτίσμα είναι λαξευμένο στον απολιθωμένο αμμώδη βράχο. Οι σαρκοφάγοι με τα καλύμματά τους είναι διακοσμημένες με ανθοπλέγματα και άλλα συμβολικά διακοσμητικά στοιχεία. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσες είναι οι ανάγλυφες παραστάσεις του μομοποιημένου, ταριχευμένου Όσιρη πάνω σε νεκρική κλίνη, με βασιλικό στέμμα και τον ουραίο στο κεφάλι. Την σκηνή πλαισιώνουν άλλες τρεις αιγυπτιακές θεότητες. Στο κεφάλι της κλίνης παρατηρούμε σε όρθια στάση τον ιβικέφαλο Θωτ, θεό της γραφής και της επιστήμης. Στα πόδια του κρεβατιού απεικονίζεται και ο ιερακοκέφαλος Ώρος, ηλιακή θεότητα, ενώ πίσω από την κλίνη στέκεται ο Ανούβις κυνοκέφαλος, θεός της Ταριχειας.

Πιστεύεται πως όλη αυτή η νεκρόπολη αποτελούσε ατομική ιδιοκτησία ενός Αλεξανδρινού²⁰⁹, ο οποίος έθαβε τους νεκρούς έναντι αμοιβής. Η νεκρόπολη διατηρείται μέχρι σήμερα σε πολύ καλή κατάσταση συνδυάζοντας τρεις διαφορετικούς ρυθμούς : ελληνικό, ρωμαϊκό και αιγυπτιακό. Όσον αφορά τις θεότητες που "πλαισιώνουν" το νεκρικό θάλαμο οι μελετητές υποστηρίζουν πως ανήκουν στο ελληνορωμαϊκό πάνθεο αναδεικνύοντας το μείγμα των ελληνορωμαϊκών και αιγυπτιακών ρυθμών όπως αντικατοπτρίζεται στην αρχιτεκτονική και στα γλυπτά αυτού του συνόλου²¹⁰.

Πρέπει να αναφέρω τέλος πως στον πρώτο όροφο στην αριστερή πλευρά υπάρχει η Αίθουσα του Καρακάλα η οποία φιλοξενούσε και φιλοξενεί, τώρα σε μία γυάλινη προθήκη, κρανία και οστά ανθρώπων και αλόγων. Τα κρανία και τα στα προέρχονται από νέους αλεξανδρινούς που προσπάθησε αρχικώς να δολοφονήσει ο αυτοκράτωρ Καρακάλας μέσα στο γυμνάσιο το 215 επειδή εναντιώνονταν στην εξουσία του. Όσοι μπόρεσαν να διαφύγουν κατευθύνθηκαν στην νεκρόπολη όπου τους περίμενε το τραγικό τους τέλος.

²⁰⁹ Breccia 1914 σελ. 109

²¹⁰ Breccia 1914 σελ. 112

XV. Ο τάφος του Αλεξάνδρου

Που βρίσκεται το Σώμα ή καλύτερα το σήμα (τύμβος) του Αλεξάνδρου; Πρόκειται για μία ερώτηση που ανά τους αιώνες έχει απασχολήσει τους ερευνητές οι οποίοι έχουν στραφεί, για τον λόγο αυτό, στις αρχαίες πηγές αλλά και στις ανασκαφές. Οι αρχαίοι συγγραφείς δεν συμφωνούν για τον τόπο όπου ετάφη ο κατακτητής ενώ μας δίνουν ελλιπείς πληροφορίες για την πιθανή μετακίνησή του. Όσον αφορά τις ανασκαφές, αυτές δεν μπόρεσαν να προσφέρουν απολύτως τίποτα στην διεξαγωγή των ερευνών. Ας στραφούμε καταρχήν στις αρχαίες πηγές. Ο Πausανίας²¹¹ αναφέρει πως αρχικώς οι Μακεδόνες είχαν αποφασίσει σύμφωνα με τα πατροπαράδοτα έθιμα να ενταφιάσουν τον βασιλιά τους στις Αίγες, στην αρχαία πρωτεύουσα της Μακεδονίας, όπου θα βρίσκονταν στον ίδιο χώρο με τους προγόνους του.

Αργότερα όμως αποφάσισαν πως έπρεπε να ταφεί στην Μέμφιδα ως γνήσιος κυρίαρχος - ρυθμιστής της Ασίας. Το ίδιο γεγονός αναφέρεται από τον Ψευδό - Καλλισθένη στην Μυθιστορία του Αλεξάνδρου²¹². Ο τελευταίος υποστηρίζει πως οι Μακεδόνες επέλεξαν την Μέμφιδα ως τόπο ταφής αφού συμβουλευτήκαν το μαντείο του Βαβυλώνιου Διός. Χάρη στον Αιλιανό²¹³ έχουμε μία διαφορετική εκδοχή εφόσον υποστηρίζει ότι οι στρατηγοί του Μακεδόνα, όντας σε διαμάχη, αποφάσισαν να τον ενταφιάσουν στην Όαση του Άμμωνα. Το μαντείο του Άμμωνα είχε ονομάσει παλαιότερα τον Αλέξανδρο γιο του Άμμωνα ισοβαθμίζοντάς τον με τους θεούς. Ο Πλούταρχος ασχολήθηκε περισσότερο από όλους με την διαδικασία της ταφής εξιστορώντας λεπτομερώς τις πρωτοφανείς τιμές που του απέδωσαν οι συμπατριώτες του αλλά και όλοι οι υπήκοοί του. Ο Πλούταρχος²¹⁴ ενδιαφέρθηκε ακόμα και για την κατάσταση του σώματος λέγοντας ότι σύμφωνα με αυτή ο Αλέξανδρος δεν δηλητηριάστηκε.

Ο Διόδωρος²¹⁵ περιγράφει την ταρίχευση, την ανθρωπόμορφη χρυσή θήκη του δώματος του γιου του Φιλίππου καθώς και την άμαξα που θα το μετέφερε. Ο Διόδωρος παρείχε στους ερευνητές μοναδικές πληροφορίες εφόσον κανείς άλλος αρχαίος συγγραφέας δεν ασχολείται με αυτά τα θέματα. Σύμφωνα με τον ίδιο ο Αλέξανδρος είχε εκφράσει την επιθυμία να ταφεί στην όαση του Άμμωνα²¹⁶, "θεωρία" που ενστερνίζονταν ο Breccia. Ακολουθώντας, μελετώντας τα έργα του μαθαίνουμε πως ο Αρριδαίος, ο μετέπειτα βασιλιάς και ετεροθαλής αδελφός του νεκρού, μετέφερε το σώμα από την Βαβυλώνα, όπου σύμφωνα με τον Πλούταρχο πέθανε την 28^η του μακεδονικού μήνα Δοήσιου²¹⁷, τον α' χρόνο της 114^{ης} Ολυμπιάδας δηλ. στις 13 Ιουνίου του 323 π.Χ., στην Συρία.

Εκεί συνάντησε τον Πτολεμαίο Α' ο οποίος μαζί με στρατιωτική δύναμη παρέλαβε το σώμα του νεκρού²¹⁸. Ο Αιλιανός²¹⁹ υπαινίσσεται πως ο Πτολεμαίος

²¹¹ Πausανίας, I, 6, 3

²¹² Ψευδό - Καλλισθένης, Μυθιστορία του Αλεξάνδρου, I, 34, 5 - 7

²¹³ Αιλιανός, Ποικίλη Ιστορία, IB' 64

²¹⁴ Πλούταρχος, Βίος Αλεξάνδρου, LXX, 3

²¹⁵ Διόδωρος, IH', 3.3 - 4.2

²¹⁶ Διόδωρος, Γ' 72

²¹⁷ Πλούταρχος, OE', OΣΤ', OZ' 1 - 5

²¹⁸ Διόδωρος, IH', 28.2 - 3

²¹⁹ Αιλιανός, Ποικίλη Ιστορία, IB' 64 - 68

Σωτήρ έκλεψε το σώμα του κατακτητή και πως όταν τον κατεδίωξε ο Περδίκκας, στρατηγός που πήρε την βασιλική σφραγίδα μετά τον θάνατο του βασιλιά, του έδωσε ένα κέρινο ομοίωμα του σώματος μεταφέροντας το πραγματικό στην Αλεξάνδρεια. Κάτι ανάλογο αναφέρει ο Στράβων²²⁰ ο οποίος πιστεύει πως αυτό το επεισόδιο αποτέλεσε το έναυσμα για να εκδηλωθεί η απληστία του Περδίκκα και να στραφεί ενάντια της Αιγύπτου.

Ο Πausανίας²²¹ δίνει μία τελείως διαφορετική εκδοχή των προηγούμενων συμβάντων, λέγοντας πως αρχικώς ο Αλέξανδρος ενταφιάστηκε στην Μέμφιδα και στην συνέχεια μεταφέρθηκε στην Αλεξάνδρεια από τον Πτολεμαίο τον Β' τον Φιλάδελφο. Ο Διόδωρος και ο Αρριανός²²² μας πληροφορούν ο μὲν πρώτος πως ο Πτολεμαίος Σωτήρ κατασκεύασε τέμενος τόσο στην δομή, όσο και στο μέγεθός του, άξιο της δόξας του Αλεξάνδρου, στο οποίο και τον έθαψε και οι δύο δε, ότι θυσίες και αγώνες μεγαλοπρεπείς ακολούθησαν την ταφή. Πάντως η πλειοψηφία των πηγών, κυρίως ο Διόδωρος και ο Πausανίας, ισχυρίζεται πως το σώμα του κατακτητή της Ασίας κατέληξε στην Αλεξάνδρεια.

Μόνο που ο Πausανίας πιστεύει πως η μεταφορά στην Αλεξάνδρεια οφείλεται στον Πτολεμαίο Β' ο οποίος ήθελε να μετατρέψει τον τύμβο του Αλεξάνδρου σε ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα της καινούργιας μητρόπολης. Παρά την λεπτομερή περιγραφή του Διόδωρου κανείς αρχαίος ιστορικός δεν μας περιγράφει τον τύμβο του Αλεξάνδρου. Ο Στράβων²²³ του οποίου η μαρτυρία είναι πολύτιμη για τον εντοπισμό της τοποθεσίας του τύμβου αρκείται στο να μας πληροφορήσει πως ένας Πτολεμαίος, δεν αναφέρει ποιος, αφαίρεσε τη χρυσή θήκη του νεκρού, την νομιμοποίησε και την αντικατέστησε με γυάλινη. Αν και παραμένει άγνωστος ποιος είναι ο Πτολεμαίος οι εξής είναι πιθανότεροι : ο Πτολεμαίος Ι' Αλέξανδρος ο Α' και ο Πτολεμαίος Κόκκης - Παρείσακτος. Ο Πρώτος βασίλευσε από το 107 έως το 88 π.Χ. και ο δεύτερος τον ακολούθησε.

Σύμφωνα με τον Πausανία, και τον Ζηνόβιο²²⁴ ο Πτολεμαίος Δ' ο Φιλοπάτωρ ήθελε να ενώσει σε ένα μεγάλο μόνο μαυσωλείο όλους τους προγόνους του αφήνοντας το Σήμα άδειο. Ο Φλάβιος Ιωσήπος²²⁵ αναφέρει πως σε μία στιγμή οικονομικής κρίσης η Κλεοπάτρα Ζ' αναγκάστηκε να αφαιρέσει όλα τα πολύτιμα υλικά που κοσμούσαν τον τύμβο του Αλεξάνδρου. Το μνημείο του Αλεξάνδρου προσέλκυσε τον θαυμασμό και σεβασμό και των μετέπειτα ρωμαίων αυτοκρατόρων όπως μαθαίνουμε από τις πηγές. Ο Σουετώνιος και ο Δίων Κάσιος²²⁶ αναφέρουν πως ο Αύγουστος θέλησε να δει και να αγγίξει το σώμα του κατακτητή πάνω στο οποίο εναπόθεσε ένα χρυσό στέμμα και λουλούδια έχοντας προηγουμένως αρνηθεί να δει τον τύμβο των Πτολεμαίων λέγοντας πως είχε έρθει να δει ένα βασιλιά και όχι νεκρούς.

Ο Δίων Κάσιος²²⁷ αναφέρει πως την εποχή του Σεπτίμιου Σεβήρου ο τύμβος είχε χρησιμοποιηθεί για την φύλαξη, εκτός του σωρού του Αλεξάνδρου, των

²²⁰ Στράβων, ΙΖ' 1, 8 - 9

²²¹ Πausανίας, Ι, 5 - 6

²²² Διόδωρος, ΙΗ' 28.2 - 29.1. Αρριανός, Ανάβαση Αλεξάνδρου, Ζ' 14 - 15

²²³ Στράβων, ΙΖ' 1, 8 - 9

²²⁴ Ζηνόβιος, ΙΙΙ, 94

²²⁵ Φλάβιος Ιωσήπος, Κατά Απίωνος, ΙΙ, 35, 57

²²⁶ Σουετώνιος, Αύγουστος, 18. Δίων Κάσιος 51, 16

²²⁷ Δίων Κάσιος 75, 13

αιγυπτίων ιερών βιβλίων. Υπάρχουν και μαρτυρίες αράβων ιστορικών οι οποίες όσο παράξενο και αν φαίνεται μας δίνουν ενδιαφέρουσες περιγραφές. Οι αστρονόμοι Mohammed Ibn Kathir el – Farghani και Abou Mashar διηγούνται την ιστορία ενός προφήτη, η οποία παρουσίαζε κοινά στοιχεία με εκείνη του Αλεξάνδρου. Σύμφωνα με μία άλλη αφήγηση, μία ρωμαία τον 4^ο αιώνα μ.Χ. θέλησε να κατασκευάσει μία εκκλησία αφιερωμένη στους προφήτες Ηλία και Ιωάννη. Κατά την διάρκεια των εργασιών ήρθαν στο φως τμήματα ενός θησαυρού της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην περιοχή Demas η οποία αντιστοιχεί σήμερα στην Kom el Demas.

Εκεί είχε κατασκευαστεί και το τζαμί του προφήτη των δύο αστρονόμων. Τέτοιες ιστορίες αποδεικνύουν πως η ανάμνηση του Σήματος παραμένει ζωντανή στις καρδιές των αράβων και των Μωαμεθανών. Τέλος ένας άραβας ταξιδιώτης ο Μαρμόλ μας πληροφορεί πως το τζαμί του Iskandar (δηλ. του Αλεξάνδρου) το έτος 1546 βρισκόνταν στο κέντρο της πόλης όχι μακριά από την εκκλησία του Αγίου Μάρκου. Και αυτός μας υποδεικνύει την περιοχή Demas. Όλοι αυτοί οι αρχαίοι αλλά και άραβες ιστορικοί δεν μας αναφέρουν στην πραγματικότητα σε ποιο σημείο της Αλεξάνδρειας ετάφη ο Αλέξανδρος. Ο Στράβων²²⁸, στην πολύτιμη περιγραφή του αναφέρει πως είδε θαμμένο τον Αλέξανδρο και όσους βασιλείς της δυναστείας των Λαγίδων είχαν ταφεί ως τότε στην βασιλική νεκρόπολη της Αλεξάνδρειας η οποία ονομαζόταν Σήμα²²⁹.

Ο Λουκιανός²³⁰ αναφέρει στα κείμενά του πως ο τάφος ήταν υπόγειος και πως για να τον επισκεφτεί ο Καίσαρας αναγκάστηκε να κατέβει μία κλίμακα που οδηγούσε σε αυτόν. Σειρές ανασκαφών έχουν πραγματοποιηθεί σε όλη την Αλεξάνδρεια, καθ' όλη την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν σε μεγάλη έκταση εξακριβώθηκε ότι το Σήμα αντιστοιχεί με το τετράγωνο που διαγράφεται από την γωνία των οδών Βασ. Φουαντ – Νάμπι Ντανιάλ ως την πλατεία του σιδηροδρομικού σταθμού του Καΐρου, συγκεκριμένα με την Ν. Α. γωνία του σταυροδρομιού αυτού. Φυσικά αυτή η θεωρία δεν έγινε ευρέως αποδεκτή.

Ενδιαφέρουσα είναι η θεωρία που έχει αναπτύξει σχετικά με το θέμα ο Jean – Yves Empereur²³¹ ο οποίος πιστεύει πως κακώς οι συνάδελφοί του αλλά και όσοι αναζητούν τον τάφο του Αλέξανδρου ψάχνουν για ένα μόνο τάφο. Σύμφωνα με τις πηγές που ανέφερα ο Αλέξανδρος είχε ενταφιαστεί στην Μέμφιδα κατόπιν στην Αλεξάνδρεια και στην συνέχεια σε ένα άλλο σημείο της Αλεξάνδρειας που επέλεξε ο Πτολεμαίος Δ'. Η πιο πιθανή τοποθεσία είναι το τζαμί του προφήτη Δανιήλ όπως αποδεικνύουν οι πηγές (Στράβων, άραβες συγγραφείς) αλλά και οι ανασκαφές. Το γεγονός ότι το σώμα του Αλέξανδρου φυλάσσονταν σε τζαμί αναφέρει στο βιβλίο του ο άγγλος κληρικός Πόκοκ²³² που έμεινε στην πόλη το 1737.

Για να προφυλαχθεί η ακεραιότητα της πίστης των Ισλαμιστών ο κυβερνήτης Μωχάμεντ Άλη έκτισε ένα νέο τζαμί που το αφιέρωσε στον προφήτη Δανιήλ. Προηγουμένως υπήρχαν πολλοί πιστοί του Ισλάμ που επισκέπτονταν και προσκυνούσαν το παρεκκλήσιο του προφήτη Αλεξάνδρου. Το τέμενος του προφήτη

²²⁸ Στράβων, ΙΖ', C 794

²²⁹ Οικονομόπουλος, 1889 σελ. 138

²³⁰ Λουκιανός, Χ, 19 – 25

²³¹ Empereur 1998 σελ. 146

²³² Poccocke 1843 σελ. 4

Δανιήλ είναι στην ανατολική πλευρά του ομώνυμου δρόμου, ανάμεσα στην οδό Βασ. Φουάντ και της πλατείας του σιδηροδρομικού σταθμού Καΐρου, ακριβώς απέναντι του νεότερου τζαμιού του Σεΐχη Αμπντ ελ Ραζέκ, κτισμένου και αυτού πάνω σε ερείπια κιονοστοιχίας της αρχαίας πόλης, τμήμα της οποίας βλέπει ο διαβάτης του δρόμου αυτού. Πολλοί αρχαιολόγοι ή ερασιτέχνες αρχαιολόγοι ασχολήθηκαν με το τζαμί του προφήτη Δανιήλ και με το "περιεχόμενό του".

Ο Αμβρόσιος Σκιλίτσις²³³ ακόλουθος της Ρωσίας κατέβηκε στο τζαμί και περιέγραψε ένα σώμα τοποθετημένο σε γυάλινη θήκη και πλαισιωμένο από βιβλία και πάπυρους. Σύμφωνα με τον Andre Bernand²³⁴ πρόκειται για ιστορίες εξ ολοκλήρου επινοημένες οι οποίες πηγάζουν από τα έργα του Σουετώνιου και του Δίων Κάσιου. Λίγο αργότερα το 1864 οι ανασκαφές του Μαχμούντ ελ Φαλάκι²³⁵ στην περιοχή έφεραν στο φως τέσσερα αλληπάλληλα στρώματα ταφών πολεμαϊκού, ρωμαϊκού, βυζαντινού και αραβικού ρυθμού. Κατά την διάρκεια των ανασκαφών και ερευνών για την δημιουργία του τοπογραφικού χάρτη της Αρχαίας πόλης της Αλεξάνδρειας επισκέφτηκε την κρύπτη του τζαμιού του προφήτη Δανιήλ.

Συγκεκριμένα αναφέρει πως όταν κατέβηκε στην κρύπτη εισήλθε σε μία αίθουσα κατασκευασμένη πάνω στο παλιό έδαφος της πόλης. Από την αίθουσα αυτή άρχιζαν τέσσερις διάδρομοι διαφορετικής κατεύθυνσης. Ο Φαλάκι²³⁶ δεν ήταν σε θέση να τους ακολουθήσει λόγω του ιδιαίτερα αυξημένου μήκους αλλά και λόγω της κακής κατάστασής τους. Η πλουσιότητα των χρησιμοποιημένων λίθων στην κατασκευή αλλά και άλλα επιπλέον στοιχεία είχαν πείσει τον Αιγύπτιο ανασκαφέα πως επρόκειτο για τμήματα της υπόγειας κατασκευής του τύμβου του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Δημιουργείται όμως το εξής ερώτημα : Εφόσον γνώριζε πως εκεί υπήρχε ένα αλεξανδρινό "υπόγειο" γιατί δεν συνέχιζε τις ανασκαφές; Την απάντηση δεν πρόκειται να την βρούμε ποτέ. Αυτή η απορία καθώς και το γεγονός ότι η πόλη "μειώθηκε" και διαμορφώθηκε διαφορετικά στην περιοχή του αρχαίου Επταστάδιου εξαιτίας της μετακίνησης του έντονου θαλάσσιου εμπορίου από το λιμάνι της Αλεξάνδρειας στο λιμάνι της Ροζέττης δημιουργούν αμφιβολίες σχετικά με το τέμενος του Προφήτη Δανιήλ. Η συρρίκνωση της πόλης είναι σημαντική γιατί πιθανότατα η περιοχή, στην οποία είχαν ενταφιάσει τον Αλέξανδρο, βρέθηκε εκτός συνόρων της πόλης²³⁷. Πάντως η άποψη ότι το σώμα του στρατηλάτη βρίσκεται στο τζαμί του Προφήτη Δανιήλ κυριάρχησε στους τελευταίους αιώνες πρωταγωνιστώντας στις θεωρίες των αρχαιολόγων και των ακαδημαϊκών. Για το λόγο αυτό κρίνω απαραίτητη την περιγραφή του.

Το τέμενος βρίσκεται κοντά στο κέντρο της σύγχρονης πόλης δίπλα από την πλατεία του σιδηροδρομικού σταθμού Καΐρου. Το τέμενος είναι περιφραγμένο ενώ δεξιά από την είσοδο παρατηρούμε ένα μονώροφο παλιό κτίριο το οποίο παρέχει στέγη σε τάφους μελών της χεδιβικής δυναστείας. Μετά την είσοδο ακολουθούμε έναν επιμήκη διάδρομο που μας οδηγεί στο εσωτερικό του τζαμιού όπου αριστερά ως τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο υπήρχε στο δάπεδο το άνοιγμα μιας υπόγειας

²³³ Max De Zogheb, 1909 σελ. 158 - 159

²³⁴ Bernand 1966 σελ. 234

²³⁵ Max De Zogheb, 1909 σελ. 160 - 162

²³⁶ Max De Zogheb, 1909 σελ. 158 - 162

²³⁷ Bernard 1966 σελ. 234

κλίμακας. Αυτή η πέτρινη δεκαοχτώ σκαλοπατιών κλίμακα κατέληγε σε ένα στενόμακρο διάδρομο, ο οποίος με την σειρά του απόληγε σε ένα κυκλικό δωμάτιο.

Στο κέντρο του υψώνεται ένα μνημείο. Στο τέλος του διαδρόμου συναντούμε ακόμη ένα μικρότερον διαστάσεων. Η υπόγεια αυτή κρύπτη έχει θολωτή οροφή καθώς και ένα μεγάλο φωταγωγό στο κέντρο. Σε αυτό το τζαμί πολλοί αρχαιολόγοι αναζήτησαν τον τύμβο του Αλεξάνδρου. Ανάμεσά τους βρίσκονταν και ο Ερρίκος Σλήμαν προσπάθησε το 1888 να φέρει στο φως το μαυσωλείο αλλά αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Αλεξάνδρεια άπρακτος εφόσον κάθε έρευνα στον χώρο ήταν απαγορευμένη. Απογοητευμένος έγραψε το 1889 στον κόμη ντε Ζογέμπ (το γράμμα φυλάσσεται στα αρχεία του Ελληνορωμαϊκού Μουσείου Αλεξάνδρειας) πως πίστευε ακράδαντα, όπως ο κόμης, πως στους χώρους περιμετρικά του οικοδομήματος βρίσκονταν πιθανότατα ο τάφος του στρατηλάτη.

Πολλοί μελετητές πίστευαν πως κάτω από αυτά τα μνημεία (που περιέχονται στην κρύπτη του τεμένους) βρίσκονταν ο πολυπόθητος και πολυσυζητημένος τάφος. Όταν ερωτήθηκε το 1930 ο Σεΐχης, υπεύθυνος του τεμένους, Αμπντ Άλλα σχετικά με τα δύο μνημεία απάντησε πως κάτω από το μεγάλο αναπαύεται ο προφήτης Δανιήλ και κάτω από το μικρό ο σοφός Λόκμαν. Την περίοδο ανακάλυψης του τάφου του Φαραώ Τουταγχαμών καταβλήθηκαν σοβαρές προσπάθειες για να πραγματοποιηθεί μία συστηματική έρευνα κάτω από τζαμί. Αφορμή ήταν το ενδιαφέρον ενός από τους έξι αρχαιολόγους που συμμετείχαν στην αποστολή του Λόρδου Καρνάρβον, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την ανακάλυψη του τάφου του δεκαεφτάχρονου Φαραώ, για τον τύμβο του στρατηλάτη.

Την ίδια χρονιά (το έτος 1929) ο Αιγύπτιος πρίγκιπας Ομάρ Τουσούν πασάς, πρόεδρος της Βασιλικής Αρχαιολογικής Εταιρείας Αιγύπτου και λάτρης της Ιστορίας και της Αρχαιολογίας υπέδειξε ως την πιθανότερη θέση του μνημείου το υπέδαφος του τζαμιού. Δυστυχώς απέτυχε και αυτή η προσπάθεια. Ποιοι όμως λόγοι προτρέπουν και κυρίως προέτρεπαν τους ερευνητές στην αναζήτηση της τελευταίας κατοικίας του κατακτητή σε αυτή την τοποθεσία; Οι ερευνητές δικαιολογούν αυτή την εμμονή τους προβάλλοντας ορισμένα γεγονότα, "σελίδες" της Ιστορίας. Όταν το 641 μ.Χ. η Αλεξάνδρεια κατακτήθηκε από τους Άραβες, το βασιλικό νεκροταφείο ή ότι τέλος πάντων είχε απομείνει οικειοποιήθηκε από τους νέους της εξουσιαστές.

Η βασιλική νεκρόπολη, όπως ένα μεγάλο τμήμα της πόλης καταστράφηκε όταν ξέσπασαν αιματηρές στάσεις και συγκρούσεις στην πόλη κατά τα τέλη του 5^{ου} αιώνα μ.Χ. επί αυτοκρατόρων Αυρηλιανού και Διοκλητιανού. Αποτέλεσμα των συγκρούσεων ήταν να καταστραφούν τα καλλιμάρμαρα μνημεία που φύλασσα τους νεκρούς βασιλείς. Ανάμεσα σε αυτά καταστράφηκε και το υπέργειο τμήμα του τύμβου του γιου του Φιλίππου αφήνοντας όμως ακέραιη την υπόγεια κρύπτη της οποίας η εσωτερική διαρρύθμιση ήταν μακεδονική κλίση. Η νεκρόπολη σύμφωνα με Άραβες ιστορικούς πλαισιώνονταν ανατολικά και νοτιοανατολικά από τον λόφο του Άλσους του Πανός. Με την πάροδο του χρόνου η νεκρόπολη αυξήθηκε φτάνοντας ως τους νοτιοανατολικούς πρόποδες του λόφου. Εξαιτίας αυτής της επέκτασης δημιουργήθηκε ένα τεχνητό ύψωμα που ονομάστηκε από τους Άραβες Κομ ελ Ντεμάς. Η τελευταία λέξη Ντεμάς προέρχεται από την "μείξη" των ελληνικών λέξεων Δέμας και Σώμα.

Ας μην ξεχνάμε πως η ελληνική γλώσσα αποτέλεσε την επίσημη γλώσσα του κράτους της Αιγύπτου ως τον 8^ο αιώνα μ.Χ. Η λέξη Ντεμάς καθώς και η τοποθεσία

που χαρακτηρίζει είναι σημαντική όπως είδαμε προηγουμένως. Ενδιαφέρουσα είναι και η μαρτυρία ενός Άραβα ιστορικού, του Εμπν Αμπντ αλ Χακάμ ο οποίος επισκέφτηκε την Αλεξάνδρεια και ασχολήθηκε με τα μουσουλμανικά τεμένη της πόλης. Αναφέρει ανάμεσα σε αυτά ένα τζαμί κοντά στην Νότια πύλη που ονομάζονταν τζαμί του Ασκαντάρ Δάου αλ Καρνέν δηλ. Αλεξάνδρου του Δίκερω. Ύστερα από την αποκάλυψη του μάντη του Άμμωνος Ρα στην Όαση Σίουα είναι γνωστό πως ο κυρίαρχος της Ασίας αντιμετώπιζονταν ως γιος του Αιγυπτίου θεού και πως του είχε αποδοθεί το επίθετο Δίκερος.

Το επίθετο αυτό σχετίζεται άμεσα με τον Άμμωνα εφόσον το σύμβολό του ήταν ο κριός. Για τον λόγο αυτό απεικονίζονταν με τα δύο σπειροειδή κέρατα στο κεφάλι όπως απεικόνιζαν και τον Αλέξανδρο. Τα κέρατα του κριού θεωρούνταν καθ' όλη την αρχαιότητα και από όλους τους αρχαίους λαούς (π.χ. οι μεταγενέστεροι Βίκινγκς) ως σύμβολα της ιερατικής και βασιλικής ισχύος. Το τζαμί που αναφέρει ο Άραβας με το τζαμί του Προφήτη Δανιήλ πρέπει να ταυτίζονται εφόσον το πλησιέστερο μουσουλμανικό τέμενος στην Νότια πύλη, η οποία κατεδαφίστηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, είναι αυτό που σήμερα είναι γνωστό με την ονομασία του Προφήτη Δανιήλ. Εν κατακλείδα κατανοούμε πως είναι αβέβαιο και πως παραμένει άγνωστη η τοποθεσία του τύμβου του Αλεξάνδρου. Οι αρχαίες πηγές οι οποίες θα μπορούσαν να μας βοηθήσουν, ενισχύσουν στην έρευνα αυτή παραλείπουν να μας "δείξουν" το ακριβές σημείο ταφής ενώ αρκούνται σε μία απλή αναφορά της πόλης της Αλεξάνδρειας υποδεικνύοντάς την ως την "πόλη - φύλακα" του σώματος του νεαρότερου στρατηλάτη.

ΧVI. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Αλεξάνδρεια αποτελούσε μία ιδανική πόλη. Καταρχήν η επιλογή της θέσεώς της, σύμφωνα με τις ρήσεις του Αριστοτέλη, καθόριζε ένα λαμπρό μέλλον. Η θέση της ευνοούσε την επικοινωνία δια θαλάσσης με τον κυρίως ελλαδικό χώρο δίνοντάς της το προνόμιο να διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο σε αυτό. Ακόμη της επέτρεπε να αναπτύξει το εμπόριο εφόσον κυριαρχούσε στην Μεσόγειο, στον Νείλο και στην Μέση ανατολή, χάρη στο υγρό στοιχείο που την περιέβαλε. Ο Αλέξανδρος με την σοφία του νέου στρατηλάτη έπραξε σωστά όταν επέλεξε την τοποθεσία αυτή με σκοπό να ανοικοδομήσει την πρωτεύουσα της νεοϊδρυόμενης αυτοκρατορίας του. Η Αλεξάνδρεια αν και έχασε νωρίς τον ιδρυτή της υπήρξε τυχερή γιατί την διακυβέρνησά της ανέλαβαν ικανοί άνδρες οι οποίοι ανήκαν στο γένος των Λαγίδων. Εξαιτίας τους η πόλη δημιουργήθηκε βασιζόμενη στο Ιπποδάμειο σύστημα που γεννήθηκε στην Ιωνία, πόλεις της οποίας είχε ως πρότυπο ο Αλέξανδρος όταν αποφάσισε να την κατασκευάσει. Χάρη στις οικοδομικές νησίδες τις πανομοιότυπες και τις μεγάλες λεωφόρους η πόλη αποτέλεσε πρότυπο για όλες τις ελληνιστικές που θα ακολουθήσουν. Αυτή η οικοδομική οργάνωση της "οδηγούσε" άμεσα τον κάτοικο ή τον επισκέπτη από την μία πλευρά στην άλλη διευκολύνοντάς τον. Οι βασιλείς για να υμνήσουν την δόξα της πόλης αλλά και την δική τους φρόντιση να στολίσουν την νεοϊδρυόμενη πόλη κατασκευάζοντας τρεις αγορές, τα τείχη, τον Φάρο, το Επταστάδιο, την βασιλική συνοικία και το Σαραπείο.

Παρατηρούμε πως ένα ουσιώδες χαρακτηριστικό αυτών των έργων της Αλεξάνδρειας καθώς και της Αλεξανδρινής τέχνης - νοοτροπίας το οποίο επιβίωσε θριαμβευτικά και στην Ρωμαϊκή περίοδο είναι η αγάπη για το μνημειακό, για το κολοσσιαίο στοιχείο. Δεν πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό αποκλειστικό της Αλεξάνδρειας εφόσον το συναντάμε στην Πέργαμο, στην Ρόδο, στην Μίλητο, στην Αντιόχεια καθώς και σε άλλες πόλεις της ελληνιστικής ανατολής. Χάρη σε αυτό το στοιχείο η εκάστοτε πόλη επιδείκνυε την δύναμη, την εξουσία της και την συνέκρινε με εκείνη των άλλων πόλεων - εδρών των ελληνιστικών βασιλείων. Αυτή την τάση ακολούθησε και ενίσχυσε η Ρώμη θέλοντας να επιδείξει και αυτή με την σειρά της την παντοδυναμία και την απόλυτη κυριαρχία της στην Μεσόγειο. Είναι βέβαιο πως η Αλεξάνδρεια στράφηκε στις γιγαντώδεις μορφές παραδειγματιζόμενη από τους "κολοσσούς" των Αιγυπτίων Φαραώ. Τοποθετημένοι καθώς ήταν στους ναούς αναζωπύρωσαν το ενδιαφέρον των Αλεξανδρινών καλλιτεχνών για το υπερφυσικό μέγεθος το οποίο αποτελούσε μία δήλωση εξουσίας των Φαραώ.

Το ίδιο θέλησαν να επιτύχουν οι Πτολεμαίοι με την κατασκευή του Φάρου καθώς και των γιγάντιων αγαλμάτων που κοσμούσαν την κορυφή του. Όπως έχω προαναφέρει ο κάθε Πτολεμαίος βασιλιάς ανοικοδομούσε κτίρια μεγαλοπρεπέστερα από εκείνα του προκατόχου του θέλοντας να αποδείξει πως η δική του βασιλεία ωφέλησε την πόλη και τον πληθυσμό της περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη. Τα κτίρια, οι μεγαλεπήβολες κατασκευές όπως το Επταστάδιο και ο Φάρος καθώς και η απαγορευμένη πόλη δηλ. τα ανάκτορα είχαν ως κύριο στόχο τους να "διαδηλώσουν" την ευημερία των Αλεξανδρινών.

Για να επιτευχθεί αυτή η ευημερία ήταν, φυσικά, απαραίτητη η εύνοια καθώς και η προστασία των θεών. Οι Πτολεμαίοι κέρδισαν την εύνοια των θεών κατασκευάζοντας περιλαμβρους τεράστιους ναούς προς τιμήν τους. το υπερφυσικό

μέγεθος κυριαρχεί και εδώ όπως βλέπουμε στο μουσείο της Αλεξάνδρειας όπου συναντούμε υπερμεγέθη λατρευτικά αγάλματα του Σάραπη, του θεού Νείλου, της θεάς Νίκης και τέλος του ημίθεου Ηρακλή. Τεράστια αγάλματα δημιουργήθηκαν για να απεικονίσουν όχι μόνο τους θεούς αλλά και τους βασιλείς όπως είχε συμβεί και με τους προγενέστερους εξουσιαστές της Αιγύπτου. Τέτοιου είδους αγάλματα συναντούμε, σύμφωνα με τους μελετητές, στα τρία βασιλικά ζεύγη του Φάρου.

Δυστυχώς αυτή η περίλαμπρη πόλη όπως την αποκαλούσαν οι αρχαίοι συγγραφείς εξαιτίας της ολοκληρωτικής της καταστροφής και της συνεχιζόμενης κατοίκησης της δεν είναι σε θέση να αναδείξει όλο τον πλούτο της γης. Οι γνώσεις μας γι' αυτή παραμένουν αποσπασματικές, προερχόμενες στο μεγαλύτερο βαθμό από αρχαίες πηγές και σε μικρότερο από αρχαιολογικά κατάλοιπα, ευρήματα σωστικών, ως επί το πλείστον, ανασκαφών.

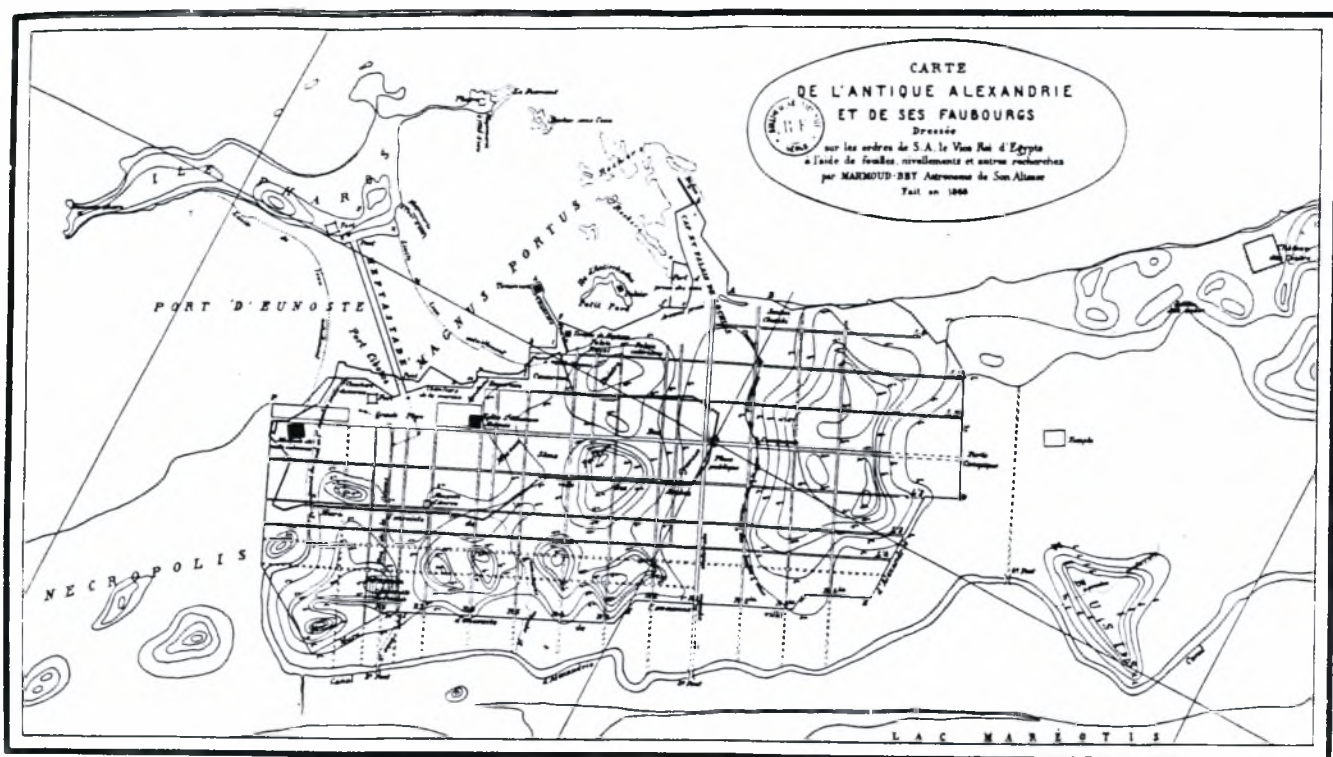
XVII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adrianni A 1936. Annuaire Musee Graeco - romaine 1933 - 1935, Alexandrie 1936.
Adrianni A 1952. Annuaire Musee Graeco - romaine 1940 - 50, Alexandrie 1952.
Adriani, A 2000. La tomba di Alessandro: realta, ipotesi e fantasia, Roma 2000.
Adriani A 1961. Repertorio d'arte dell' Egitto greco - romano, Alexandria 1961.
Agnew C. H. 1840. Remarks on some remains of Ancient Greek writings of the walls of a family catacomb at Alexandria στο *archaeology*, 28, 1840.
Allard E 1889. Les Phares, Paris 1889.
Belock A 1886. Die Bevölkerung der Griechisch - Römischen Welt, Leipzig 1886.
Bernard A 1966. Alexandrie la Grande, Paris 1966.
Bernard A 1997. Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων, Αθήνα 1997.
Bernard A 1992. La Prose sur pierre, Paris 1992.
Bernard A 1994. Leçon de civilisation, Paris 1994.
Bey M 1872. Mémoires sur l'antique Alexandrie, Le Caire 1872.
Botti G 1899. B. S. A. Alexandria, 4, 1899.
Botti G 1902. B. S. A. Alexandria, 4, 1902.
Bottin G 1896. La Cote Alexandrine dans l'Antiquité στο Bull. Soc. Khédive. Georg. IV σειρά 1896.
Bottin G 1893. Mémoire sur les catacombes de Kom el - Chougafa, Alexandrie 1893.
Breccia E 1914. Alexandria ad Aegyptum, Bergamo 1914.
Breccia E 1921. B. S. A. Alex., 18, 1921.
Breccia E 1911. Inscrigioni, Alexandria 1911.
Breccia E 1912. La Necropoli di Scia tbi, Rome 1912.
Breccia E 1932. Le Tombeau d' Alexandre le Grand στο Le Musée Graeco - Romaine 1925 - 1931, 1932.
Breccia E 1907. Rapport sur le marche du service du Musée eu 1907, Alexandrie 1907.
Brown R. B. 1957. Ptolemaic Paintings, London 1957.
Butcher L. E. 1897. The story of the Church of Egypt, London 1897.
Chamoux, F 1976. L' Epigramme de Poseidippos de Pella sur le phare d'Alexandrie στο Hommages a Claire Préaux, Bruxelles 1976.
Christiansen, E 1991. Coins of Alexandria and the nomes: a supplement to the British Museum, London 1991.
Max de Zogkeb A 1909. Etudes sur l'ancien Alexandrie, Paris 1909.
Donaldson T Arch it. Numismatica, Πιν. XCII
Durrbach F 1921. Choix inscriptions, Délos, Paris 1921.
Dutilh J. D. E. 1897. Le Phare d'Alexandrie d'après les monnaies et un, jac - simile en terre suite Bull. Inst. Eg. 1897.
El - Abbadi, M 1998. Η αρχαία βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας: η ζωή και η μοίρα της Λένα Κασίμη, Αθήνα 1998
Empereur, J. - Y. 1998. Alexandria Rediscovered, Le Caire 1998.
Empereur, J. - Y. 1998. Alexandrina, Le Caire 1998.

- Erdmann E 1898. Zur Kunde der Hell, *Stategr. Progr. Des Protest. Gymnasium, Strasburg* 1898.
- Forster M. E 1990. *Alexandrie, une histoire et un guide, Paris* 1990.
- Fraser M. P. 1967. Current problems concerning the early history of the cult of Sarapis στο *Opuscula Atheniensi*, VII 1967.
- Fraser, P. M. 1972. *Ptolemaic Alexandria, Oxford* 1972.
- Fraser M. P. 1960. Two studies on the cult of Sarapis in the Hellenistic world στο *Opuscula Atheniensi* III (*Acta instituti Atheniensis regni sueciae, VII Lund*, 1960.
- Frost, H 1975. Alexandria: the Pharos site, *International Journal of Nautical Archaeology*, 4 1975.
- Graindor P 1931. *La Guerre d'Alexandrie, Le Caire* 1931.
- Haas, C 1997. *Alexandria in late antiquity: topography and social conflict, Baltimore* 1997.
- Harden D 1963. *The Phoenicians, Oxford London* 1963.
- Jondet G 1916. *Les Ports submerges de l'ancienne île de Pharos, Paris* 1916.
- Jouguet P 1946. Les dépôts de fondation du temple de Sérapis a Alexandrie στο *Comptes rendus de l'Académie des inscriptions* 1946.
- Lallot S 1992. Zeno dote ou l'art accommoder Homère στο *Alexandrie au IIIe siècle av. J. C.* 1992.
- La Riche, W 1996. *Alexandria: the sunken city, London* 1996.
- Letronne A. - J. 1848. *Recueil des inscriptions de l'Egypte. Paris* 1848.
- Letronne A. - J. 1920. *Sur l'île de Pharos dans Homère στο Oeuvres choisies, Paris* 1920.
- Leveque P, Vidal - Naquet P 1964. *Clisthène l'Athénien, Paris* 964.
- Marlowe, J 1971. *The golden age of Alexandria: from its foundation by Alexander to its capture by the Arabs in 642 AD, London* 1971.
- Martin P. 1818. *Descriptions de l'Egypte, Antiquités, Descriptions, Le Caire* 1818.
- Martin P. 1956. *L'urbanisme dans l'antiquité, Paris* 1956.
- Martin P. 1951. *Recherches sur l'agora grecque, Paris* 1951.
- Mosse C 1992. *Démétrios de Phalère: un philosophe au pouvoir στο Alexandrie au IIIe siècle av. J. C.* 1992.
- Neroutsos D. T. 1874. *Bull. Inst. Eg. 1872 - 73, Alexandria* 1874.
- Neroutsos D. T. 1876. *Bull. Inst. Eg. 1874 - 75, Alexandrie* 1876.
- Neroutsos, T. D. 1888. *L'ancienne Alexandrie : Etude Archéologique et topographique Bey, Paris* 1888.
- Noshy I 1938. *The arts in Ptolemaic Egypt, London* 1938.
- Οικονομόπουλος Δ 1889. *Αλεξανδρινός Διάκοσμος, Αλεξάνδρεια* 1889.
- Page, L. D. 1965. *The Greek Anthology: Hellenistic epigrams, τoμ. I, II London* 1965.
- Pagenstecher R 1919. *Necropolis, London* 1919.
- Perdriget P 1899. *Sostrate de Cnide, architecte du Pharos, Paris* 1899.
- Piéron, A 1913. *Homère, Odyssée, Paris* 1913.
- Pococke R 1843. *Description of the East, London* 1843.
- Préaux C 1938. *Chronologie d'Egypte, Paris* 1938.
- Rodgiewicz M 1995. *Ptolemaic street directions in Basilea (Alexandria) Alessandria e il mondo ellenistico romano, Congres Alexandrie 1992, Rome* 1995.

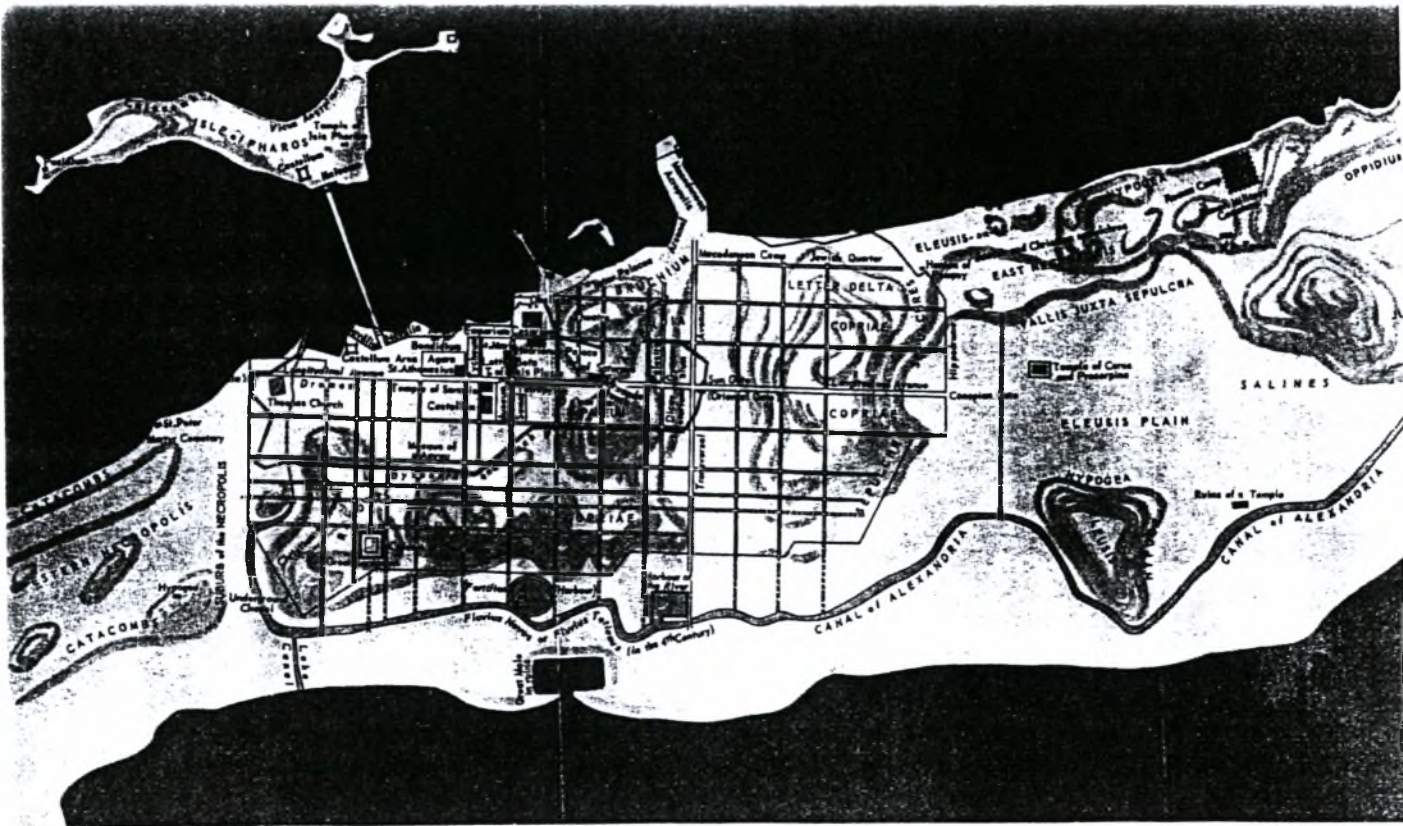
- Rowe A 1946. Discovery of the famous temple and enclosure of Sarapis at Alexandria στο Supplement aux Annales du service des antiquities de l' Egypt, 2 1946.
- Saint - Genlis F 1818. Descriptions de l'Égypte, Textes, Antiquité, Descriptions Le Caire 1818.
- Sauneron S 1959. Dictionnaire de la civilisation égyptienne, Le Caire 1959.
- Σταυρινός Ι. Γ. 1999. Η Ιστορία της Αλεξάνδρειας, Αθήνα 1999.
- Tamm Baugh E. J. 1972. Sarapis Under the early Ptolemy's στο Etudes preliminaries aux religions orientales dans l'Empire romain, 25 Leyde 1972.
- Thiersch H 1909. Pharos, Antike, Islam und Occident, Leipzig 1909.
- Toussoun O 1936 Description du Phare d' Alexandrie d'après un auteur arabe du XIIe siècle στο B. S. A. Alexandrie 30, 1936.
- Wace B. J. A. Ptolemaic finds in Egypt στο The Journal of Hellenistic Studies, 65.
- Weigall A. 1934. Cleopatre , sa vie et son temps, Paris 1934.
- Wells B. C. 1962 .The discovery of Sarapis and the foundation of Alexandria στο Historia, 1962.

EIKONEΣ

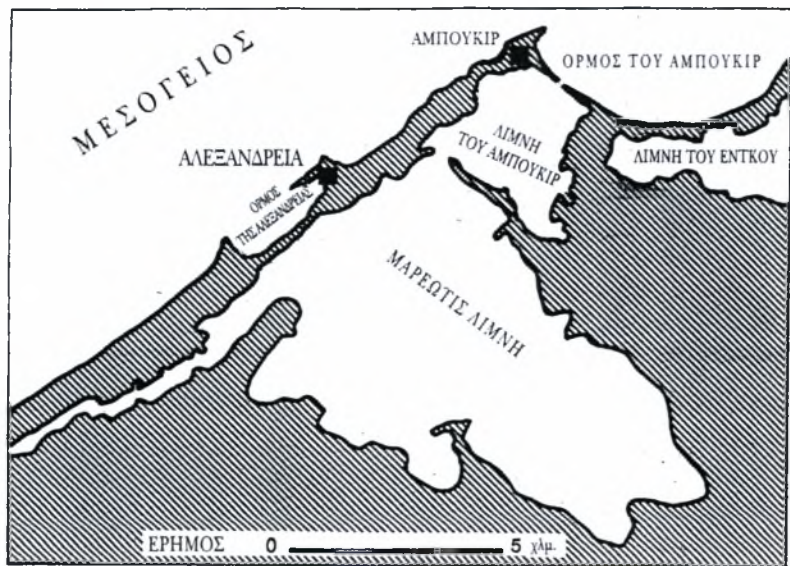
Εικ 1 Η αρχαία πόλη και τα περίχωρα της
(1866 Mahmoud Bey al- Falaki)

Πηγή
Bernand .A. 1997. Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων, Αθήνα 1997.

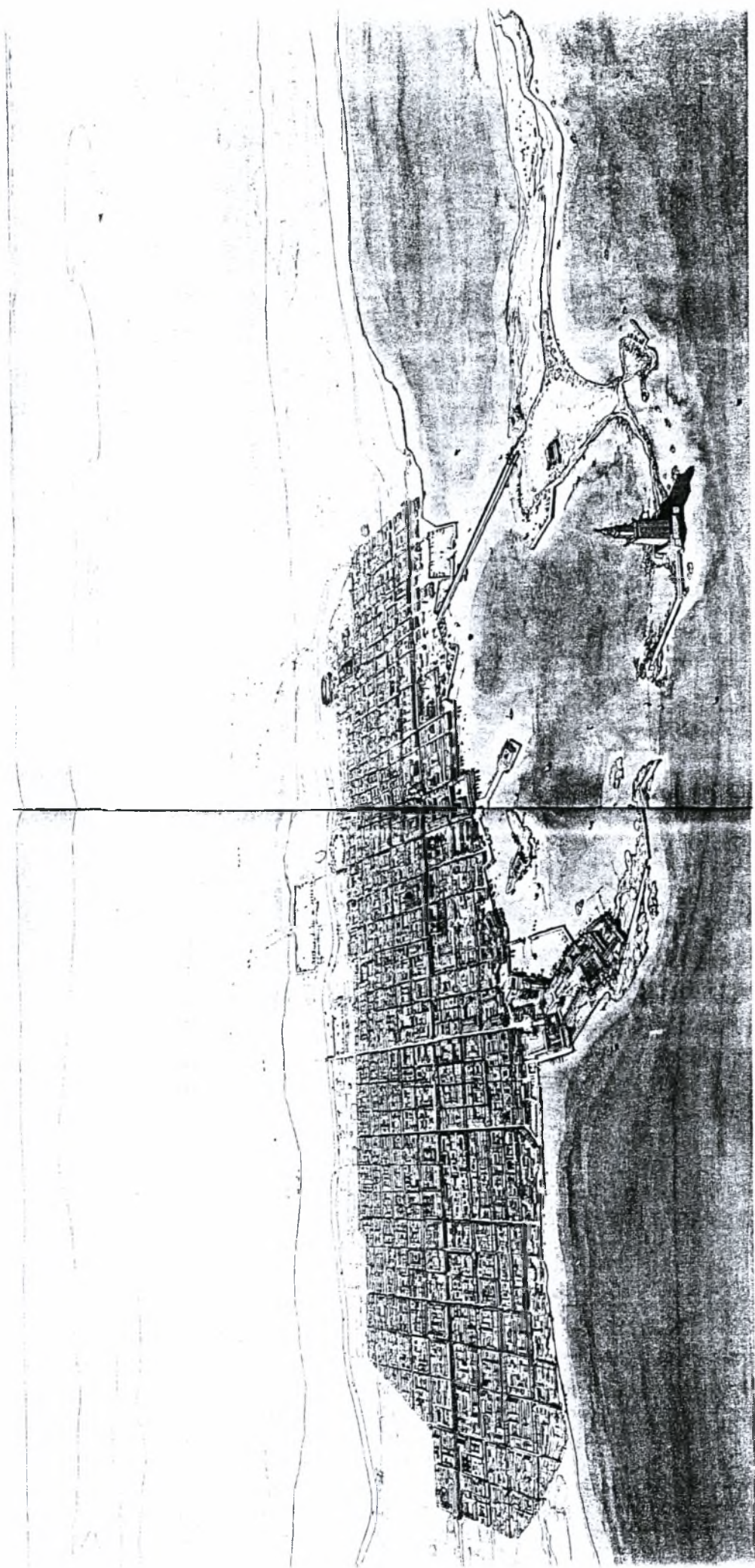
Εικ. 2

Αλεξάνδρεια 4ος αι μ. Χ.
 Αρχείο Ε.Α.Ι.Α.

Εικ. 3

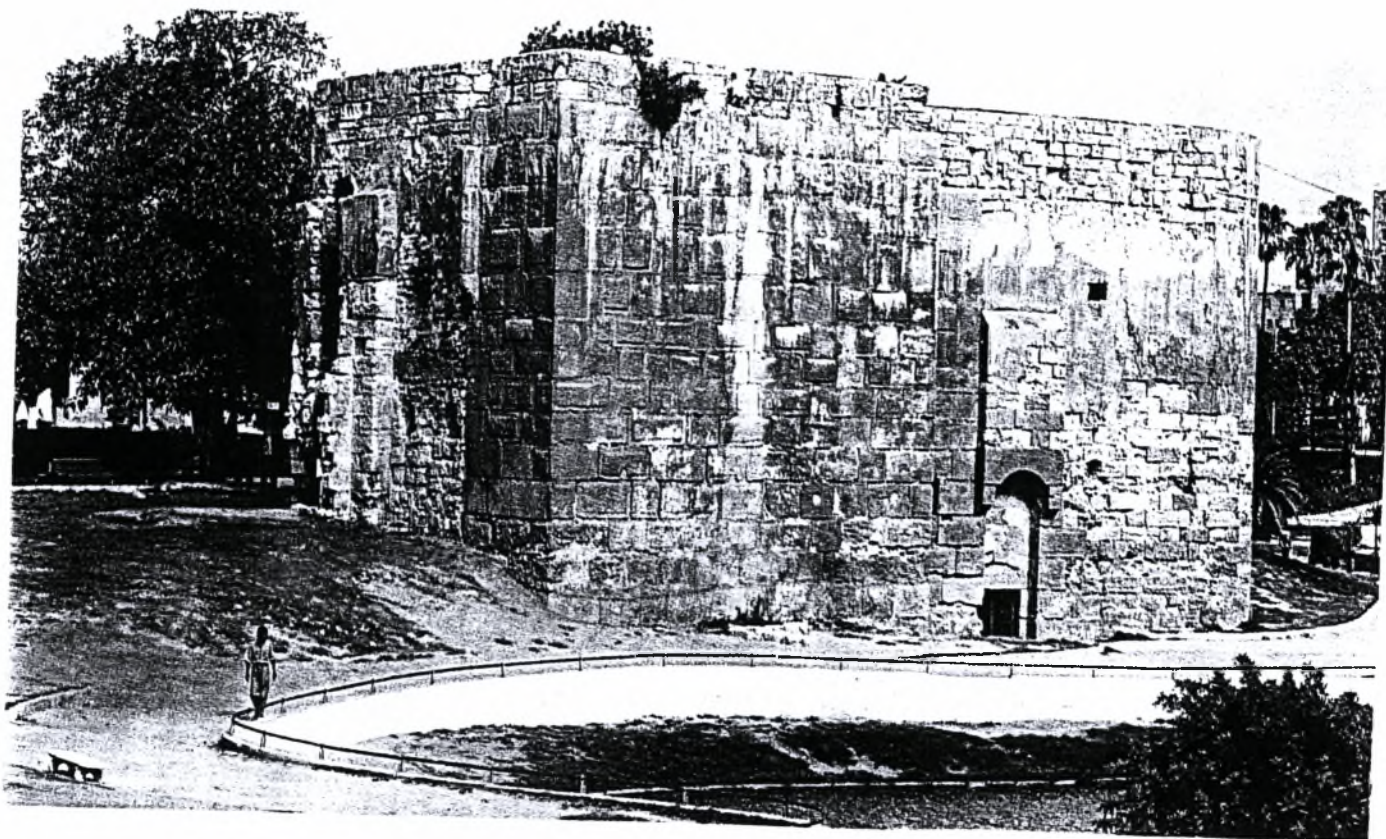
Οι Λίμνες της Αλεξάνδρειας

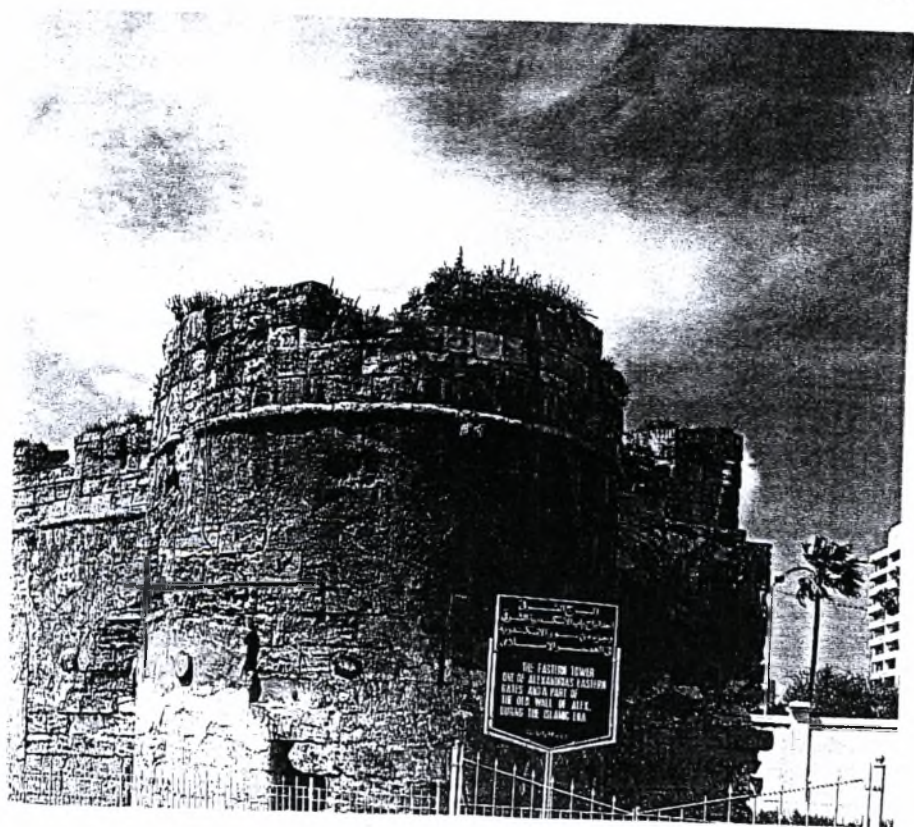
Εικ. 4

Η Αρχαία Αλεξάνδρεια (Σχέδιο του J-C Golvin)

Πηγή
Bernand .Α. 1997.Αλεξάνδρεια τον Πτολεμαίων .Αθήνα 1997.

Εικ. 5

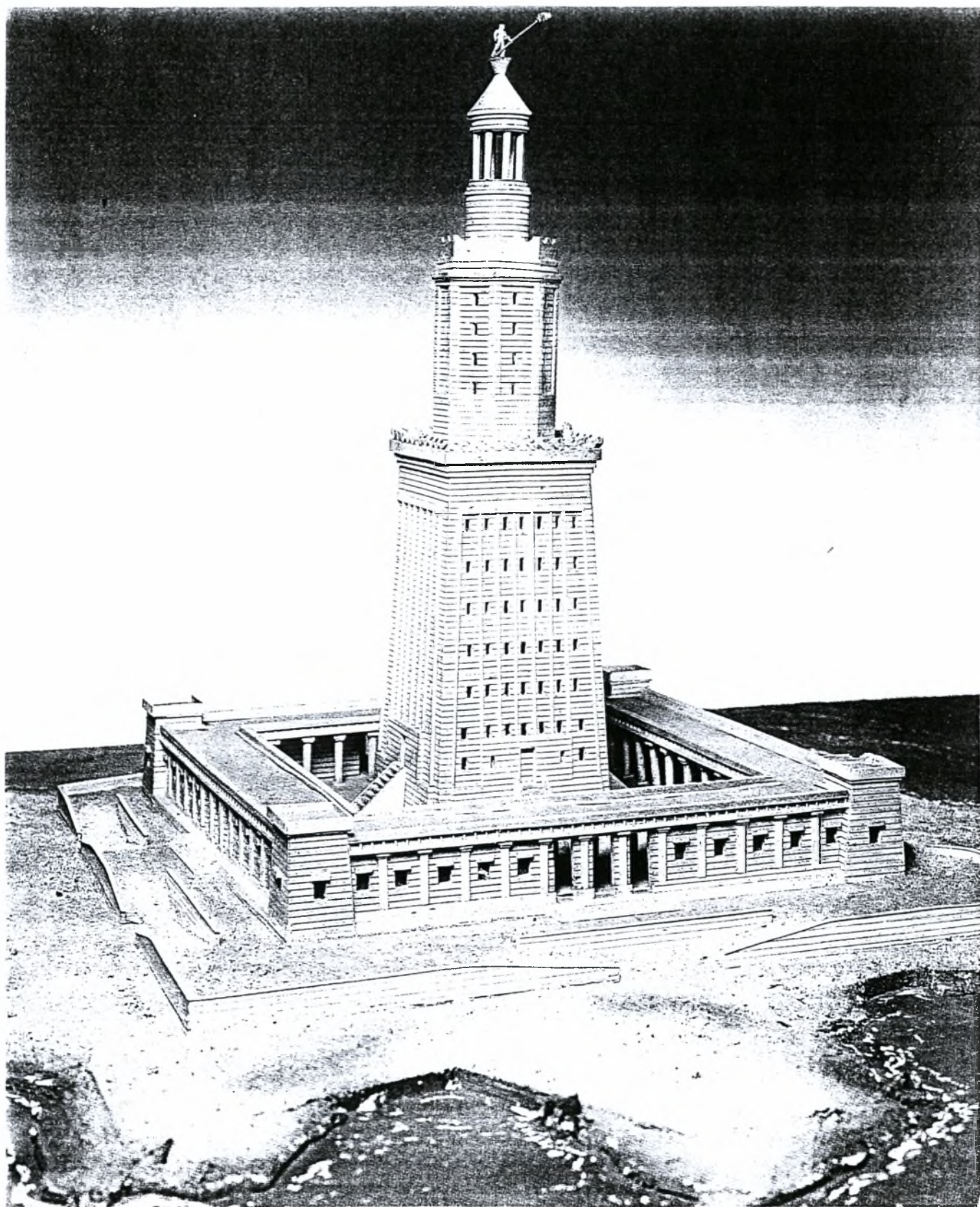

Εικ. 6

Τμήμα ελληνιστικής οχύρωσης

Πηγή

Bernand .A. 1997. Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων .Αθήνα 1997.

Εικ. 7

Ο Φάρος (Σχέδιο του H. Thiersch)

Πηγή

Empereur, J.-Y. 1998. Alexandria Rediscovered ,Le Caire 1998.

Σχέδιο ερευνών στο Φρούριο.

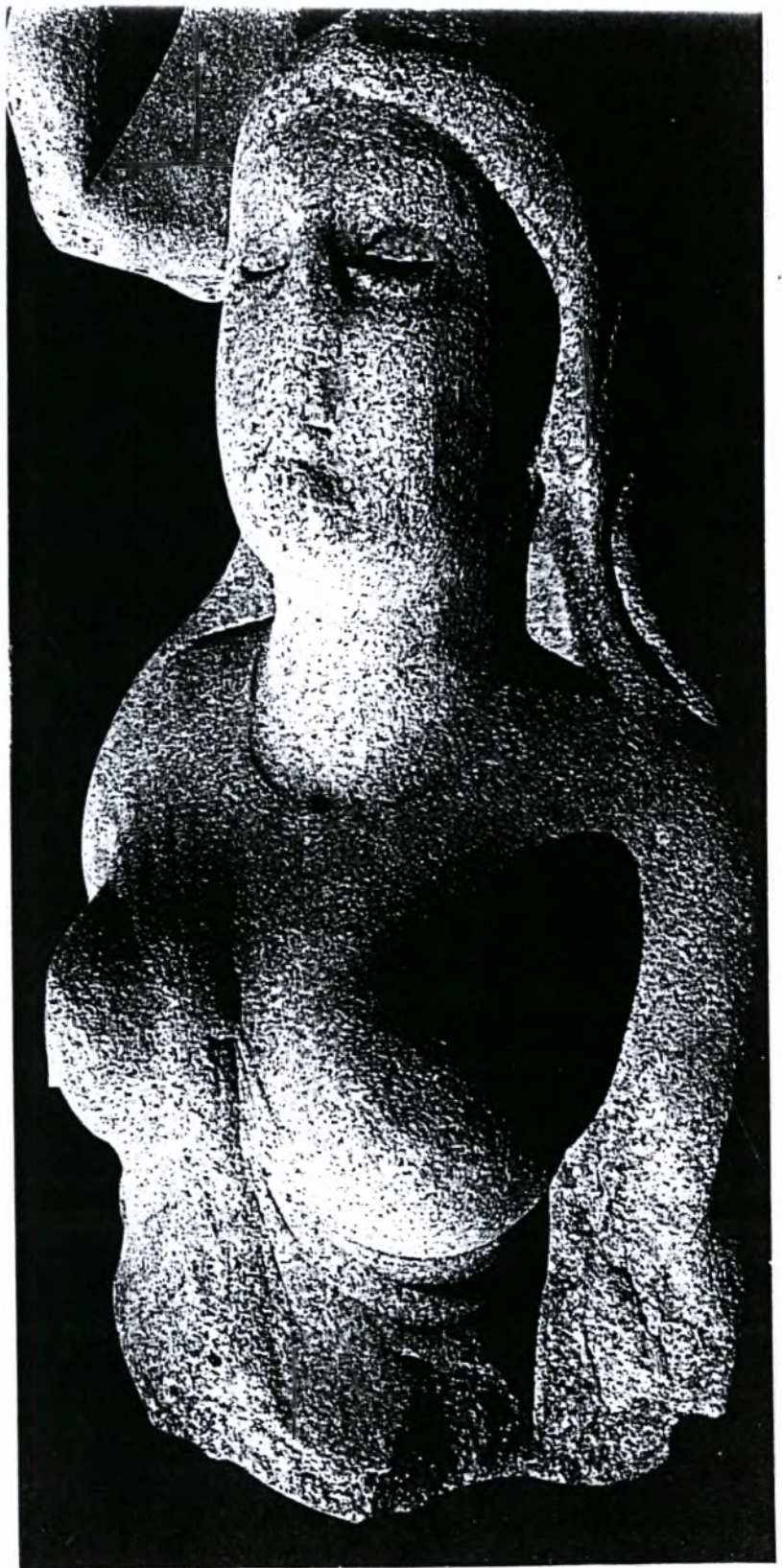
Εικ. 9

Νόμισμα του Κομμόδου της αυτοκρατορικής περιόδου
(BNF ,Cabinet des Medailles, Παρίσι)

Πηγή

Empereur J.-Y. 1998. Alexandria rediscovered ,Le Caire 1998.

Προτομή γυναικείου αγάλματος

Πηγή
Empereur J.-Y. 1998. Alexandria rediscovered , Le Caire 1998.

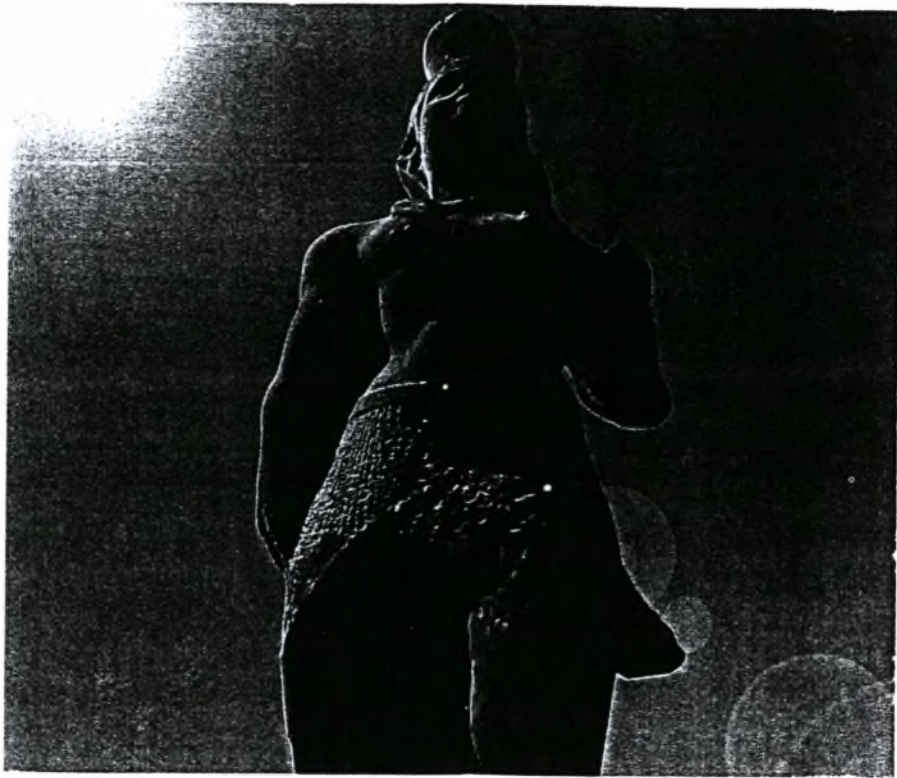

εικ. 11

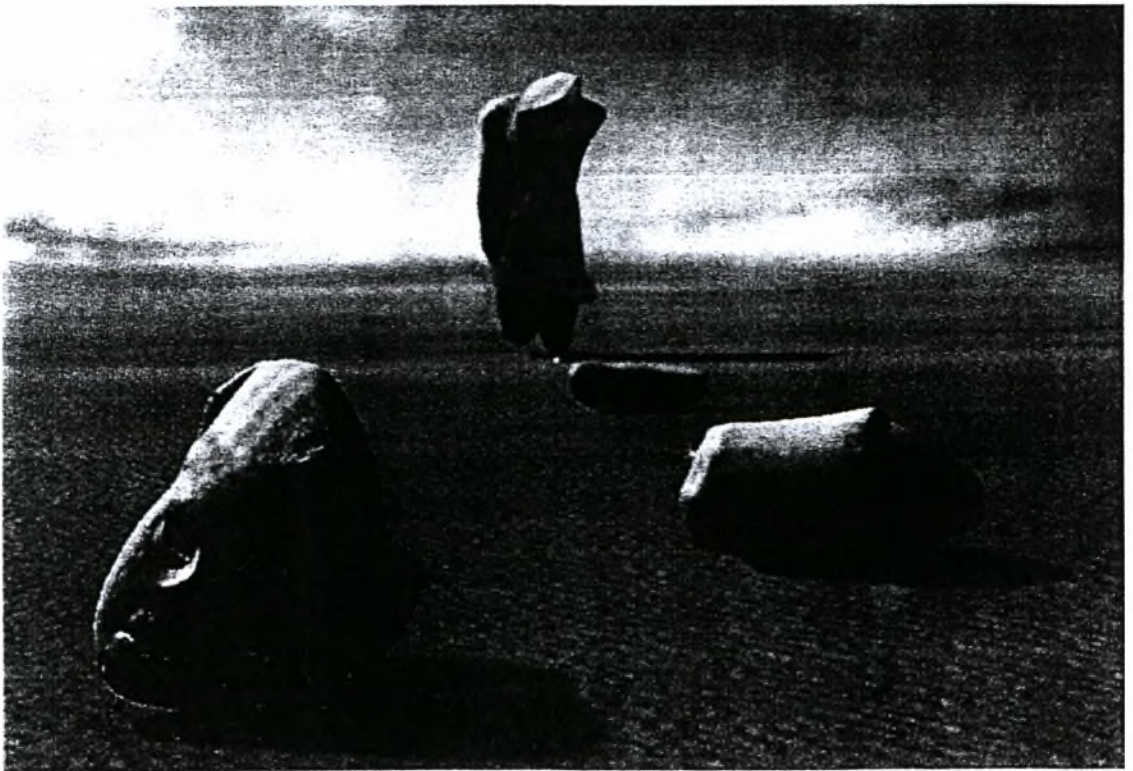
Κορμός αγάλματος (Quait –Bey)

Πηγή

Empereur, J.-Y. 1998. Alexandria Rediscovered .Le Caire 1998.

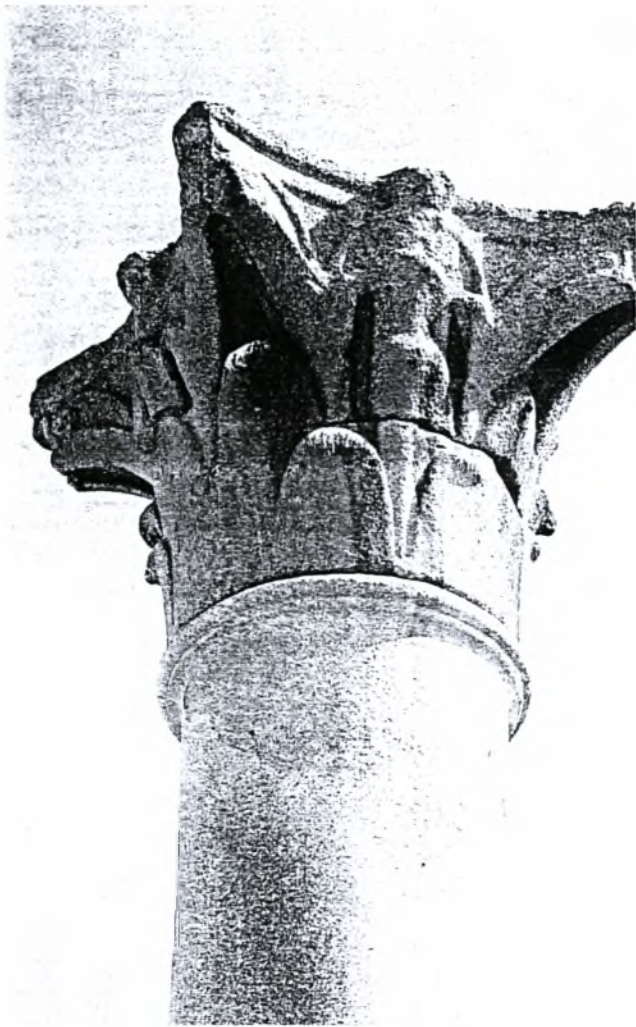

Εικ. 13

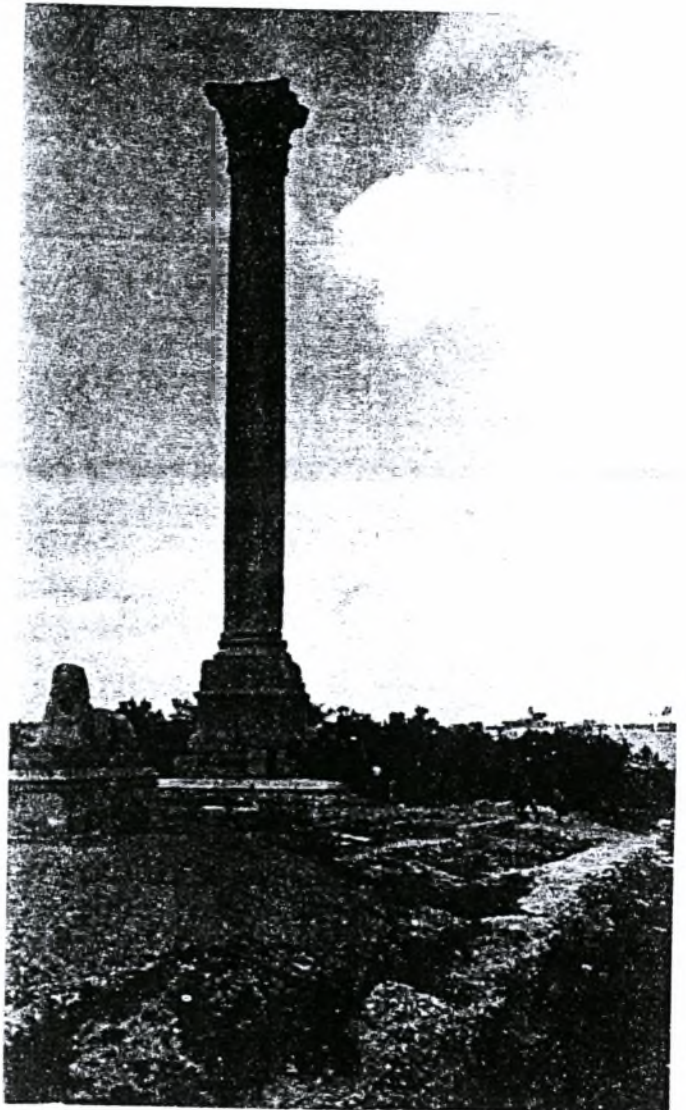
Ανακατασκευή Κολοσσιαίου Αγάλματος Πτολεμαίου – Φαραώ(Φρούριο)

Πηγή
Empereur J.-Y. 1998. Alexandria rediscovered .Le Caire 1998.

Το κιονόκρανο του κίονος του Πομπηίου

Εικ. 2

Ο Κίονας του Πομπηίου

Εικ. 3 Οβελίσκος (Φρούριο Quait – Bey)

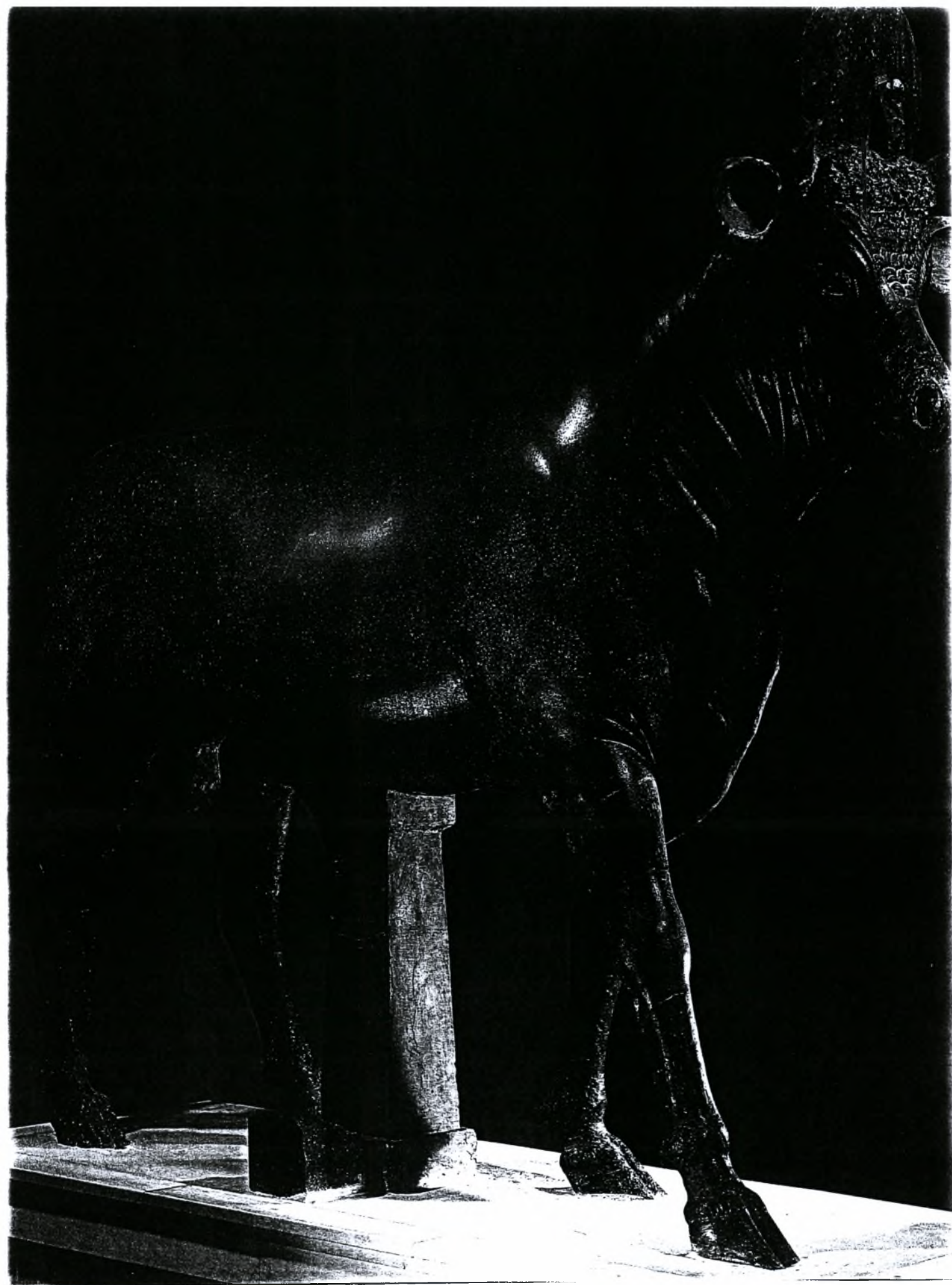
Ο Σάραπις (Ελληνο - Ρωμαϊκό Μουσείο)

Πηγή
Bernand .A. 1997.Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων .Αθήνα 1997.

Εικ. 5

Προτομή του Σαράπιδος προερχόμενη από την περιοχή του Κίονος του Πομπηίου

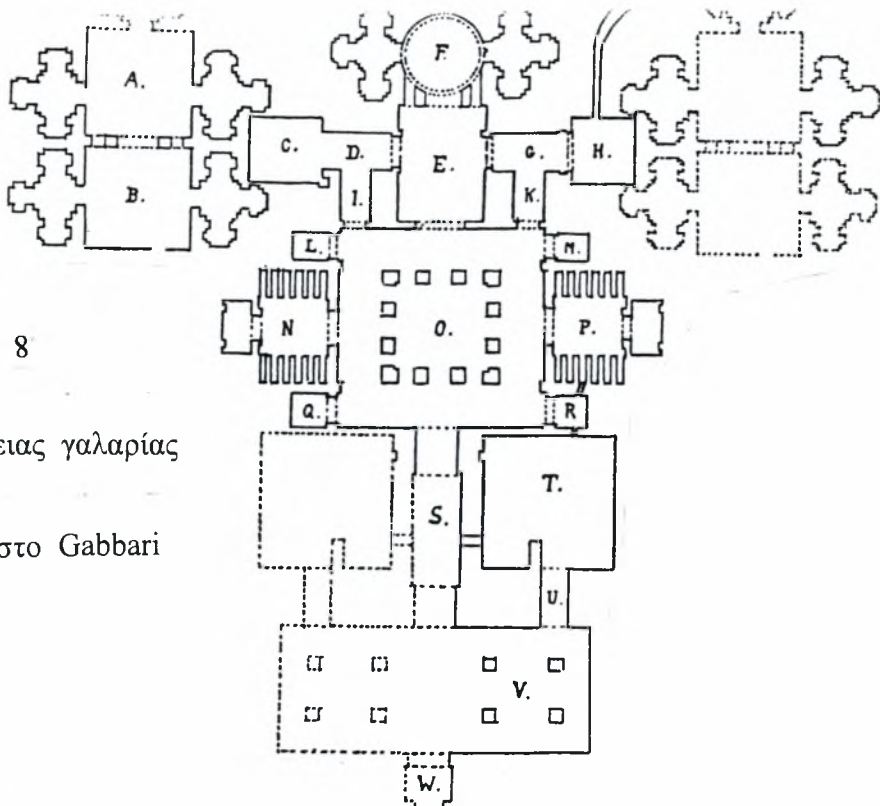

Εικ .6
ληγή

Άγαλμα του Ταύρου Άπιδος

Υπόγεια στοά του Σαραπίου

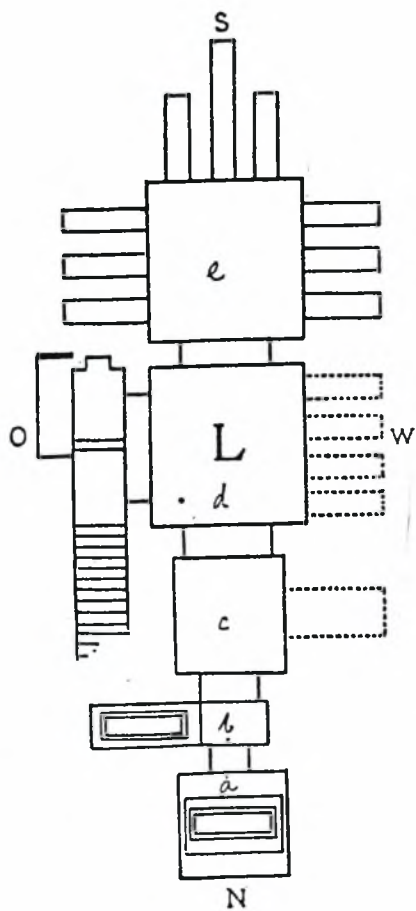

Εικ. 8

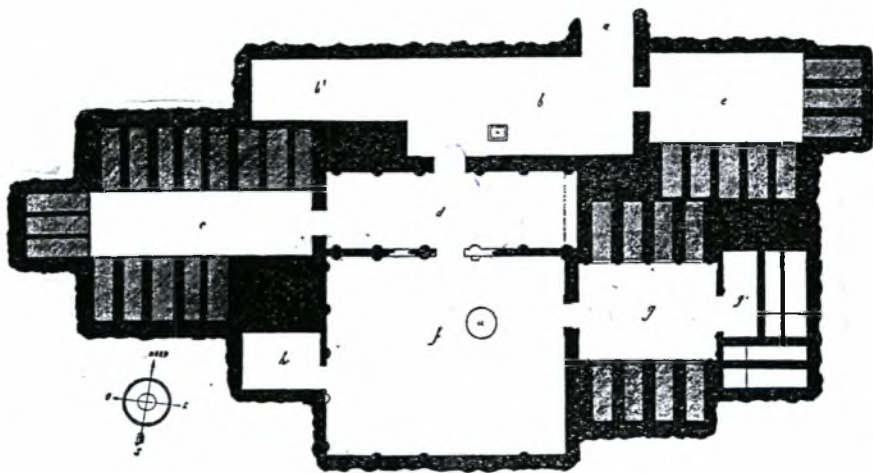
Σχέδιο της υπόγειας γαλαρίας
του Agnew στο Gabbari

Εικ. 10

Σχέδιο της υπόγειας στοάς του Chatby (E.Breccia)

Εικ. 9 Σχέδιο του υπόγειου του Souk el- Wardian

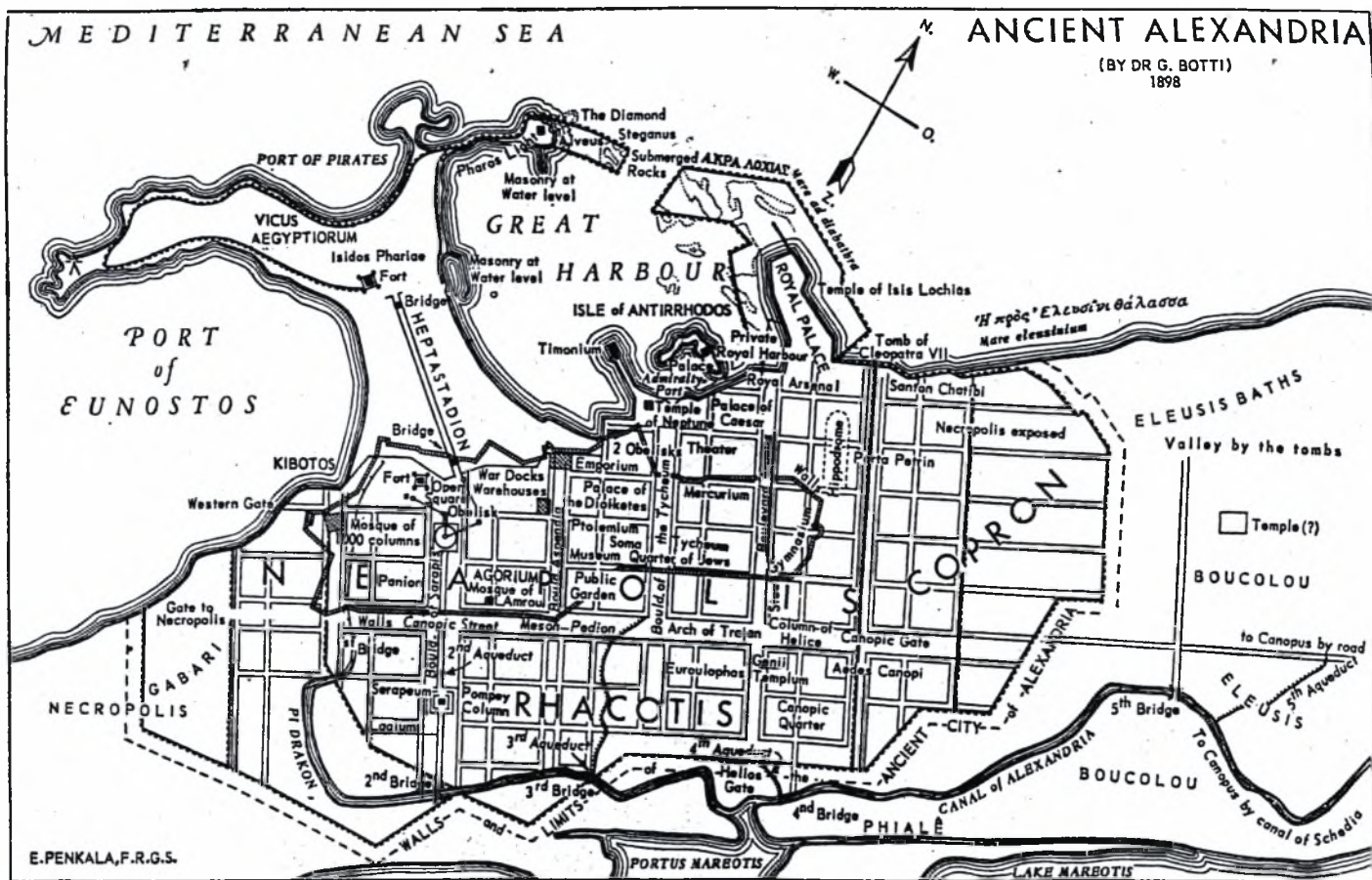
Πηγή
Bernard ,A. 1966. Alexandrie la Grande ,Paris 1966.

Εικ. 11 Άτλας του 1657 δημιουργημένος από τον J.Janson (Jondet, Atlas, πιν.V)

Πηγή

Bernand ,A. 1997. Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων ,Αθήνα 1997.

Αλεξάνδρεια G.Botti Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α.

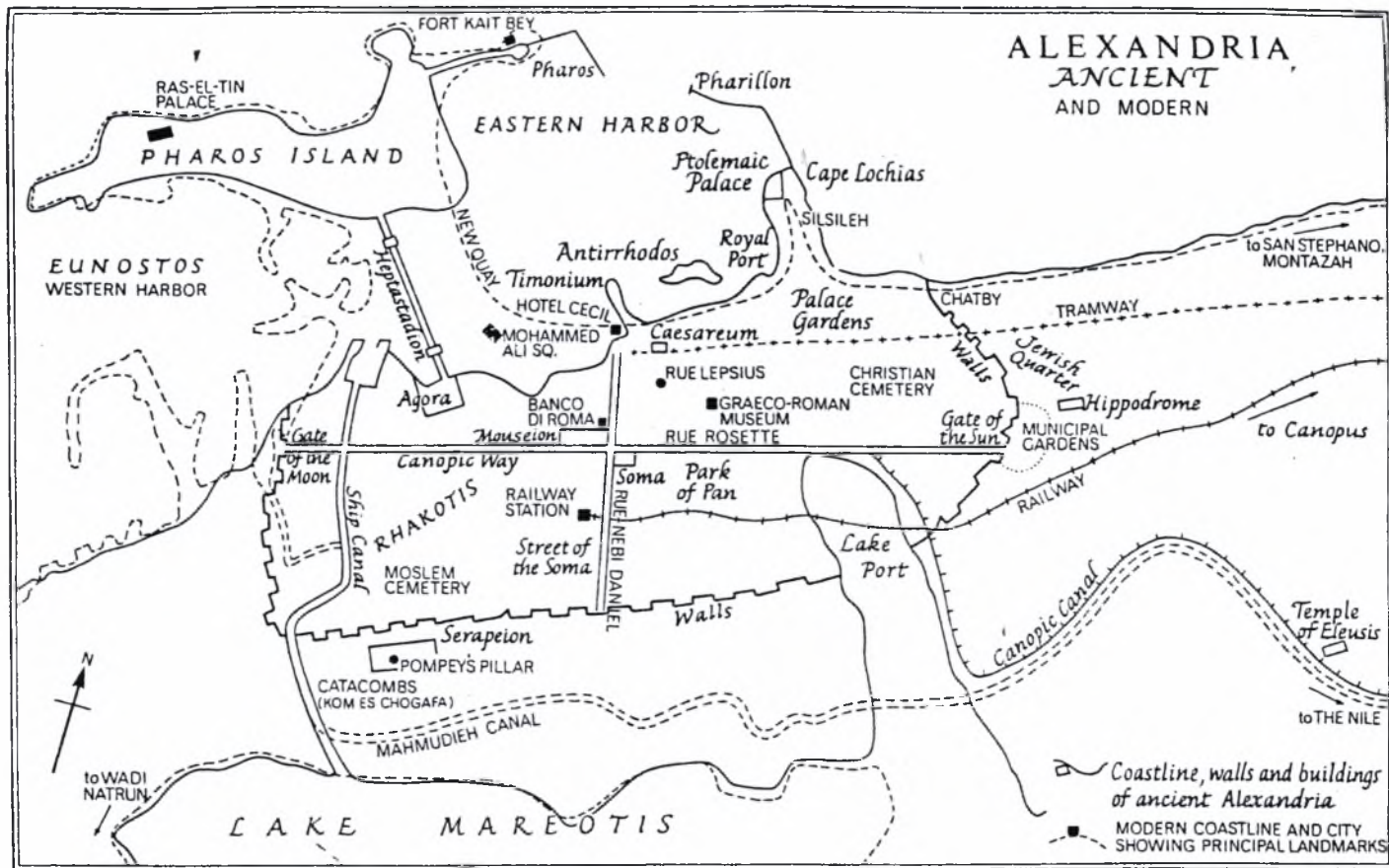
Εικ. 13

Επαστάδιο

Φάρος

Τιμόνιο

Πύλη του Ηλίου

Πύλη της Σελήνης

Συνοικία Ρακώτις

Αλεξάνδρεια Αρχαία και Σύγχρονη
Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α.

Τα Τείχη

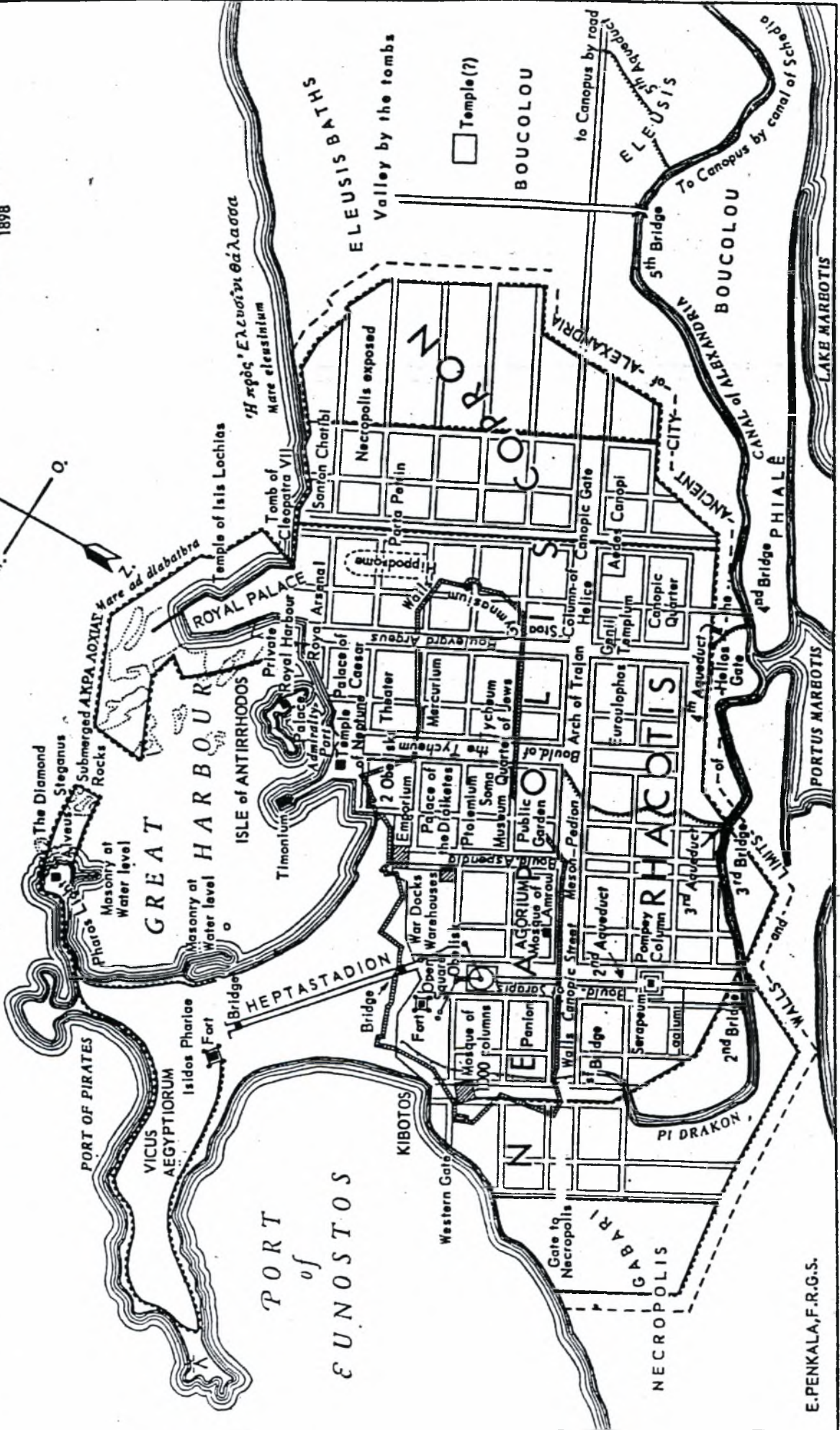
Κανωβική οδός

Λίμνη Μαρεώτιδα

Πηγή

Bernard, A. 1966. Alexandrie la Grande. Paris 1966.

(BY DR G. BOTTI)
1898

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000074089

